

MAGYAR MÚZEUMOK

2001/1

TAVASZ

HUNGARIAN MUSEUMS

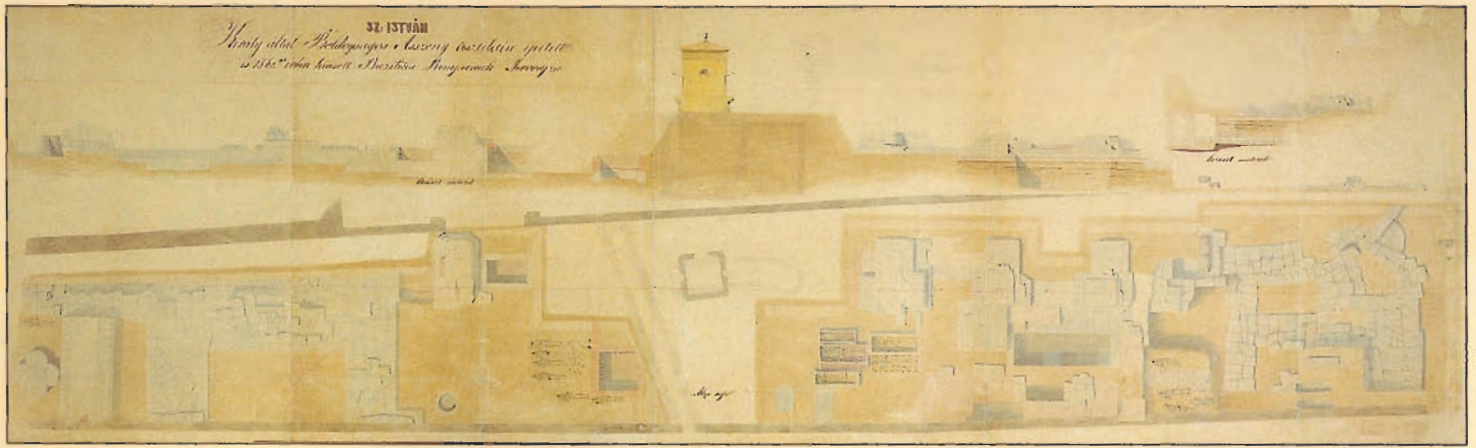
Volume 7 Number 1

SPRING

Szent István emlékezete

SZENT ISTVÁN

1

Székesfehérvár

2

1. Henszlmann Imre 1862. évi ásatásának színezett felmérési rajza (OMVI Tervtára)
The coloured survey sketch of Imre Henszlmann's 1862 excavation
Fotó – Photo: Hack Róbert

2. Székesfehérvár, Nagyboldogasszony prépostsági templom, Szent István kultuszhely, 1083 után
Blessed Virgin provostal church in Székesfehérvár, St. Stephen sanctuary, after 1083
Számítógépes térrekonstrukció – Digital space reconstruction: Szabó Zoltán

3. Szent István szarkofágja a romkert mauzóleumban, 2000-ben
The sarcophagus of St. Stephen in the mausoleum of the Garden of Ruins

4. Az Országalma díszkút, Ohman Béla alkotása, 1943. Helyreállítva 1962-ben
The orb fountain made by Béla Ohman, 1943. Restored in 1962
Fotók – Photos: Gelencsér Ferenc

3

4

Szent István emlékezete

Királyi városaink sorából ez alkalommal Székesfehérvárt mutatjuk be, középpontba helyezve a Szent István által alapított bazilika feltárásának közel másfél évszázadnyi viszontagságos történetét és legújabb eredményeit; az ugyancsak mostoha sorsú királysírok helyzetét: az 1938 óta a városképet meghatározó Középkori Romkert egyéb nevezetességeit; a közelmúltban megvalósult Nemzeti Emlékhely – sok vitát kiváltó – építészeti megoldását, az azzal kapcsolatos észrevételeket és állásfoglalást. Képet adunk az 1938-as Szent István Emlékév helyi cseményeiről, a középkori városról, Szent István nevéhez fűződő fontosabb építészeti és művészeti alkotásokról, valamint kultuszának sokrétű (képzőművészeti, népművészeti, folklorisztikai, irodalmi) megnyilvánulásairól, több évszázados emléanyagáról és személyéhez fűződő kiállításokról. Mindezzel államalapító nagy királyunk ezer esztendővel ezelőtti megkoronázására emlékezünk a Magyar Millennium évében.

*

Ez év elejétől megújult szerkesztőbizottság segíti folyóiratunk tevékenységét, továbbá nagyobb hangsúlyt helyezünk lapunk menedzselésére, anyagi feltételeink javítására.

Helyreigazítás

Előző évi, 2000/3-as számunkban a számítógép ördöge „jóvoltából” két fájlt felcserélődött a szerkesztőségben, ezért nem a Magyar Múzeumok számára írt cikk jelent meg „Aki a világot szereti” címmel. Az írás már ugyanezen a címen a Természetbúvár magaziban olvasható volt. A cikk szerzői: Bajzát Judit és Vársárhelyi Tamás. Ezúton kérünk elnézést olvasóinktól és a Természetbúvár magazintól.

Szerzőinkhez

Sajnálattal kell közölnünk, hogy folyóiratunk megjelentetésének anyagi nehézségei miatt (pályázati támogatást csak a nyomdaköltség fedezésére kapunk) egyelőre nem áll módunkban honoráriumot fizetni.

Ennek ellenére kérjük szerzőinket, hogy legyenek figyelemmel az alábbiakra:

– a kéziratok szövegét kinyomtatva és lemezen vagy e-mail-en (pulszky@bot.nhmus. hu) kérjük megküldeni;

– az illusztrációkat fényképeken vagy dián pontos képaláírással, a képek fontossági sorrendje szerint számozva, a fotós nevének feltüntetésével kérjük;

– külön lapon kérjük megadni az alábbi adatokat: a szerző neve, születési éve, végzettsége, tudományos címe/fokozata, foglalkozása/beosztása, munkahelye (a szerzőket bemutató rovathoz).

Levélcímünk: Pulszky Társaság, 1476 Budapest, 100. Pf. 206.

MAGYAR MÚZEUMOK

2001/1 Tavasz

MŰHELY

Biczó Piroska: A székesfehérvári Szűz Mária prépostság templomának régészeti kutatása	3
Szabó Zoltán: „Találkozások” Szent István és Szent Imre sírja körül. In memoriam Kralovánszky Alán	6
Éry Kinga: A királyi bazilika csontvázleteinek rövid története	9
Oltay Péter: Székesfehérvár, Nemzeti Emlékhely	10
Szigeti Gyula: A Nemzeti Emlékhely építésének története építész szemmel	13
Siklósi Gyula: Alba Civitas, a középkori város	16
Farkas Gábor: Fejér vármegye címere	19
Sasvári Edit: Aba Novák Vilmos romkerti falképei	20
Basics Beatrix: Szent István a képzőművészetben	22
Szacsavay Éva: Szent István képek népi használatban	24
Lukács László: Szent István király tisztelete a Székesfehérvári Egyházmegyében	26

DOKUMENTUM

Az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság Szakbizottságának állásfoglalása	29
---	----

VISSZATEKINTÉS

Demeter Zsófia: A Szent István Emlékév Székesfehérváron	30
Csaplár Ferenc: Kassák, a műgyűjtő	33

SZÁMVETÉS

Fülöp Gyula: Fejér megye múzeumügye	37
Varga Kálmán: Bemutatkozik a Műemlékek Állami Gondnoksága	38
Asztalos István: Az aszódi Petőfi Múzeum	40
Holló Szilvia Andrea: A Pulszky Társaság Kismúzeumi Tagozatának első konferenciája	41

KIÁLLÍTÁSOK

Mentényi Klára – Bartos György: Basilica grandis et famosa (Nagy és híres bazilika)	43
Ratzky Rita: „Ah, hol vagy Magyarok tündöklő csillaga?” Szent István király a magyar irodalomban	46
Rainer Pál: Üdv néked boldog Gizella királyné	47
Révész László: Európa közepe 1000 körül	48
Tamás Edit: Lórántffy Zsuzsannára emlékezett Sárospatak	51

NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK

H. Bathó Edit: Tanulmányuton Hollandiában	53
Günther Dembski: Az osztrák múzeumok helyzete	54

KÖNYV- ÉS FOLYÓÍRATSZEMLE

Szilágyi Miklós: A Néprajzi Múzeum gyűjteményei	56
Nagy Ildikó: A márciusi ifjak nemzedéke	57
Kustár Rozália: Szlovákiai népszerűsítő múzeumi folyóiratok	58
Deme Péter: Museumvisie 2000/4.	59

KÖSZÖNTÉS

Merk Zsuzsa: Solymos Ede 75 éves	60
----------------------------------	----

IN MEMORIAM

Jeszenszky Sándor: Endrei Walter, 1921–2000	61
---	----

VISSZHANG

Müller Róbert: Kritika az elefántcsonttoronyból	62
Basics Beatrix: Üzenet az elefántcsonttoronyból	63

A PULSZKY TÁRSASÁG HÍREI	63
E számunk szerzői	64

A címlapon – On the cover:

Szent István lovasszobra,
Sidló Ferenc alkotása, 1938.
The equestrian statue of St. Stephen
by Ferenc Sidló, 1938
Fotó – Photo: Gelencsér Ferenc

A hátlapon – Back cover:

Pekári István gobelinje Székesfehérvár
történetéről (1938) a városháza
tanácstermében
Gobelin by István Pekári about the history
of Székesfehérvár,
in the council-room of the town-hall
Fotó – Photo: Gelencsér Ferenc

MAGYAR MÚZEUMOK**A Pulszky Társaság – Magyar Múzeumi
Egyesület folyóirata**

Lapalapító: Éri István

Megjelenik évente négyszer
VII. évfolyam 1. szám, 2001 tavasz

Főszerkesztő:

Selmeczi Kovács Attila

Szerkesztőségi titkár: Gönczi Ambrus

A szerkesztőség tagjai: Basics Beatrix, Cséve
Anna, Holló Szilvia Andrea, Kriston Vízi
József, Korsós Zoltán, Wollák Katalin
Lapmenedzser: Deme Péter

A szerkesztőbizottság elnöke: Pintér János
A szerkesztőbizottság tagjai: Bencze Géza,
Dercsényi Balázs, Draveczky Balázs, Kertész
Róbert, Kócziánné Szentpéteri Erzsébet,
Kovács Péter

Fordítások: Basics Beatrix, Gönczi Ambrus

Szerkesztőség:

1087 Budapest, Könyves Kálmán körút 40.
Telefon: 210-1330/155, fax: 210-1336
E-mail: pulszky@bot.nhmus.hu

Felelős kiadó: Matskási István

Nyomdai előkészítés: PolgART Könyvkiadó Kft.

Műszaki szerkesztő: Hollósi Gábor

Színes feldolgozás: GMN Repro Stúdió

Nyomdai munkálatok: Pauker Nyomdaipari Kft.

Felelős vezető: Vértes Gábor

Előfizethető a Pulszky Társaságnál

(levélcím: 1476 Bp. 100. Pf. 206.),

illetve postautalványon, csekkkel vagy

átutalással az alábbi számlaszámon:

ABN-AMRO Bank 10200830-32323599

Előfizetési díj számonként:

egyéni előfizetőknek 700 Ft,

közületeknek 1000 Ft.

HU ISSN 1219-4662

Megjelenik a

**Nemzeti Kulturális Örökség
Minisztériuma**és a **Nemzeti Kulturális Alapprogram**
támogatásával**HUNGARIAN MUSEUMS
2001/1 SPRING****WORKSHOP**

- Piroska Biczó: The Archaeological Investigations of the Provostal Church
of Virgin Mary in Székesfehérvár 3
Zoltán Szabó: "Encounters" at the Grave of St. Stephen and St. Emeric.
In Memoriam Alán Kralovánszky 6
Kinga Éry: The Story of the Skeletons Found in the Royal Basilica 9
Péter Oltai: Székesfehérvár National Memorial Place 10
Gyula Szigeti: The Short History of the Construction of the National Memorial Place ... 13
Gyula Siklósi: The Medieval Town of Alba Civitas 16
Gábor Farkas: The Coat of Arms of Fejér County 19
Edit Sasvári: The Wall-paintings in the Garden of Ruins by Vilmos Aba Novák 20
Beatrix Basics: St. Stephen in Fine Arts 22
Éva Szacsavay: Pictures of St. Stephen in Everyday Popular Life 24
László Lukács: The Veneration of King St. Stephen in the Székesfehérvár Diocese 26

DOCUMENT

- The Statement of the Special Committee of ICOMOS Hungarian National Committee ... 29

RETROSPECTIVE

- Zsófia Demeter: The St. Stephen Year in Székesfehérvár 30
Ferenc Csaplár: Kassák, the art collector 33

RECKONING

- Gyula Fülöp: The Museums of Fejér County 37
Kálmán Varga: The National Curatorship of Hungarian Monuments 38
István Asztalos: The Petőfi Museum in Aszód 40
Szilvia Andrea Holló: The First Conference of the Section
of Smaller Museums of Pulszky Society 41

EXHIBITIONS

- Klára Mentényi – György Bartos: Basilica Grandis et Famosa
(A Large and Famous Basilica) 43
Rita Ratzky: King St. Stephen in Hungarian Literature 46
Pál Rainer: The town of Queen Gizella during the period of the dynasty of Arpad 47
László Révész: The Centre of Europe around 1000 48
Edit Tamás: Commemorating Zsuzsanna Lórántffy in Sárospatak 51

INTERNATIONAL RELATIONS

- Edit Bathó: A Field-trip in Holland 53
Günther Dembski: The Situation of the Museums in Austria
on the Turn of the Millennium 54

BOOK AND PERIODICAL REVIEW

- Miklós Szilágyi: The Collections of the Ethnographical Museum 56
Ildikó Nagy: Generation of the March Youth 57
Rozália Kustár: Popular Museum Magazines from Slovakia 58
Péter Deme: Museumvisie 2000/4 59

SALUTATION

- Zsuzsa Merk: Ede Solymos is 75 Years Old 60

IN MEMORIAM

- Sándor Jeszenszky: Walter Endrei, 1921–2000 61

ECHO

- Róbert Müller: Criticism from the Ivory Tower 62
Beatrix Basics: Message from the Ivory Tower 63

- NEWS OF THE PULSZKY SOCIETY** 63

- Authors of this issue** 64

A székesfehérvári Szűz Mária prépostság templomának régészeti kutatása

Biczó Piroska

A középkori Magyarország koronázótemploma, a Szent István sírját őrző Szűz Mária prépostsági templom 1601-ben történt felrobbanása után tűnt el fokozatosan a föld felszínéről és vált elsősorban a város védműveinek építőanyagává. A templom alaprajzát, méreteit illetően a XVIII. század és – a történeti érdeklődés növekedésével – még inkább a XIX. század már csak bizonytalan adatokra és találgatásokra támaszkodhatott.

1848-ban, III. Béla és felesége, Antiochiai Anna sírjának váratlan előkerülésével ígéretesen kezdődött a terület régészeti kutatása. Nemcsak a leletek történeti jelentőségéből fakadó nagyszerűsége, hanem a megmentésükön készített régészeti megfigyelések és rajzok a kor dokumentációs módszereit messze meghaladó minősége is ennek az ígéretes kezdetnek a tanúi. A módszeres kutatás a század második felében kezdődött Henszlmann Imre 1862-ben, 1874-ben és az 1882. esztendőben végzett ásatásával. E kutatások a Szent István-i templom alig több mint felére terjedtek ki, igen kis szakaszát – talán egyötödét – érintették a templom nyugati homlokzata előtt emelkedő épületrészeknek, és a késő gótikus szentélybóvítés-

ből sem tártak fel annak egy harmadánál nagyobb területet. Henszlmann munkássága révén a prépostsági templom fő alaprajzi jellemzői és építési periódusai tisztázódtak. A kibontott falakról és a templombelső feltöltésének rétegződéséről készült mérnöki rajzok, az 1862-es ásatás felmérésének akvarell színezésű eredeti példánya, Henszlmann leírásai máig nélkülözhetetlenek a templom építéstörténetével foglalkozó kutatók számára. Ugyanakkor nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy az épület alaprajzilag és liturgiai szempontból is jelentős szakaszain a XIX. század ásatási módszerei mellett alapvető fontosságú megfigyelések sikkadhattak el.

Henszlmann a templombelsőben 25 jelentősebb – épített vagy véleménye szerint helye alapján fontos – sírt tárt fel és több, egyszerű sírgödörben fekvő vázat. A temetkezések nagy részét megpróbálta a Székesfehérváron eltemetett uralkodókhoz és más, szintén a prépostsági templomban nyugvó előkelő személyekhez kötni. Ezek az azonosítások komoly bizonyítékok nélkül született következtetések voltak, amelyek ma már a tudománytörténet részei.

Henszlmann ásatásai után a romokat visszatemetették, igaz az 1862. évi ásatás területét, ahol pedig a legtöbb emlék került elő, csak évek múlva temették vissza, ko-

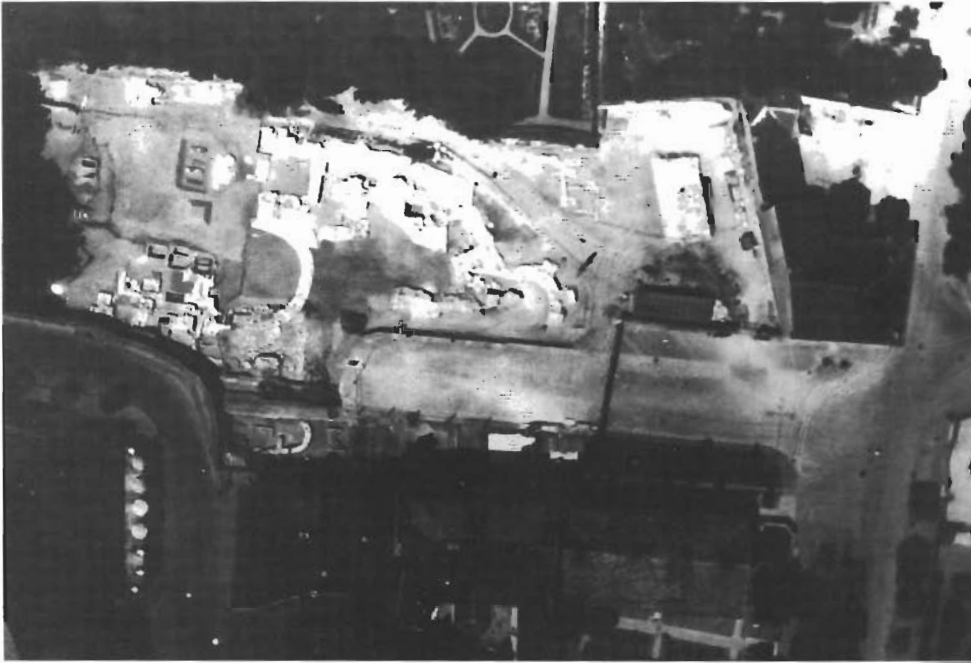
moly károkat okozva e késlekedéssel a romokban. Az 1930-as évek második feléig, az újabb régészeti kutatásokig a templom építéstörténetével foglalkozó munkák Henszlmann adataira támaszkodhattak csak, következtetéseinek ásatáson alapuló revíziója egyre inkább szükségessé vált.

1936–38 között, Szent István halálának 900. évfordulójára készült el a püspöki palota kertjéből az erre a célra átadott területen a prépostsági templom maradványait bemutató romkert. A romok újbóli kibontásához a templom nyugati felében a főhajó és északi mellékhajó eddig ismeretlen szakaszainak feltárása is kapcsolódott. A megnövekedett ismert romterület Henszlmann eredményeihez képest nem befolyásolta jelentős mértékben tudásunkat az épületről. Kiemelkedő új lelet volt a templom déli oldalán talált Árpád-kori kápolna. Gerevich Tibor a régészeti kutatást méltató soraiban fontosnak tartotta kiemelni, hogy a módszeres munkához idő kellett, a munkálatokra több időt fordítottak, mint az összes többi ásatásra együttvéve. A megfigyelések mennyisége és a Henszlmann-féle rajzokhoz képest kevésbé részletező felmérések azonban elárulják, hogy a vállalt feladat alapos elvégzéséhez nem volt elegendő a rendelkezésre álló idő.

Az 1936–38. évi kutatások eredményeit Dercsényi Dezső foglalta össze 1943-ban megjelent munkájában. Henszlmann megállapításaihoz képest lényeges eltérés az épület belső támszerkezére vonatkozó kérdésekben és a Szent István-kori padló meghatározásában mutatkozott. Az 1937-es újabb leletekig Szent István-korinak tartott fehér mészkő táblánál mélyebben talált mozaikpadló töredékeiből egy esetleges korábbi padló létére következtetett. Az 1936–37. évi ásatás sem találta nyomát az épület korai támszerkezének, és Henszlmannel ellentétben, aki oszlopokat tételezett fel a főhajó és a mellékhajók között, Dercsényi pillérek létét tartotta valószínűbbnek. A hajó mindkét gótikus átépítését – a XII. századi pillérek körbeépítését és a pillérek későbbi, a főhajó felőli bővítését – Károly Róbert korára tette. Az újonnan előkerült Árpád-kori kápolnát Gerevich Tibor 1938-ban kifejlesztett véleményének megfelelően az 1083-ban történt szentté avatáskor István király ereklyéi és szarkofágja számára emelt épületnek tartotta. A Szent István szarkofág felfedezése még az 1936 előtti időszak gyümölcse, és ennek eredményeként került vissza Székesfehérvárra 1936-ban. Varjú Elemér az Országos

A föld kitermelése az 1936–37. évi ásatáson
Excavating earth at the 1936–1937 excavations

Légifelvétel az 1936–37. évi ásatásról (OMvH Fotótára)
Aerial photo taken of the 1936–1937 excavations

Levéltár iratanyagában fedezte fel azt a levelet, amelyből kiderült, hogy a Nemzeti Múzeumban őrzött, ismeretlen eredetűként nyilvántartott kő sírláda 1814-ben Székesfehérvárról, a püspöki gyűjteményből került a Nemzeti Múzeumba a prépostsági templom területén kiásott más faragványokkal együtt. 1930-ban megjelent dolgozatában a szarkofágot a XI. század első felére keltezte és Szent István személyéhez kapcsolta. Az 1936–38. közötti kutatások érdeme volt a székesfehérvári gyűjteményekben és a Nemzeti Múzeumban őrzött kőfaragványok összegyűjtése, kiállítása a szarkofág számára épített Szent István-mauzóleumhoz kapcsolódó kőtárban. A faragványok katalógusát Dercsényi 1943-as munkájában megjelentette.

Dercsényi az ásatás eredményeinek ismertetése előtt felhívta a figyelmet a rendkívül szegényes romterület vizsgálatánál adódó nehézségekre: „...több, Henszlmann által jelzett falvonalat nem találtak meg. Ami megmaradt, vajmi kevés támpontot nyújt, inkább a problémák számát szaporítja” – írta. A XX. század második fele kutatónemzedékének éppen ezért meg kellett vizsgálnia, megtudható-e több az épületről. Új támpontokat, továbbá az addigi adatok és következtetések revízióját elsősorban a régészeti kutatásoktól lehetett remélni hitelesítő ásatások révén. Kralovánszky Alán vállalta ezt a feladatot. 1965-től 1993-ban bekövetkezett haláláig több szakaszban végezte el a prépostsági templom és közvetlen környezete kutatható területének csaknem teljes feltárását. Az 1936–38. közötti munkálatokat jelentősen befolyásoló szorító határidő nélkül lehetősége nyílt a korábban feltárt területek alapos és jelentős eredményeket hozó

vizsgálatára. Ezenkívül ásatásai nagy felületeken a korábban nem vizsgált területekre is kiterjedtek, a püspökség kertjében a templom ide benyúló részének egyötödére, a déli mellékhajóra és a késő gótikus szentély déli felére. Kutatásainak első szakaszában, 1965 és 1972 között végezte el a romkert csaknem teljes területének – a templom és északi oldalán a püspökség kerítéséig terjedő 5–7 m-es sáv – hitelesítő feltárását. E munkákhoz jelentős felfedezések fűződnek: Szent István sírjának meghatározása; kisépitészeti alkotás maradványainak feltárása a főhajóban a szentélyrekesztő mellett, amelyeket az Árpád-kori ambo emlékeinek tartott (1970); az Árpád-korban a főhajót nyugaton lezáró árkádsor megtalálása (1971); a román kori szentély külső homlokzatát tagoló falpillérek (lizénák) felderítése (1972). A korábban nem kutatott területen, a püspökség kertjében a templom északnyugati toronyalapjainak megismerése jelentett nyereséget és vörösmárvány síremlék töredékek az Anjou-korból (1969). E leletek vezették az ásatót annak feltételezéséhez, hogy a történeti forrásokban említett és helyét illetően a tudományos közvéleményt már régtől foglalkoztató Anjou-kápolnát a töredékek környékére, a templom északi oldalára lokalizálja. A romkertetől délre, az 1936-ban felfedezett Árpád-kori kápolna melletti épületbontás és építkezés nyújtotta lehetőséget felhasználva, megelőző feltárás eredményeként egy újabb Árpád-kori kápolna léte derült fény. Ugyanekkor a kápolna alatt és tőlük délre a prépostság telkéhez tartozó korai kerítésfalak kerültek elő (1965). Az ásatást követően a kápolnának és a falak kisebb szakaszainak bemutatása is megvalósult.

Újabb jelentős ásatások 1988-ban indultak, eddig ismeretlen területek feltárásán túl hamarosan a prépostsági templom maradványainak Nemzeti Emlékhelyként történő kezelése is cél lett. A központi költségvetés segítségével a város anyagjában is komoly erőfeszítéseket tett a megtekinthető romterület növelése érdekében. A templom déli mellékhajója fölött áthaladó úttest területének a régészeti kutatás számára történt átadásával lehetővé vált a déli mellékhajó Henszlmann által vizsgált részén hitelesítő ásatást végezni, továbbá a hajó és közvetlen környezete ismeretlen szakaszait is feltárhatta Kralovánszky Alán. Ezzel a templom, amelynek hossza a késő gótikus átépítés után kis híján 100 méter volt, teljes hosszában ismertté vált. A késő gótikus szentély déli felének alapozásmaradványai bebizonyították, hogy a szentélyépítkezés – amelynek befejezését a többféle képpen értelmezhető források alapján gyakran kétségbe vonják – kezdeti munkái mindenestre megvalósultak (1989). A főhajó és a déli mellékhajó első és második pillére közötti alapfalszakaszban a már 1936 óta ismert sír Szabó Zoltánnal közösen folytatott újbóli vizsgálata Szent Imre nyughelyének azonosítását tette lehetővé (1988). E felfedezés után nyilvánvalóvá vált, hogy a déli mellékhajó e szakaszán ismert és Henszlmann óta jelentős mértékben elpusztult fal- és padlómaradványok a sírhely kiépítésének emlékei. Ezek periodizációját és értelmezését Szabó Zoltán kísérelte meg 1996-ban megjelent tanulmányában. A déli mellékhajó ásatása során a templom déli falából kisebb felmenő szakaszok is ismertté

A déli hajó feltárása 1993-ban
The uncovering of the southern nave in 1993
Fotó – Photo: Kralovánszky Alán

váltak, és egy kápolna körvonalai kezdtek kibontakozni a templom déli oldalán (1992). Rendkívüli jelentőségű volt a mellékhajó boltozásának története szempontjából két támpillér maradványainak felfedezése (1993).

Henszlmann Imre kutatásai óta tisztázatlan volt a templom dényugati tornyának kora. A torony újbóli és teljes feltárása kiderítette, hogy a saroktámpillérekkel épült torony a gótikus építkezések idején, valószínűleg a XV. században épült. Fény derült a templom homlokzata előtt egy Árpád-kori nyugati építmény léteire, amelynek korábban összefüggéseikben nem értelmezhető részletei voltak ismertek (1993). E nyugati építmény feltárását azonban már nem végezhetette el.

Kralovánszky Alán feltárási eredményeit csak kis részben tudta közzétenni. Megjelent tanulmányai a folyamatban levő kutatásnak megfelelően részletkérdésekkel foglalkoznak mélyebben: az Anjou-kápolna és ezzel összefüggésben a templom északi oldalán a XVIII. század végéig megmaradt kápolnák helye, Szent István sírjának meghatározása. A Régészeti Füzetekben közreadott jelentéseinek és a prépostsági templom építéstörténetét is érintő dolgozatainak megállapításai az ásatás pillanatnyi ismeretanyagán nyugszanak. A teljes dokumentáció feldolgozásától várhatjuk egy biztosabb alapokon nyugvó részletes építéstörténet megrajzolását és ismereteink hiányosságainak számbavételét.

Az 1991-ben létrejött Nemzeti Emlékhely Alapítvány célja a feltárások segítése és nyomukban a megnövekedett romterületen a prépostsági templom történeti jelentőségének megfelelő és ahhoz méltó emlékhely megteremtésének támogatása volt. 1938 óta a romkertben a falmaradványok állapota az időjárás viszontagságai következtében sokat romlott, az újonnan előkerült falak nagy része pedig igen gyenge állagú volt. Ezért a romok megóvása érdekében védőtető építése vált szükségessé. Az ezzel kapcsolatos pályázat és tervezési folyamat nyújtotta nyugodtabb időszak (1994–96) építéstörténeti kérdések alaposabb tisztázására adott módot, ezek közül a gótikus torony északi oldalán húzódó falak időrendjének meghatározását érdemes kiemelni és a templom korai padlójának viszonyát a fennmaradt építészeti részletekhez; a püspökség kertjében nyitott szelvény Kralovánszky Alán 1969. évi ásatásának az épület jelenlegi felmérési rendszerébe történő bemérését tette lehetővé. Befejeződött a nyugati építmény 1993-ban megkezdett szakaszának feltárása a déli mellékhajó szélességében. Az épületrész még az Árpád-korban két nagyobb átépítést ért meg.

1997-től már a védőtető készülő tervei határozták meg a feltárási feladatokat. A templombelsőben bebizonyosodott, hogy a főhajót és az északi mellékhajót elválasztó

Az 1993–94-ben előkerült falak ideiglenes védelme sátor alatt
The temporary prevention of the walls uncovered in 1993–1994, under canvas
Fotó – Photo: Gelencsér Ferenc

pilléreket a templomhajó második gótikus átépítésekor a déli pillérekhez hasonlóan a főhajó felé bővítették; ennek a ténynek egyértelmű régészeti bizonyítékát korábban nem sikerült találni. A védőtetőhöz kapcsolódó jelentős ásatás már a templomon kívül, a déli oldalon történt a templomhajó teljes hosszában. A romterület szélén álló épületek biztonsága megkívánta, hogy a feltárás és az építkezés párhuzamosan haladjon. Ez a körülmény jelentős mértékben megnehezítette a kutatást, végül a falmaradványok és leletek védelme érdekében a védőtető alapozási pontjainak és az épületek aláfalazásához szükséges területek leletmentése történt csak meg. A terület teljes feltárása, amennyiben a romok bemutatása ezt megkívánja, a közeljövő feladata. (Kralovánszky Alán ásatásába 1993-ban kapcsolódtam be a Nemzeti Múzeum főigazgatójává történt kinevezését követően. Ugyanebben az évben bekövetkezett halála után a régészeti kutatás vezetését én vettem át.) E részleges kutatás során egy korai, a XII. században már átépített kerengő falszakaszai kerültek elő, az 1936-ban és Kralovánszky által 1965-ben feltárt kápolnák már a megújított kerengő folyosóból nyíltak. (A kerengő létét és ezzel a prépostság korai épületeinek helyét Siklósi Gyula már korábban meghatározta.) A kerengő területét legkésőbb a XII. század második felétől temetőként is használták, az északi falához épült nagyméretű faltömbök a templom első gótikus beboltozásakor, a XIV. század elején készült támpillérek emlékeként értékelhetők. A Kralovánszky Alán által 1992-ben megtalált kápolna két támpillér közötti szakasz beépítésével készült a XIV. század második felében, esetleg a XV. század elején. Ugyanekkor bontották el az ásatás eddigi adatai szerint a templom

déli fala melletti kerengőszakaszt. A török hódoltság idején elbontott kápolna területéről gótikus sírbaldachinhoz és feltehetően Szent Imre sírjának díszes építészeti kialakításához tartozó faragványok kerültek elő rendkívül töredékes állapotban. E déli területen további nyereséget jelentettek és nagymértékben megkönnyítették az épületmaradványok keltezését a napjainkig követelhető gazdag rétegsorok.

2000-re egy hosszú kutatási időszak – a fent említett, még elvégzendő feladatok kivételével – többé-kevésbé lezárult. Jelenleg a legfontosabb feladat e 35 éves időszak alatt felhalmozódott megfigyelések és dokumentáció közzététele és értékelése, annak számbavétele, hogy mit tudunk, és ezen az alapon állva melyek a további kutatás lehetőségei. Egy teljesebb építéstörténet megrajzolásához már jelenleg is hozzájárul a kőfaragványok 1996-ban megindult feldolgozása.

A védőtető elkészülte után napjaink legnagyobb kérdése, hogy mi történjen a romokkal a tető alatt. A fentiekben ismertetett, számos évet átívelő régészeti kutatás eredményeként a valaha oly fényes és előkelő templom egykori valójáról többet tudunk, mint az előttünk járó kutatónemzedékek. A helyszínen megőrződött emlék azonban nagyon kevés, ezek az épület egészének csekély részét képezik, jelentőségük a kiegészítések és megépített értelmezések tömegében a romterület látogatója számára elenyészhet. Tudásunk gyarapodása ellenére Gerevich Tibor – a romkert 1938-ban történt elkészülte után írott – mondatainak ma is mértékadóknak kell lenniük. Ezek a romok tiszteletben tartására intenek. „A felépítmény szinte teljesen elpusztult, a szerkezeti vagy díszítő töredékek, eredeti helyüknek többnyire teljes ismeretlenségében,

mint csonka tagok szóródtak szét. Itt tehát a feladat az egy-két méternyi magasságú falmaradványok biztosítására és a töredékek mennél teljesebb összegyűjtésére, áttekinthető elrendezésére és rendszerezésére szorítkozhatott” – okolja meg a Székesfehérvárral egy időben készült esztergomi helyreállítással ellentétes módszert. Az 1938-ban megteremtett esztétikum mára eltűnt, az eredeti állapotukban, kiegészítések nélkül megőrzött romok azonban önmagukban is esztétikum közvetítői, amelyeket meg kell őrizniünk. A romterület sorsát érintő vita ma ennek az elvnek az alkalmazhatósága körül folyik. Az 1938-ban követett út másik szakaszával, amely a kőfaragványok összegyűjtésére és rendszerezésére vonatkozott, mindenki egyetért. Ez ma a prépostsági templom történetét bemutató múzeum megteremtését jelenti.

Lásd még – See also: Borító 2 – Cover 2

The Archaeological Investigations of the Provostal Church of Virgin Mary in Székesfehérvár

The provostal church of Virgin Mary was blown up in 1601 and its stones became the building materials or decorations of other buildings in the city. Archaeological research started after the tomb of King Béla III. and his wife had been found there in 1848. Examinations and documentation were carried out in a very high quality, giving new momentum to further research. Imre Henszlmann carried out three series of excavations in the second half of the 19th century, involving only a very small part of the original church, although the ground-plan and the main architectural periods were discovered then. His results are useful even for the researchers of today. Henszlmann found 25 graves and a lot of skeletons at the site. After his excavations the ruins were buried again. Investigations restarted in the 1930s. A garden was created to present and keep the ruins while the excavations revealed new parts from the original building without giving any further significant information. In 1943 a study was published to discuss the results of previous research. Experts' views were different on dating and the structure of some fragments. In the second half of the 20th century studies continued to find out more

about the church and its surroundings. This task was taken up by Alán Kralovánszky who was investigating the whole field between 1965 and 1993. He had more time at his disposal than his predecessors, he was able to discover new, uncovered areas. He discovered the exact site of St. Stephen's tomb, and several other architectural details were revealed as well. After 1988 the city invested a large sum of money to show the ruins to the public, the place was declared a National Memorial Place. Unfortunately only a few of Kralovánszky's results have been published, but the processing of his documentation can give us a more reliable definition of the architecture and the history of the church. The National Memorial Place Foundation established in 1991 intends to support investigations and to create a memorial place for the provostal church in proportion to its importance. The ruins in the garden became deteriorated, so a new protecting roof was built over the walls. The investigations were going on, yielding some new details about the old church (another chapel, more pillars etc.). This stage was finished by 2000 but the findings, conclusions, the complete documentation are to be assessed and published, the areas for further research have to be defined. Another important task is to preserve the precious stones of the church and show them to the public with a suitable interpretation.

„Találkozások” Szent István és Szent Imre sírja körül In memoriam Kralovánszky Alán

Szabó Zoltán

„Szent Imrével szeretne találkozni” címmel jelentetett meg interjút a Fehérvári Hét 1989. szeptember 22-i vasárnapi száma. A cikk rövid áttekintést adott a kérdezett, Kralovánszky Alán tudományos pályafutásáról, középpontjába állítva azt a szoros kapcsolatot, amely ott, a Nagyboldogasszony Bazilika ásató régészeként több mint 30 éven keresztül Székesfehérvárhoz fűzte. Kralovánszky Alán, akkor már túl az első „találkozáson” úgy fogalmazott: van valami sorsszerű abban, ahogy az évtizedek múlásával újra és újra az első királyunk által alapított bazilika kutatása jut számára osztályrészül. Az egyetemen első szemináriumi dolgozatának témája a bazilika volt, másodéves korában Szent István szarkofágja lett pályázati témája, 1988-ban pedig a Szent Jobb Bizottság tagjává választották. Valóban sorszerűnek tűnik tehát, hogy 1970-ben éppen ő találta meg a király sírhelyét a bazilika közepén.

A nagy jelentőségű leletet a szakma egyes képviselői kétkedéssel fogadták. Azzal érveltek, hogy az alapító sírhelye az európai gyakorlatban rendszerint közvetlenül a szentélyhez csatlakozik (ilyen sírhely, egyébként, a bazilikában is létezik), míg a templomok közepén inkább a trónszék, esetleg a Szent Kereszt oltár kap helyet. Alán sosem hitt iga-

zán abban, hogy az általa megtalált nagyméretű építmény más funkcióval is rendelkezhetett volna, ám szakmai tisztességére jellemző, hogy nemcsak példákkal szemlélte a helyválasztásnak a visszhangok ellenére korántsem ennyire egyértelmű európai gyakorlatát, hanem amint arra lehetőség nyílt, kész volt az 1970–71-es ásatás nyomán kialakított elképzeléseit további hitelesítő ásatásokkal igazolni. Az 1988-as ásatás, amelyen magam építész konzulensként vettem részt, egyértelműen megerősítette a 18 évvel korábbi következtetéseket: a templom közepén elhelyezkedő építmény olyan sírhelynek bizonyult, amely éppen azzal tűnt ki a többi sír közül, hogy az átépítések nyomai a sírnak ill. környezetének egyre bővülő körökben való továbbélését tanúsítják. Kétség nem fért hozzá, olyan sírral állunk szemben, amely sír fenntartásáról, környezetének fejlesztéséről nagy odafigyeléssel gondoskodtak az egymást követő korokban.

Alán még az 1988-as hitelesítő ásatás évében publikálta újabb eredményeit az MTA Történettudományi Intézete által kiadott „Szent István és kora” kötetben „Szent István király székesfehérvári sírjának és kultuszhelyének kérdése” címmel. Ám az eredmények nem győzték meg a korábbi kétkedőket. Többen sérelmezték, hogy a szerintük még nem bizonyított Szent István sírhoz kötődött Fehérváron a király halálának 950 éves jubileumi ünnepe. Kifogásolták,

hogy a sírra helyezett jelképpel (kereszttel díszített kőlap) a hely még építészeti hangsúlyt is kapott. Egy évvel később, 1989-ben a Folia Archeologia XL-ik kötetében jelent meg Alánnak a Szent István sírról írt újabb értekezése. Ebben megismételve érveit kiállt az azonosítás mellett. Ekkor már készült arra az ásatási ciklusra, amely reményei szerint 1990-től kezdődően a bazilikának azon részeire volt hivatott kiterjedni, amely részen addig nem vagy csak kis részben folytak szervezett feltárások (déli mellékhajó, délnyugati torony, nyugati térbővületek). Az újabb feladatok közben sem feledkezett azonban meg életműve legjelentősebb leletéről: Szent István sírjának kérdése továbbra is foglalkoztatta.

Még az 1980-as évek végén kért meg arra, gondoljam végig építészeti szempontból a sírral kapcsolatos kérdéskört: lehet-e olyan újabb rendező elvet találni, amely hozzásegíthet az építmény teljesebb megértéséhez. Nyitottságára és a kételkedőkkel szemben tanúsított korrekt magatartására jellemző, hogy amikor nem sokkal halála előtt még egyszer felmerült az azonosítás helyességének kérdése, hozzám írt levelében arra kért, vizsgáljam felül: létezik-e olyan építészeti szempont, amelynek alapján a trónszék ill. a Szent Kereszt oltár az adott helyen feltételezhető lenne?

Az építészeti megfontolások Alán alaptételeit egyértelműen megerősítették. Az

1988-cal megindult folyamat részeként a templom egészére kiterjedő régészeti kutatások ugyanakkor olyan új ismeretekkel gazdagították és gazdagítják mind a mai napig a bazilika építészettörténetére vonatkozó eddigi elképzeléseket, melyek következtében a Szent István sírra vonatkozó rekonstrukciós elképzelések is tovább finomodhattak. Ennek feldolgozása mindmáig nem zárult le, ám azt már a kutatás jelen állása mellett is látni, hogy az új észrevételek a kérdés továbbgondolását előbbre vihetik.

Lássuk röviden, melyek ezek. Először is egyre inkább nyilvánvaló, hogy az a rendkívül következetes szimmetria, amely a rekonstruálható István-kori tartószerkezet árkád-osztásának megválasztásában, valamint a mellékhajók záródásainak általános kiképzésében érvényesül, felveti annak valószínűségét, hogy az István-kori templom nem egy-, hanem kétszentélyes bazilikális tér lehetett. Úgy tűnik továbbá, hogy a templomhoz a XI. század végén csatolt és az apszis feltételezése nélkül meglehetősen szokatlan geometriájú nyugati építmény egy olyan „Westwerk” részét képezhette, amely többek között a nyugati apszis mellékterei-nek is helyet adhatott. Mivel a feltételezett nyugati szentély a püspöki palota területe alá esik, a további kutatásra egyelőre nem mutatkozik lehetőség. A gondolat azonban olyan új összefüggérendszerbe helyezi az alapító sírjára vonatkozó vizsgálódásokat, melynek fényében a hely megválasztása – a két pólusú templomtér abszolút geometriai középpontjában – már-már a lehető legkedvezőbbnek minősül.

István király testét – Hartvik püspök leírása szerint – a templom közepén „helyezték el fehérmárvány kősírládjában”. Az Alán által feltárt sír alját képező kemény (terrazzoszerű) habarccspadozat megőrizte annak a (feltehetőleg fehérmészki) lapokból összerótt, 89x236 cm belméretű kősírládjának a lenyomatát, amelybe a király testét helyezték. A későbbi korok átépítései miatt sem régészeti, sem építészeti nem igazolható (bár ki sem zárható), hogy a sír fölött már ekkor elhelyezték volna azt a 110x231 cm befoglaló méretű szarkofágot, amely a legtöbb kutató szerint István királyhoz köthető, és amellyel az egykori sírláda lenyomatának mérete jó egyezést mutat. Az egykor föld alá helyezett kősírláda mára eltűnt. Megmaradt viszont az az alapozás, amellyel – feltehetően az 1083-as szentté avatás okán – körülvették a kősírládját. A kétrétegű alapozás falai olyan vastagok (122 cm északon és délen, míg 89 cm keleten és nyugaton), hogy már méreténél fogva is túlnő egy szarkofág alapozási igényén.

A felépítmény, in situ maradványok híján, nyilván örökre feltételezés marad. Az alapozás sajátosságainak, valamint a sír tágabb környezetének tanulmányozása ugyanakkor

Székelyfővár, Nagyboldogasszony prépostsági templom, Szent Imre kultuszhely, 1083 után
Székelyfővár, Blessed Virgin provostal church, St. Emeric sanctuary, after 1083
Számítógépes térrekonstrukció – Digital space reconstruction: Szabó Zoltán

mégis hozzásegíthet a sír felszín feletti részének jobb megértéséhez. A sírtól nyugatra egy olyan, mintegy 96 cm széles fehérmészki táblasor húzódik, amely észak-déli irányban keresztülszeli a templom teljes területét. Az anyaghasználat, valamint a szintadat alapján a táblák egy olyan rekesztő aljzatát képezhették, amely rekesztő a szentté avatás körüli időszakban megfogalmazott építési elgondolás része kellett hogy legyen. Ezen táblák eltérő vastagsága (13–25 cm), valamint a vastagabb táblák pontszerű, törtkőves aláalapozása azt sejteti, hogy a rekesztő oszlopos-gerendás szerkezetű lehetett, az oszlopok közén mellvéd-elemekkel.

Az a tény, hogy a sírt körülvevő alapozás keleti, ill. nyugati fele, a maga 89–89 cm-ével lényegesen vékonyabb, mint a már említett 122 cm vastagságú északi, valamint déli falak, arra utal, hogy a sírfeletti teherhordásának iránya észak-dél volt. Ilyen elrendezés mellett, az alkalmazható térfedés fajták közül az egy irányban teherhordó síkfödém vagy a dongaboltozat jöhet szóba. A sír alján az 1970–71-es feltáráskor olyan sakk-tábla-motívumos fríz darabja került elő, amely a román kori felépítményhez tartozhatott. Stíluskritikai, valamint geometriai megfontolások alapján ugyancsak a román kori felépítményhez tartozhatott az a korinthoszi díszítésű féloszlopfő is, amelyet Alán ugyanebben az évben talált a sírtól alig néhány méterre lévő ún. „solium regni” alapozásában. A szarkofág láthatóságának igényét is figyelembe véve, a kialakuló összkép egy olyan korinthoszi díszítésű oszlopokkal alátámasztott, cibóriumos felépítményt valószínűsít, amely síkfödémrel (esetleg vo-

nóvással kombinált nyitott dongaboltozattal) zárult. A cibórium alatt elhelyezett szarkofág nyugati, faragatlan oldalához csatlakozhatott az oltár.

A XII. századi átépítések alapvetően megváltoztatták a bazilika tartószerkezeti rendjét. Úgy tűnik, hogy az ekkorra keltezhető fehérmészki pillérmagok által a templom terébe vetített új szerkesztési elvek a Szent István kultusz teret és környezetet formáló szerepének erősödését tükrözik. Amíg korábban a belső támaszok elrendezésével nem vették figyelembe a templom geometriai középpontját, addig az új koncepcióban a tartószerkezet elemeit az ebben a közép-pontban lévő sír helyéhez igazították. A korai cibóriumos sírfeletti építmény, mint transzcendens középpont, meghatározta a III. (és VI.) négykaréjos pillér helyét, ily módon határozza ki a főhajóból egy teljesen szabályos látszólagos négyzetet teret.

A későbbiekben a sír felépítményének alapozását tovább köpenyezték északról, keletről és délről. Ezzel egyidejűleg nyugatról, az új alapfalak folytatásaként, egy olyan nagyméretű téregységgel egészítették ki a meglévő cibóriumos környezetet, amely a kultusz számára tágasabb helyet biztosító (ismeretlen szerkezetű) felépítménnyel kapcsolódott a sír eredeti teréhez. Az új alapfalakat már nem ásták le a korai alapozások szintjéig. Ennek tudható be, hogy az újkori pusztításoknak áldozatul esett keleti téregység kiterjedésére – a szóban forgó alapozások bizonytalanul abbamaradó keleti záródásán, az irányukat továbbéltető megülepített alapárkokon, valamint az azokból indított cölöpalapozások sötét foltjain túl – nem utal közvetlen nyom.

A sírkörnyezet általunk értékelhető utolsó építési periódusában a meglévő adottságokat fejlesztették tovább. A korábbi alapozás felszínét borító újabb alapozási réteg már egyértelműen egy áttört szerkezetű felépítményhez felvezető lépcsősor alátámasztását biztosította.

Tanulságos még egy pillantást vetni az 1970-ben először feltárt sírgödőre. A sír pusztulásakor sokatmondó rendetlenségben kerültek egymás mellé a különböző korokból származó faragványos kövek: a román kori fríz fölött gótikus szárkő feküdt, közelükben reneszánsz felirat maradványai tűntek elő. Az összkép ékesszólóan hirdeti: olyan emlékek vetett itt egyszerre véget a pusztítás, amely míg élt, a múlt átörökített értékeinek megőrzése mellett is képes volt arra, hogy a továbbfejlődés lehetőségének folyamatos biztosításával magába olvassza mindazt a gondoskodást, amellyel az egymást követő korok adóztak a hely szellemiségének. Különös, hogy a bazilika általunk ismert mintegy 35 épített sírja közül csak egyetlen esetben mutatható ki a Szent István sírnál megfigyelhető, korszakokon átívelő gondoskodás.

Talán mondanunk sem kell, hogy a következőkben István király fia, *Imre herceg* sírjáról lesz szó. Alán, aki jól ismerte Henszlmann Imrének, a múlt század nagy fehérvári ásatójának a sírral kapcsolatos nézetait, joggal remélhette: az 1990-ben kezdődő feltárások során ebben a kérdésben is előrehaladás érhető el.

Amint arról a Fehérvári Hét már idézett, 1989. szeptember 22-i cikke hírt adott: „Államalapítónk fia, Szent Imre herceg sírjának keresésére készül Székesfehérváron dr. Kralovánszky Alán, nemzeti emlékhelyünk most megkezdődött, legújabb régészeti feltárásának vezetője”. A cikk címében megfogalmazott vágy: „találkozni Szent Imrével” ugyanakkor egészen másként valósult meg, mintsem az akkor sejthető volt. Az ásatási ciklus második évében, 1991-ben, éppen a Romkertben végeztünk Alánnal ellenőrző méréseket, amikor egy fémesen csillogó csikra figyeltünk fel a régóta jól ismert I. pillér északkeleti sarka előtt. A téli fagy pusztító hatására elmálló kövek alól a román kori kórusrekesztő alapkövében másodlagosan kiképzett csaplyuk ólomágyas bélése tűnt elő. A feladat nekem jutott: vizsgáljam meg, milyen mértékig tud hozzájárulni ez az újabb adat az I. és II. pillér környezetében tapasztalható építési tevékenység jobb megértéséhez. A köztünk lévő folyamatos és gyümölcsöző párbeszéd során formálódó részeredményekkel Alán is egyetértett, a több évig tartó munka végeredményét azonban már nem érthette meg. Fokozatosan vált ugyanis világossá, hogy az I. és II. pillér közötti részen megfigyelhető rendkívül sokrétű építési tevékenység anuak a sírnak a környezetére

összpontosul, amely a két pillér között fekszik a pillérek egybefüggő alapsávjában. Ezzel együtt, egyre több olyan hasonlóságot lehetett felfedezni az itteni és a Szent István sírnál megfigyelt jelenségek között, amely arra utalt, hogy a sír föntartására irányuló, korszakokon átívelő gondoskodás ugyanolyan okokra vezethető vissza, mint a már ismertetett Szent István sír esetében. Megkerülhetlenné vált a következtetés: a szóban forgó sír István király fiához, Imre herceghez köthető. A bizonyítékok első hivatalos közzétételére a Régészeti Társulat Magyar Nemzeti Múzeumban megtartott ülésén került sor 1994-ben. Az addigi eredmények írásos közzétételére a *Műemlékvédelmi Szemle 1996/2.* számában nyílt lehetőségem „A szentté avatott Imre herceg kultuszhelyének kérdése a székesfehérvári prépostság Nagyboldogasszony templomában” címmel. Az akkor megfogalmazott észrevételek ma is a további kutatás alapját képezik.

A sír belmérete megegyezik Szent István sírjának belméretével! A 87x236 cm-es kamra kiképzése – az alapozás építése során kialakított üreg – már önmagában is azt jelzi, hogy készítése egy olyan időszakra kellett, hogy essen, amikor a bazilika építési munkálatai még tartottak. A sírűreg további különlegessége, hogy déli oldalán egy olyan falkibontás nyomai figyelhetők meg, amely azzal tűnik ki a sírrablásokra utaló, viszonylag gyakori sírfal megbontások közül, hogy míg a többi sír esetében a kifosztás nyomait nem tüntették el, addig itt a sír falát utólag gondosan helyreállították. Mivel a sír fölé, feltehetően már eredetileg is, szorosan illeszkedő, nagyméretű fehérmésző táblák borultak, a sírba való behatolás irányának oldalról történő megválasztása, a tevékenység céljától függetlenül, kézenfekvőnek tűnik. A visszafalazás ugyanakkor arra utal, hogy az esemény nem sebtében és titokban történt, hanem egy átgondolt esemény része kellett, hogy legyen. Ez az esemény pedig aligha lehetett más, mint az 1083-as szentté avatás, amikor Imre testének oltárra emelésére is sor került. A sír fölött, az István kori pillérek közén, ekkor építették meg azt a lépcsővel előkészített kápolnát, amely a kultusz rendeltetési helyeként az összes későbbi bővítés magját képezte. Jellemzőnek vélhetjük az akkori gondolkodásra, hogy a szentek tiszteletének helyeit olyan mozdíthatatlan (szellemi és anyagi) középpontokként képezték ki, amelyek még a szerkezeti átépítések logikájára is hatást gyakoroltak. Ennek tudható be, hogy a XII. századi nagy átépítési hullám gyakorlatilag érintetlenül hagyta ezt a kultuszhelyet is (csakúgy, mint Szent Istvánét), és inkább keresett egy olyan szerkesztési elvet, amely, miközben a Szent István sírja köré szerveződő kultusz négyzeti teret kívánó építészeti igényét is kielégítette, az árkádok vonalába eső Szent Imre

sírhoz csatlakoztatandó új pillérek méretének alkalmas megválasztásával, az átöröklött és megtartani kívánt kultuszhely felépítményéhez is igazodni tudott. Ezen mag megtartása és továbbörökítése mellett, maga a kultuszkörnyezet folyamatosan bővült. Még az átépítések előtti időre tehető, hogy a sírkörnyezetet északról határoló kanonoki kórus rekesztőjének oszlopos-gerendás felépítményét áttükrözték a déli mellékhajó terébe, ilyen módon hozva létre egy olyan nagyméretű, áttört szerkezetekkel határolt kultusztér-egységet, amely azután az összes későbbi korban a rendszer alapját képezte. A különböző korok építési tevékenységét jól tükrözik a hely környékéről származó faragványos kövek. A kövekből ezen sír esetében is összeállítható két eltérő időszakból származó kőfaragvány-család. A legépebben és legnagyobb számban román kori faragványok maradtak meg, belőlük a sír minden későbbi kort átélő felépítménye elég nagy biztonsággal rekonstruálható. Kisebb számban ugyan, de fennmaradtak a gótikus hozzáépítések faragványos kövei is. Az ezekből rekonstruálható gótikus kápolna a bazilika egyik legszebb építménye lehetett. Az említett rekonstrukciók Székesfehérváron a *Basilica Sacra* kiállításon jelenleg is megtekinthetők.

Lásd még – See also: Borító 2 – Cover 2

“Encounters” at the Grave of St. Stephen and St. Emeric In Memoriam Alán Kralovánszky

An interview was published in the local newspaper of Székesfehérvár in September 1989 with the title “He wanted to meet Prince Emeric” drawing the portrait of Alán Kralovánszky. He was a leading archaeologist at the site of excavations at the Virgin Mary Cathedral in Székesfehérvár for 30 years. He had been predestined to study this particular field since his first years at university. He found the grave of St. Stephen in the middle of the cathedral in 1970. Some experts were quite sceptical about his discovery arguing that church founders’ graves were usually arranged next to the sanctuary while in the middle there were the throne and the altar of the Holy Cross. So Kralovánszky conducted further meticulous investigations to prove that he was right. He found evidence that the tomb had been rebuilt and maintained (different styles of carvings, decorations, materials etc) for cultic reasons since the Middle Ages. In 1988 he published his findings and then from 1990 he continued excavations to discover other, unknown details of the basilica. His results were reinforced by architectural evidences as well. He wanted to go further: he wanted to find the tomb of St. Stephen’s son, Prince Emeric. In 1991 a grave was found with very similar features to that of St. Stephen (size, materials and the special care with which they were maintained once). The bodies must have been removed in 1083 when they were canonised and celebrated. The remains of the excavations can be seen at the exhibition “Basilica Sacra” in Székesfehérvár.

A királyi bazilika csontvázleleteinek rövid története

Éry Kinga

Nincs kétség afelől, hogy a középkori Magyarország legbecsesebb egyházi épülete a székesfehérvári királyi bazilika volt. Méltóságát, sok más tényezőtől kívül, talán leginkább királyi temetkezési hely volta adta meg, hiszen itt őrizték első szent királyunk sírját, s itt porladtak oly dicső emlékű királyok, mint Könyves Kálmán, III. Béla, Károly Róbert, Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás, továbbá II. Béla, II. Géza, II. László, IV. István, III. László, Albert, II. Ulászló és II. Lajos, rajtuk kívül számos királyné, herceg és hercegnő, egyházi és világi előkelő. Rövid ideig e templomban nyugodott Szapolyai János király is.

Nem meglepő tehát, hogy a bazilikával kapcsolatos közérdeklődés sarkalatos pontja mindig is e tetemek sorsa volt, különös tekintettel a királyok azonosíthatóságának kérdésére és a csontmaradványok méltó elhelyezésére. A tények nem ismeréséből, néha félremagyarázásából eredő, ezzel kapcsolatos indulatok máig nem csitultak, noha a dolgok megvilágítása érdekében számos írásmű készült, rádiós és televíziós nyilatkozat hangzott el. De hát nehéz is tudomásul venni, hogy múltunk eme nagyjai áldozatul estek az évszázadok pusztításának, hogy kivételnek csupán a szentté avatott István király és Imre herceg ereklyetartókba foglalt földi maradványa, valamint III. Béla király és neje, Anna királyné különös szerencséjével megmaradt sírja és teteme tekinthető.

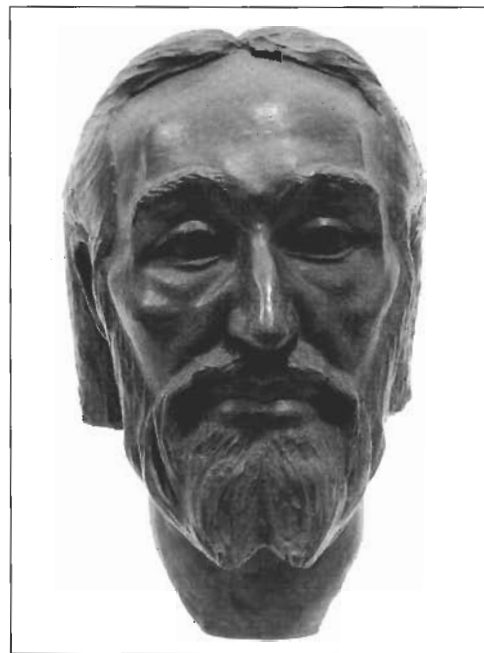
*

Kevés egykori feljegyzés szól arról, hogy az egyes királyokat, királyi családtagokat vagy más személyeket a bazilika mely részén temették el, bizonyítottan csupán István király és Imre herceg sírhelye tekinthető (lásd Szabó Zoltán írását ugyanebben a számban). Az Anjou sírkápolna helye még vitatott. Mátyás király sírkápolnájának helye ugyan ismert, de a kőanyagáért elbontott épületnek csupán néhány alapfala maradt ránk. Szerémi György híradása szerint II. Lajos sírja Szent Imre és II. Ulászló sírja között volt, ámde a bazilika déli bővítésében ezzel talán összefüggésbe hozható két sírkamra csupán nagy tömegű szórvány csontvázrészletet tartalmazott.

Írásos adatok hiányában a kutatás, mindenekelőtt Henszlmann Imre, műtörténeti és építészeti jellegzetességek alapján megkísérelte az egyes kriptákat valamely király vagy főúr személyéhez kötni. Ezzel, úgy tűnik, nagy zavart keltett a figyelmetlen ol-

vasókban, egyesek ugyanis máig úgy vélik, hogy a sírok Henszlmann-féle névhez kötése bizonyított tény, sőt ott nyugvó tetemet is jelent, ami természetesen nincs így. Ez ideig a bazilika területéről, noha annak egyes részei még feltárássra várnak, 35 sírkamra vált ismertté. Már ez a szám is jelzi, hogy még ha a kutatás meg is tudná határozni ezen sír-építmények pontos korát, ezen az alapon azokat név szerint, igazolhatóan és kizárólagosan valamely király személyéhez kötni aligha lehet.

A sírkamrák kisebb hányada csupán egy koporsó befogadására volt alkalmas, nagyobb részükben azonban több koporsó is elfért, vagyis a 35 sírkamra legalább 60, valószínűleg azonban még ennél is több halott

III. Béla király arckonstrukciója. (Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár). Készítette dr. Skultéty Gyula (Basel). A szobrászati segédmunka és a bronzpatinázás Lőrincz Judit munkája
The reconstructed face of Béla III. (Szent István Király Museum Székesfehérvár) Made by dr. Gyula Skultéty (Basel). Sculptor's assistant and patina made by Judit Lőrincz

elhelyezésére szolgált. Az 1848 óta folyó feltárások e 35 sírkamra közül mindössze 11-ben leltek in situ csontvázat, közülük egyben kettőt, egy másikban hármat, összesen tehát 14 főt, amelyből mára csupán 9 egyén csontváza maradt ránk. A hiány a leletek múlt századi gondatlan őrzésének, a sok üres sírkamra pedig a korábbi sírablásoknak a következménye. A halottak mellett személyazonosságukat lehetővé tevő tárgy

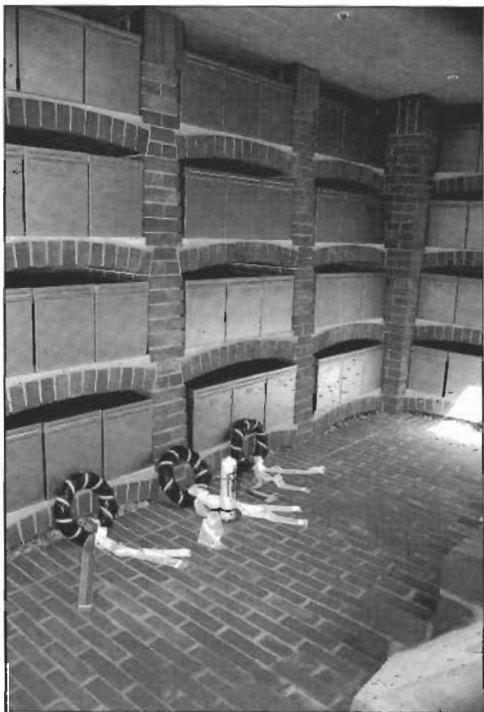
csupán két esetben volt, e két személy III. Béla és neje, Antiochiai Anna. Királyi mivoltukat a velük eltemetett halotti koronák, névszerinti kiletüket pedig a mellettük talált egyéb tárgyak alapján határozták meg. A többi 7 ránk maradt (két esetben koponya nélküli, egy esetben igen töredékes koponyájú) csontvázlelet személyazonosítása mellékletek hiányában nem látszik lehetségesnek. Emlékeztetek rá, hogy többé-kevésbé hitelesnek vélhető ábrázolást legfeljebb egyes vegyesházi uralkodókról ismerünk, de éppígy kevés az emberianlag értékelhető adat királyaink alkati adottságáról, esetleges betegségeiről vagy sebesüléséről.

A bazilika halottait azonban nemcsak épített sírkamrákba, hanem egyszerű, földbe mélyített sírokba is temették, ezek kevésbé rangos személyek lehettek, ugyancsak minden leletanyag nélkül. A déli hajó területén megfigyelhető volt, hogy e földsírok egymás fölött legalább két, de talán három réteget is alkottak. E sírok csontvázai a templom építőanyagának kitermelése, s a XIX. és XX. századi közműfektetések során szintén súlyosan károsodtak, miként azon nagy számú csontvázlelet is, amely a bazilika falain kívül, helyenként 5 rétegben került napvilágra.

*

Az 1848-ban feltárt királyi pár és két másik sír csontanyagát 1862-ig a Magyar Nemzeti Múzeumban őrizték, ezt követően a budavári Mátyás templomban kerültek eltemetésre, ahol mindmáig vannak.

Az 1862-ben és 1874-ben feltárt csontvázakkal kapcsolatban tájékozatlan személyek gyakran illetik Henszlmann Imrét jogtalan váddal, pedig hogy e téren mennyire bölcsen és szakszerűen járt el, az később fényesen beigazolódott. Először is, kiindulva azon meggyőződéséből, hogy a fontos személyek a főoltár közelében keresendők, az általa feltárt csontvázak közül azokat emelte ki és adta át a székesfehérvári polgármesteri hivatalnak, amelyek a templom keleti harmadából kerültek elő. Eredmény: a hatóság gondatlansága következtében ezen csontvázak egy része a kíséző jelzetekkel együtt elkallódott; ami felirat nélküli, keveredett vázrész megmaradt, az a Mátyás-templom altemplomának egyik szarkofágjában van. Másodjára azon csontvázakat, amelyeket a templom nyugatabbra eső részén vagy például az északi falon kívüli területen tárt fel, még ha kriptában voltak is, a találási helyen hagyott, de helyzetüket az ásatási rajzokon feltüntette. Eredmény: a későbbi feltárások ezekre a csontvázakra rábukkantak, így ma is birtokunkban vannak. Harmad-

*A bazilikai csontvázleleteket befogadó új romkerti kriptá. Tervezte Oltai Péter
The new crypt in the Garden of Ruins where the skeletons from the Basilica are buried
Designed by Péter Oltai
Fotók – Photos: Gelencsér Ferenc*

jára a templom területén szerteszét talált vázrészeket a bazilika üres sírkamráiban helyezte el. Eredmény: a későbbi feltárások három kriptában ráakadtak e másodlagosan betemetett csontvázrészekre, tehát ezek is a kutatás rendelkezésére állnak.

Az 1936–37-es feltárás embertani anyagának kisebb részét a bazilika falain belüli leletek alkották, ezek elsősorban a Henszlmann által helyszínen hagyott csontvázak és

kriptában összegyűjtött vázrészek voltak. Az ekkor feltárt leletek zöme ugyanakkor, több mint 120 sír anyaga, valamint igen sok szórványos csont, a bazilika falain kívüli területről került elő. 1938-ban, azon jogos feltevésből kiindulva, hogy a leletek közt ott lehetnek egykori királyaink csontmaradványai is, az összes embertani anyagot 83 faládba csomagolva elhelyezték a Romkert e célra létesített kriptájában. Az ünnepélyes szertartást megelőzően azonban, a rövid ideig Budapesten vizsgált csontvázak egy részét, altiszti hiba folytán, az Egyetemi Embertani Intézetben állítólag összekeverték. Tény, hogy amikor 1984-ben, a beszivárgott talajvíztől részben átítatott ládák kiemelésre kerültek, azokban csontvázak elkülönítésére utaló csomagolópapír és zsineg nem volt észlelhető. A keveredett leletek egyének szerinti szétválogatása anatómiai sajátosságaik, a megelőző embertani vizsgálatok adatai, valamint a korabeli sírfotók és sírleírások alapján három antropológus (Éry Kinga, Marcsik Antónia és Szalai Ferenc) háromévi munkáját emésztette fel, így is csak rész eredménnyel. Nem okozott gondot a tuszjellel ellátott, kriptában talált leletek elkülönítése, továbbá sikeresen azonosítható volt a bazilika falain belüli csontvázak zöme, valamint sírszámhoz köthetően a falakon kívüli tetemek nagyobb hányada. Ilyenformán elmondható, hogy az 1936–37-es feltárások embertani anyagában esett kár jórészt a falakon kívüli temetkezések egy részére és a szórványos csontvázanyagra szűkölt.

A Székesfehérvári Nemzeti Emlékhely Alapítvány kuratóriumának döntése szerint az 1936–37-es ásatások, valamint a bazilika területén és körzetében 1965 óta folyó feltá-

rások embertani anyaga, leltárba vételüket és embertani vizsgálatukat követően, megfelelő felirattal ellátva, polietilén zsákokba, majd rozsdamentes acél ládákba zárva, kegyeleti okokból a Romkert egy újonnan épült, földbe mélyített, szabályozott hőmérsékletű és ellenőrzött páratartalmú helyiségében került elhelyezésre. Az új sírkamra beszentelése katonai tiszteletadás mellett 2000. augusztus 4-én történt meg. A kriptá bármiikor felnyitható, a leletek bármikor vizsgálhatóak, ha azt új kutatási szempontok indokolnák. Az 1848 óta máig feltárt csontvázleletek kutatástörténete, embertani, fogászati, patológiai és radiológiai vizsgálatának adattára és összegezése, kiegészítve a még esedékes feltárások leleteivel, együttesen kerül közzétételre.

The Story of the Skeletons Found in the Royal Basilica

The Royal Basilica in Székesfehérvár is one of the most important ecclesiastical building of medieval origins in Hungary. Several Hungarian kings and queens were buried here together with other noblemen. One of the crucial questions has been the identification of the corpses or skeletons which is far from simple due to the deteriorating effect of time, frequent robberies in the crypts etc. There are very few records of the exact resting places of the dead, so research can be solely based upon architectural, art historical and anthropological evidences. There are few accessories that can help identification, and without the skeletons it is impossible, so much the more that the exact descriptions and credible portrayals of our kings and queens are very scarce. Some royal remains were finally buried in the Matthias Church, some others have been lost, partly or completely destroyed due to ignorance and negligence. Fortunately a great deal of skeletons are saved and stored suitably for further research. The results of the anthropological, dental, pathological and radiological studies, the history of the research and its conclusions are to be published in one study.

Székesfehérvár, Nemzeti Emlékhely

Oltai Péter

A középkori magyar államiság jelképe, a Szt. István által alapított prépostsági templom, királyaink koronázási és temetkezési helye csak töredékeiben maradt ránk. A XI. századi háromhajós, bazilikális elrendezésű templom az évszázadok során szinte állandó átépítések, bővítések alanya.

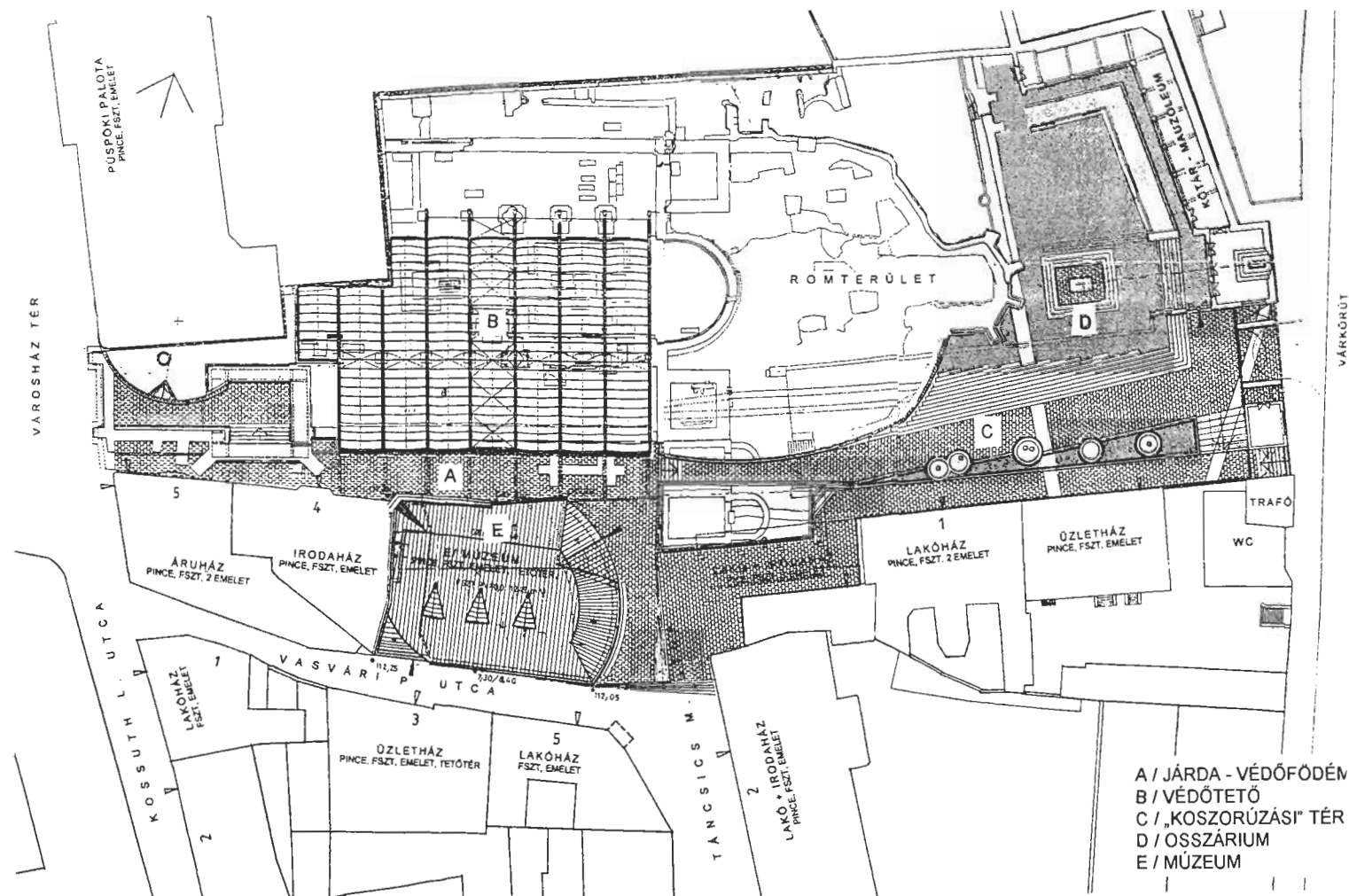
Pusztulása Fehérvár 1543-ban török kézre kerülésével kezdődött meg. Építőkövei a város védőműveibe, majd a hódoltság elmúltával az újjáépülő Fehérvár barokk építményeibe épültek be. A XIX. század elején a csonkán még álló maradványait is elbontották. Az 1936-os ásatások után, 1938-ban a Szent István évre elkészült Romkert – a ki-

egészítések nélküli, puritán rombemutató – a korszak műemlékvédelmének jeles példája. A kőfaragványoknak helyet adó kőtárépület és a Szent István szarkofágját befogadó, Aba Novák Vilmos seccójával díszített mauzóleum ma műemlékként becsült városképi érték. A szabadtéri Romkertben bemutatott maradványok azonban a megfelelő védelem és karbantartás hiánya miatt rohamosan pusztultak. Az 1988-tól újrainduló és kisebb megszakításokkal a mai napig is tartó ásatások látványos eredményei, az ismeretek bővülése, a megnövekedett romterület új elvek szerinti újjáalakításának lehetőségét kínálja.

A millenniumi évfordulók közeledtével a felfokozott társadalmi elvárás és politikai akarat a megvalósulás lehetőségét teremtet-

te meg. Az 1995-ben kiírt tervpályázat az elpusztult épület maradványainak megőrzését, bemutatását, történelmi jelentőségéhez, szerepéhez, értékéhez méltó építészeti keretbe foglalását a *Nemzeti Emlékhely* programjában fogalmazta meg. A rendkívül összetett feladat egymással nehezen összeegyeztethető, sőt, ellentmondó szempontok ötvözését kívánta. A tervezőnek számot kellett vetni azzal, hogy:

- a romok régészek, művészettörténészek részéről megkövetelt lehető legteljesebb lefedése a városképben mindenképpen zavaróan nagyleptékű és idegen építményt eredményez;
- a belváros gyalogos-forgalmának indokolt átvezetése a romok fölötti, azokat takaró, rontó újabb építményt jelent;

Helyszínrajz
General plan

– a nagyméretű szerkezet letámasztási, alapozási követelményei óhatatlanul régészeti érdekeket sértenek.

A program részeként meghatározott ünneplési tér kiszorítása, mindezek felett egy új múzeum elhelyezése az adott szűk beépítési keretek között szinte lehetetlennek tűnt. Az új szerepkör, az elemeit tekintve, heterogén épített környezet rendezését kívánta volna, azonban a realitás az adott állapot megtartása mellett szólt.

Adottságként kellett kezelni a romokra ráépült püspöki palota és kert meglétét, a romterület jelenlegi esetleges lehatároltságát. Kezdetből fogva feloldhatatlan problémát jelentett a régészeti feltárás befejezetlensége, a művészettörténeti, építéstörténeti feldolgozás, összegző értékelés hiánya.

Az idő szorításában a kiindulási alapok tisztázatlansága, az elvek kiforratlansága ellenére dönteni kellett. A követelmények és szempontok ütközése, az adottságok kényszerű figyelembe vétele mellett csak kompromisszumos megoldást eredményezhetett. A romok műemléki helyreállításának és a védelmüket szolgáló építmények közös koncepció alapján történő együttes meghatározása helyett a feladat szerencsétlen módon kettévált. Végül is pályázati zsűrik, tervtanácsok, egyeztetések, szakmai és társadalmi

fórumok során csiszolódott ki az a végleges építészeti koncepció, amely az 1998-ban elkészült tervekben öltött testet.

Ezek a romok védelmét szolgáló építmények, a gyalogos áthaladás és az ünneplési terének, továbbá az új múzeum kialakításának, valamint a terület műszaki és teljes közmű rendezésének terveit tartalmazták. Az építkezés 1998 őszén indult meg. A gyalogos forgalom átvezetésére, az itt álló épületek megközelítésére a bazilika déli fala és a beépítés közötti sávban tervezett járda épült meg, amely egyben az itt feltárt maradványok fölé emelt védőfödém is.

A harántgerendákkal erősített sík vasbeton lemez egyik oldalán a határoló épületek alap-, ill. pincefalát is erősítő beton támfalra, a másikon a védőtető támaszrendszerét is adó pillérsorra terhelte. Az új pillérek a déli mellék-hajó egykori támpilléreit, a födém konzolosan túlnyúló, mellvédként felmagasított pereme a déli főfal vonalát jeleníti meg.

A bazilika délnyugati, Ozorai Pipo által épített tornya fölé emelt védőépítmény az alaprajz kontúrját vetíti fel. A feltárt falmaradványok fölé konzolosan túlnyúló vasbeton faltartókra épített, körben bevilágításával „felsíccelt” födémlemez kissé emelt szintje a rommezőre kedvező rátekintést kínál. A Püspöki Palotától örökzölddel beültetett,

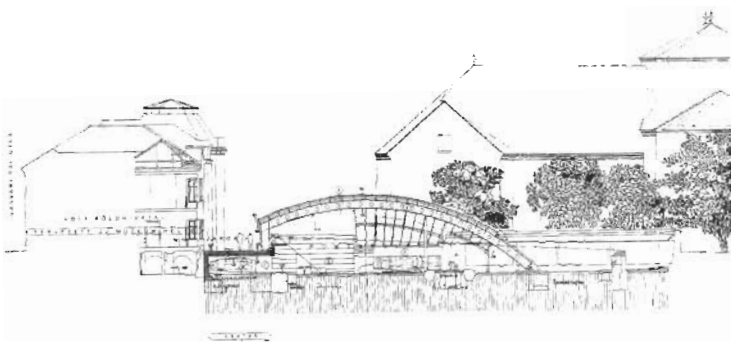
födém-sávval leválasztott „torony” a Városháza térről enyhén emelkedő rámpán közelíthető meg, amely ebben a beépítési szűkületben a gyalogos közlekedés zavartalanosságát is segíti. A hidszerűen ívelő rámpáról egy érdekes részlet, a nyugati építmény egyik négykaréjos pillércsonkja üvegtető alatt válik láthatóvá.

A védőfödém alatti terület részben bejárható, az itt feltárt maradványok megtekintése biztosított. A tereket határoló támfal felületén a falmaradványok folytonossága és felépítmény metszete téglaburkolattal megjelenített. A romok födém által takart alaprajza a járda burkolati rajzolatában válik láthatóvá.

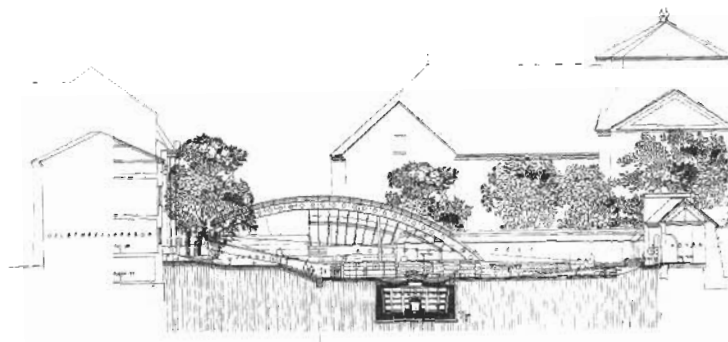
A déli mellék- és a főhajó maradványait a diadalív vonaláig lefedő védőtető csaknem 1000 m² alapterületű korszerű acélszerkezetű csarnok.

A bazilika egykori szerkezeti rendszerének méretrendjét és kiosztását követő főtartók egyrészt a déli homlokzati főfal vonalában a járda vasbeton szerkezetű pilléreire, másrészt a főhajó elpusztult északi pillérsorának helyén lemélyített alaptestekre támaszkodnak.

A tető a Romkert jelenleg adott határaihoz igazodni kényszerül. Így a püspöki palota benyúló kerítése miatt a nyolc főállás közül

Metszet a védőtetőn át
Section through the cover

Metszet az Osszáríumon át
Section through the Ossuary

kettő rövidebb és csőoszloppal alátámasztott. A szélső mező lefutó támaszrendszere a főhajó nyugati zárófalára is utalni kíván.

A Mátyás-kori építkezések során elbontott román kori apszis-maradvány, a mellékhajókat záró négyzetű építmények falaival azonosan helyi védelemmel: konzolosan föléje nyúló beton kéregfallal, ill. üvegtetővel ellátott terv készült, de nem valósult meg.

Az aszimmetrikusan megemelt ívek a járdán közlekedők számára a rommező teljes áttekintését teszik lehetővé. Az északi oldalon lefuttatott tetősík viszont a kedvezőtlen időjárás irányából a szél, hó, csapóeső bejutását mérsékli.

A 28 m fesztávot áthidaló, körkivágásokkal könnyített övlemez acél főtartókra keresztirányban ívelt szelemen-rendszer készült. A szerkezet megfelelő merevségét andráskereszt szélrács és hosszkötés, valamint a szelemeneket középen összekötő rúdsor biztosítja.

Az üvegszerűen áttetsző, törésbiztos, könnyű polikarbonát-lemez héjalás a lefedett területnek egyenletes megvilágítást, többretegű üreghelyes szerkezete révén viszonylagos hőszigetelést, napsugárzás elleni védelmet biztosít.

A tető kétirányú íveltsége lehetővé teszi a csapadék főtartók vonalában kialakított vápacsatornában történő levezetését és a támaszoknál zárt közműrendszerbe történő bekötését. A hosszoldalakat követő ívelt csatornaelemek egyben a tetőidom frízszerű lezárását adják.

A Tánács Mihály utca vonalában a közlekedés sávjába az 1938-ban feltárt és bemutatott két kápolnarom ékelődik. A forgalom folytonosságát a romok felett átívelő, 18 m fesztávú, hosszoldalain mellvédgerendával erősített vasbeton szerkezetű híd biztosítja. A híd alaprajzi ívét folytató támfal a gyalogos zóna és a romkert közötti szintkülönbség miatt indokolt. Vonala egyben a Mátyás-kori szentélybővítés megsemmisült déli tálalát kívánja érzékeltetni. A szentélyzáródást a meglévő alapfalhoz csatlakozó, horizontális vasbeton elemekből összeállított kiegészítés teszi teljessé. A Koronázó téri beépítés menti sáv a Várkörút felé haladva foko-

zatosan bővül. Az újratervezett fasorral megosztott, enyhén lejtő térburkolat a Romkert szintjére lelépcsőző síkjával a kőtármauzoleum előtti területtel összefüggő teresedéssé válik. Az adott épített térfalak által közrezárt koszorúzási tér nagyobb ünnepi rendezvények tömegeit is be tudja fogadni.

A tér középpontjában, a bazilika és a mauzoleum tengelyeinek metszéspontjában elhelyezett, az emlékezés és a kegyelet színhelyének szánt osszáríum az ásatások során előkerült nagyszámú, ma már azonosíthatatlan csontlelet méltó és biztonságos megőrzésére hivatott.

A föld színe alá süllyesztett építmény helyét lépcsők által keretezett, mélyített térszint jelzi, közepén a lejáratot fedő, 1938-ban készült, megújított és visszahelyezett, keresztet formázó sírtáblával. A magas talajvízszint miatt gondosan szigetelt és vastag vízzáró betonfalakkal, földemmel meg-

A Mátyás-kori szentély jelzése, előtte az Osszáríum

Sign of the choir from the period of King Matthias, in front the Ossuary

Fotó – Photo: Oltaí Péter

épített sírkamrában körben, több sorban téglából falazott fülkéket alakítottak ki. Az antropológus által rendszerezett, leltározott csontok rozsdamentes nemesacél urnákban kapnak végső nyughelyet.

A Nemzeti Emlékhely program elidegeníthetetlen, remélhetően megépülő része az igen gazdag lelet- és faragványanyag elhelyezését, a bazilika építéstörténetét, szerepét, jelentőségét bemutató új múzeum. A romterület ellenőrzött megközelítését, látogatóinak kulturált kiszolgálását megoldó létesítmény a Koronázó tér–Vasvári Pál–Tánács Mihály utcák által határolt tömb két épületének részleges bontásával, átépítésével valósítható meg. Az adott beépítési kontúrt követő, alapincézett, földszint-, emelet- és tetőtér-beépítéses épület alaprajza a főhajó három pillérére utaló szerkezeti mag köré szerveződik. A földemmel galériaszerű áttörésével a teljes négy szintet átfogó, egylégtérű épületbelső alakul ki, amely eredeti részletek, nagyléptékű szerkezet-rekonstrukciók kiállítására is lehetőséget nyújt. A Koronázó tere néző megőrzött és gondosan helyreállított eklektikus homlokzati fal mellett a keleti oldal történelmi elemeket idéző, a déli nyílásrendszerével, párkányával az utcaképhez igazodik. A teljes létesítmény megjelenését meghatározó építészeti eszközök szándékolatlan egyszerűek, a felhasznált anyagok száma kevés, a színekben és a felületekben az anyagok természetessége dominál. A múzeum homlokzatain és a támfalak, kerítések falazatában az 1938-as Romkert építményeire jellemző téglarchitektúra használata cseng vissza.

Megjegyzés:

2000-ben a Nemzeti Emlékhely Kuratóriuma által az OMVH-hoz engedélyezésre benyújtott terv sorosa építészeti viták és anyagi fedezet hiányában bizonytalan. – A szerk.

Lásd még – See also: Képmelléklet I.

Székesfehérvár National Memorial Place

The cathedral founded by St. Stephen, a coronation and burial place for centuries, can be seen now only in fragments. The church was built in the 11th century and it had been re-built and enlarged several times since then, but after the Turkish wars it was destroyed completely. Its remains are exhibited in the Romkert (The Garden of Ruins), in the Museum of Stonework Remains and in the Mausoleum.

The remains in the open air were decaying very rapidly. Excavations started and re-started several times, the latest in 1985. The idea and the programme of the National Memorial Place was

drawn up in 1995, but a lot of problems emerged while realizing this project: the ruins should be protected and conserved without disturbing the townscape or interfering with any archaeological interests.

The solution was a series of compromises because of the constant confrontation of interests and the limited availability of space and resources. The final architectural concept was accepted in 1998 offering plans to construct a building which protects the ruins, to make pedestrian traffic easier, to create a space for celebrations, to establish a new museum and to improve technical and public utility services. Constructions began in 1998.

As a part of this project a new protecting roof was built, a footwalk and a ferro-concrete bridge was made over the ruins for pedestrians. The area surrounded by walls and alleys running into a bigger square is suitable for hosting a larger crowd during festivals and celebrations.

The Ossuary between the square, the cathedral and the Mausoleum, as the place for reverence and remembrance holds a large number of unidentified bone findings. A very important part of the Memorial Place project is a new museum to collect the carvings and other findings from the cathedral and to present the architectural role and importance of the church.

A Nemzeti Emlékhely építésének története építész szemmel

Szigeti Gyula

A Szent István által Székesfehérváron alapított, a „menybe felvett Szűz Mária” tiszteletére szentelt társaskáptalan és a hozzá tartozó királyi magánkápolna töredékeiben megmaradt emlékei méltó teret és lehetőséget adnak egy Nemzeti Emlékhely kialakítására.

A Nemzeti Emlékhely megvalósításának gondolata már több mint egy évtizedes. Az 1987-ben hozott kormányhatározat szerint, a fehérvári királyi bazilika teljes régészeti feltárásával 1996-ra – a millicentenárium évére – kellett volna a Romkert területén kialakítani a Nemzeti Emlékhelyet egy olyan igényes építészeti keret létrehozásával mely alkalmas a magyar államalapítás jelképének, a Szent István király által alapított bazilika maradványainak megőrzésére, s mely méltó helyet ad az itt eltemetett királyaink, hozzátartozóik és más történelmi személyiségek földi maradványainak elhelyezésére, alkalmas állami és egyházi ünnepségek, koszorúzások megtartására.

Az eddig elkészült munkálatok eredménye megosztja a közvéleményt és a szakembereket egyaránt. Ennek legfőbb oka, hogy a 2000 augusztusi ünnepségekig megépített védőépület nem illeszkedik bele a székesfehérvári barokk belváros építészeti arculatába. Állásfoglalások, kritikák, javaslatok sora hangzott el az építmények bontásáról, átépítéséről, netán bővítéséről, de a döntéshozók véleménye még nem született meg a munkák folytatásának mikéntjéről. Egy dologban nincs ellentét, abban hogy a Nemzeti Emlékhelyet meg kell építeni, és az nem csak a fehérváriak ügye, hanem ez országos feladat is, mert erre kötelez bennünket, magyarokat a hely történelmi múltja, szelleme. A tervezett programot, vagy annak leendő módosított változatát csak akkor lehet folytatni, ha sikerül mielőbb tisztázni és lezárni a felmerült kérdéseket.

Mi vezetett ehhez a bizonytalan jelenlegi helyzethez? Megértéséhez ismerni kell a fehérvári királyi bazilika, illetve maradványai-val kapcsolatos múltat és a Nemzeti Emlékhely építésével kapcsolatos eddigi történéseket.

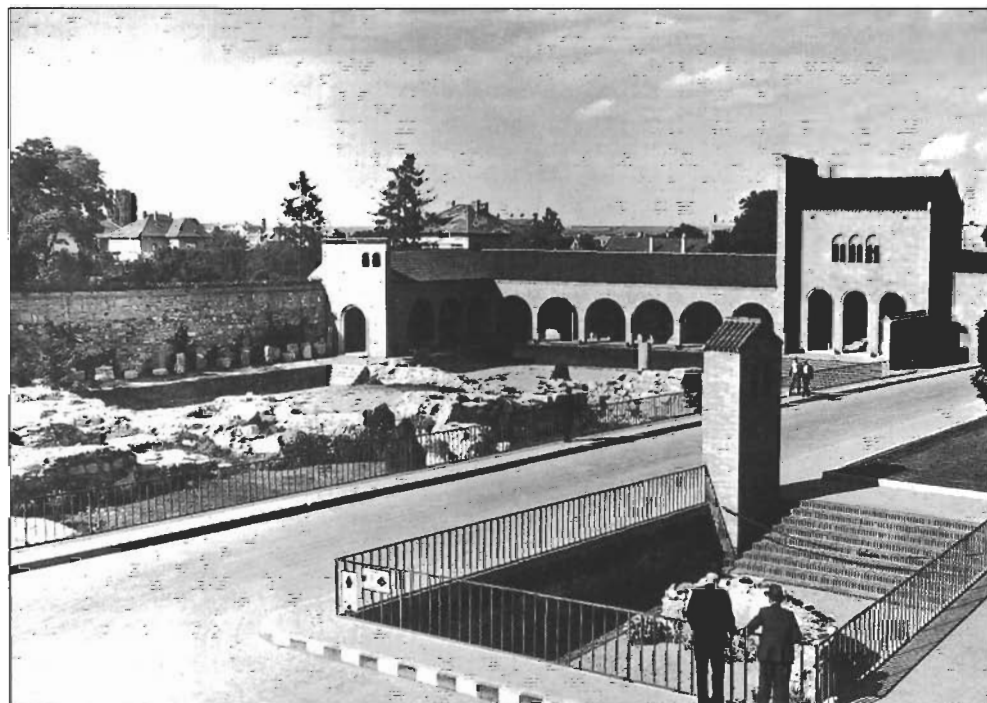
A XI. században épített román stílusú bazilika a kor építészeti hagyományait követve épült meg. A hajdani hatalmas templom nagyságáról a mai romok alig adnak hű képet. A templom hossza 61 m, szélessége 32,5 m lehetett. A főhajó belmagassága elérhette a 30 métert. A templom öt évszázadon át a magyar királyság szimbóluma volt.

Szent István halálakor a bazilika építése még nem fejeződött be. Az elkövetkező századokban állandó építkezések, átalakítások, bővítések tárgya volt az épület. (Árpád-házi királyaink sírkápolnái épültek be a templomba. Az eredetileg fafödémés épület főhajóját

Károly Róbert beboltoztatta. Nagy Lajos temetkezési kápolnát építtetett. Mátyás király a korábbi szentély lebontásával új szentély építésébe kezdett, temetkező helyéül is szánva azt.) A törökök, lőporraktárnak használt egyik tornyát, visszavonulásuk során felrobbantották, mellyel megpecsételődött a templom további sorsa. A romos templom egy részét még alkalmanként használták. Milassin Miklós püspök 1800–1801. évben, a püspöki palota építéskor a romokat elbontatta és részben ebből építtette meg a palotát. A még megmaradó kőanyagot a város és a megye különböző épületeinek építéséhez hordták szét.

A XIX. században Érdy János (1848) – majd Henszlmann Imre (1862, 1874, 1888) folytattak kutatásokat a területen, de a bazilikai rom maradványait visszatemették. Az 1938-as millenniumi „Szent István év” méltó

*A Romkert 1939–1940-ben. Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Fényképtár
The Garden of Ruins in 1939–1940. Historical Photo Collection of the Hungarian National Museum*

megemlékezésére 1936-ban ásatást kezdtek, és 1938-ra Lux Géza tervei alapján elkészült a ma is látható kőtár és a szarkofagot befogadó Szent István Mauzóleum épületegyüttese. Az országos millenniumi ünnepségek központja Székesfehérvár lett. 1938. augusztus 13-án a feltárás során kiásott csontvázakat Shvoy Lajos megyéspüspök közös sírba temette. Augusztus 18-án a városházán tartott ünnepi országgyűlés után felavatták a Romkertet, mely 1998-ig szolgálta a látogatókat. A Romkertben bemutatásra kerültek a bazilika feltárt északi oldalhajójának és főhajójának rommaradványai. A kőtárban az értékebb faragványokat helyezték el. Mauzóleum épült Szent István szarkofágjának fogadására. A belváros kevés zöldterületének jelentős hányadát képviselte a füvesített rommező, és építményeivel együtt gazdagította a városképet, jelképévé vált a városnak.

Szent István halálának 950. évfordulójára kisebb rendezési, felújítási munkákat végeztek a Romkertben, az Országos Műemléki Hivatal kivitelezésében. A Romkert és a városkép megszokott látványát a munkák lényegében nem változtatták meg. A romterületen sajnos ekkor már lényegesen kevesebb kőanyag volt, mint 1938-ban. Oka a háborús pusztítás, és az, hogy az értékebb anyag egy részét védelmi okokból az István Király múzeumba szállították.

A millicentenáriumra való felkészülés érdekében 1988-ban országos építészeti tervpályázatot írtak ki a Nemzeti Emlékhely kialakítására. A kiírás figyelembe vette a műemléki, városrendezési és városképi igényeket, adottságokat. Kiemelt feladatnak tartották, hogy az emlékhely kialakítása ne legyen túlhangsúlyozott, arányosan, a helyszellemének és jelentőségének megfelelően illeszkedjen a városképbe. A kiírás a romte-

rületen kérte kialakítani az állami és egyházi protokolláris koszorúzási helyet, az osszáriumot, valamint a kőtárat.

A földíjat Schulz István fehérvári építész-mérnök és munkatársai kapták. Megvalósítható, részleteiben átgondolt, reális javaslatot adott a pályamunka. Legfőbb erénye volt a romterület meglévő értékeinek és az új igényeknek az összhangja. Nagyon egyszerű, de a műemléki szempontból hatásos acélkerettel kívánta „újra építeni” a diadalívet. Fontos eleme volt a tervnek,

hogy a tér déli oldalát záró épületsor pincéit és részben a földszintjeit bevonta a romterületet kiszolgáló funkcióba (kőtár, múzeum, étterem stb.). A fehérvári közvélemény és az építész szakma támogatta a tervet, megvalósulására központi támogatás és kellő politikai hozzáállás hiánya miatt sajnos nem került sor.

1989 elején megalakult a székesfehérvári Nemzeti Emlékhely Bizottság, melynek tagjai országosan elismert neves régészek, műemlékvédelmi szakemberek, építészek voltak. A változó összetételű résztvevőkkel tartott üléseken megkérdőjelezték az 1988-as tervpályázati kiírásban megfogalmazott célok. A régész és művészettörténész vélemények szerint mindennemű „új elem bevétele a rommezőbe a hitelesség ellen hat”, ugyanakkor

a csupán konzerválásra és restaurálásra tett javaslataiknak nem tudtak érvényt szerezni. Az ásatási munka az anyagi eszközök hiánya miatt változó intenzitással folytatódott, de a Nemzeti Emlékhely építkezésének megkezdésére évekig nem került sor, a Nemzeti Emlékhelyből nem lett nemzeti ügy. Erre még majd tíz évig kellett várni.

Balsay Istvánnak, a megyei jogú város polgármesterének kezdeményezésére a gondolatot támogató fehérvári szakembe-

*A Romkert az Országfalna felől, 1980
Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Fényképtár
The Garden of Ruins from the orb, 1980
Historical Photo Collection of the Hungarian National Museum*

rek, politikusok egyetértésével 1991-ben megalakult a Székesfehérvár Nemzeti Emlékhely Alapítvány azzal, hogy az építéssel kapcsolatos célokat, feladatokat megfogalmazza, és felügyelje a megvalósulás folyamatát. Az ásatások az elkövetkező években folytatódtak. 1994-ben – az akkori megítélés szerint – befejezettek tekintették a munkákat, mellyel lehetőség nyílt az építkezést előkészítő tervek elkészítésére. A kuratórium 1995-ben újabb országos pályázatot írt ki a Nemzeti Emlékhely kialakítására. A kiírásban, a korábbi elvektől eltérően, nagyon lényeges, a régészek által igényelt, de máig vitatott és a további munkák folytatását meghatározó döntést hozott a testület, miszerint a kőanyagok védelmére egyetlen megoldás lehetséges: a *Rommező lefedése*. A követelmények és a lehetőségek ütköztetése csak kompromisszumos eredményt hozhatott. A bíráló bizottság zárójelentésében meg is állapította, hogy a rommező teljes lefedése és a romterület bemutatása a látogatók számára egyidejűleg nem oldható meg. Az első helyezést Farkas Mária, a második helyezést Oltai Péter terve kapta. Többszöri egyeztetés és az engedélyezési eljárást megelőző széles körű szakmai képviselést biztosító műemléki tervtanács után Oltai Péter kapott megbízást a tervek elkészítésére, annak ellenére, hogy a pályamű értékelésekor a zsűri nem tartotta megfelelőnek a romok lefedésére javasolt tetőt, valamint a délnyugati torony tervezett megjelenítését is kissé túlzónak találta. Az ezen előzmények alapján készült engedélyezési tervet a műemléki tervtanács megvitatta és engedélyezésre alkalmasnak tartotta. A kivitelezési munkát az ARÉV Rt. nyerte el.

A Romkert tervek szerinti „átépítése” ellen a város polgárai már az építkezés meg-

*A Romkert az 1970-es években
Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Fényképtár
The Garden of Ruins in the 1970s
Historical Photo Collection of the Hungarian National Museum*

A Nemzeti Emlékhely az Országalma felől, 2001
The National Memorial Place from the orb, 2001

kezdése után nem sokkal tiltakozni kezdtek. Sorra jelentek meg ellenvélemények a helyi és országos lapokban. TV-ben. Az igazi felháborodási hullám a védőtető építésével indult el. Ekkor lett érzékelhető mindenki számára, hogy a védőtető – függetlenül annak szerkezeti kialakításától, esztétikai megjelenésétől – mennyire brutálisan megtöri a városképet. A látvány és a tiltakozások elgondolkodásra készítették a város vezetőit és a kuratórium tagjait. Tárgyalások, szakmai cgyeztetések kezdődtek el a kialakult állapot javítására, de lényegét érintő döntések nem születtek és a kivitelezés folytatódott.

A város főépítésze, Vajnai Endre 1999 végén kéréssel fordult a megye építészeihez, hogy jobbító szándékú elképzeléseikkel segítsék a város vezetését, és így a kuratórium munkáját, az építkezés jobb irányba való viteléhez. A Fejér Megyei Építészek Kamarája ad hoc bizottságot alakított. A bizottság tagjai áttekintették a történelmi belvárosban folyó beruházással kapcsolatos iratanyagokat, terveket. A Kamara a több oldalas véleményét megküldte az önkormányzatnak, valamint mindazoknak a személyeknek, testületeknek, akik a Nemzeti Emlékhely megvalósításában döntéssel bírtak. Az anyagban bírálták azt, hogy a tervpályázati munka és az engedélyezési tervek között nincs megfelelő következetesség. A megvalósuló beruházásnál a kiírók által megfogalmazott igények nem teljesülnek, sem szellemiségben, sem a barokk városképhez való illeszkedésben, sem műszaki megoldásaiban. Megállapításuk szerint – melyhez külső neves szakértők véleményét is kérték – a romok feletti védőtető nem tölti be szerepét. Az időjárás által okozott károktól (hó, pára) nem védi meg maradéktalanul a köveket. A talajnedvesség, a fagy ellen semmilyen védelem nem készült. A mészanyag károsodását pedig elsősorban az utóbbiak okozzák. A kivitelezés

technológiája, a beruházói felügyelet hiányosságai károkat okoztak az építkezés során a védett romokban. A Kamara bizottságának javaslata volt, hogy a védőépület felépítményét bontsák el, és „*haladéktalanul alakuljon egy rehabilitációs terület, melyben az eddig közreműködő szakterületeket kibővítve, azokat magasan gyakorló szinten képviselve tárják fel a tényeket, végig elemezve az összes lehetséges kiutat, hogy megszülethessen a szak-*

szerű és megvalósítható döntés. Ehhez természetesen meg kell változtatni bizonyos szakmai dogmákat...”

Más javaslatok szerint célszerű lenne eljutni odáig, hogy a régi Romkert Nemzeti Emlékhelyként való megfogalmazása nem feltétlenül monumentális építészeti, műszaki megoldások útján lehetséges, hanem visszafogottabb építészeti eszközökkel, a hely szelleméhez illő megoldást kell, hogy kapjon.

Warvasovszky Tihamér polgármester – aki egyben a Nemzeti Emlékhely Kuratóriumának elnöke – 2000 márciusában meghallgatást tartott az építészek javaslatával kapcsolatban. A megbeszélésen a Kamara küldöttei megoldási javaslatot tettek az épülő Nemzeti Emlékhely rehabilitációjával kapcsolatban. (Építkezés leállítása: ennek értelmében átmeneti rendelkezések meghozatala a 2000. évi ünnepségek megszervezésére: korszerű technikai eszközök, eljárások alkalmazásával védjék meg a romokat: a védőtető kerüljön bontásra; a további munkákat műszaki-pénzügyi-beruházói képességgel bíró projektmenedzser irányítsa, stb.)

2000 nyarának elején a Magyar Építészek Szövetsége és a Fejér Megyei Építészek Kamarája közös nyilatkozatot tettek, melyet eljuttattak a Kuratóriumnak, az OMVH-nak, a millenniumi kormánybiztosnak, képviselőknél, a sajtónak. Az állásfoglalás megfogalmazta

az eddigi hibás lépéseket, és javaslatokkal élt. (A klimatikus viszonyok mellett a tető nem tudja megvédeni az épületmaradványokat; továbbá a lefedés módja a „romjelleg” megszünteti, a tető a hely szellemétől idegen, nincs tekintettel a városképre. Mivel az épületmaradványok csak jelzésszerűen maradtak fenn, a „parkjellegű” rommegőrzést javasolták korszerű konzerválási módszerek alkalmazásával.)

Az építész szakma próbálkozásai, javaslatjai nem sok eredményt hoztak az ügy jobb irányba való terelése érdekében. Az építkezés tovább folytatódott az eredeti program szerint, azzal az indokkal, hogy már késő változtatni a terveken, és ha a munka leállításra kerül, akkor megszűnhet az állami támogatás, és a már félig kész emlékhely torzóként marad fenn évekig.

2000 augusztusáig elkészültek a közmű kiváltások. Megépült a tér déli oldalán húzódó járófödém, az DNY-i torony indítása, a déli oldalhajó falazatának felvetítéseként készített falmellvéd és a vasbeton gyaloghíd. Megépült a legtöbb ellenvéleményt kiváltó acélvázaz védőtető, mely a bazilika déli oldalhajóját és főhajóját fedi a diadalívig. Megépült a terepszint alá helyezett osszárium. Burkolattal látták el a romterület déli oldalának nagy részét. A kivitelezési munka folytatására a korábbi ütemterv szerint 2001 tavaszán kerülne sor.

A városképet csúfító védőtető még áll. Valami mégis megmozdult, és ez elsősorban köszönhető a lakosság tiltakozásának, a sajtónak és talán az építész szakmának is. Az augusztusi ünnepségek után a kivitelezési munka átmenetileg leállt. A Nemzeti Emlékhely Kuratóriuma, valamint az Országos Műemlékvédelmi Hivatal vizsgálat alá vette a védőtető kérdését. Az OMVH vezetői szerint az eddigi döntéseket mindig megalapozott munka előzte meg, melyet a szakma legjobbjai végeztek. A romok védelmét más módszerrel nem kívánja megoldani. A védőtető

Az acélszerkezet részlete a mauzóleum felé néző látvánnyal, 2001
Detail of the steel construction with a view on the mausoleum, 2001
Fotók – Photos: Papp Mónika

lebontásáról hallani nem akar, de módosításáról, cseréjéről tanulmányokat készített. *A módosítási javaslatok elkészültek, melyet meg is vitattak az OMVH-ban, de erre a megbeszélésre a Kuratórium tagjait, a várost képviselő szakembereket sem hívták meg!*

A Nemzeti Emlékhely továbbépítésének, illetve „átépítésének” ügyében ma még nincs konkrét döntés. A város polgárai bíznak abban, hogy bölcs és felelősségteljes döntés fog születni, a polgárok érdekeit, a történelmi belváros értékeinek védelmét szolgáló program készül, melyhez megfelelő anyagi háttérrel is biztosítani fognak, és a koronázó városhoz méltó Nemzeti Emlékhely fog megvalósulni.

Lásd még – See also: Képmelléklet I.

Alba Civitas, a középkori város

Siklósi Gyula

Az 1009-ben Alba Civitas-nak, 1044-ben Weißenburgnak, majd 1055-ben már Fehérvárnak nevezett város egyik legkorábbi királyi központunk. Amikor a fejedelmek, királyok még kísérletükkel körbevándorolták a Duna-zug őserdei körül kiépített palotáikat, birtokaikat fölkeresve, hogy feléjék a terményadót, vadásszanak, illetve mindennapos munkájukat elvégezzék, Fehérvár csak egyike volt az említett kiemelkedő fontosságú központoknak. Később jelentősége egyre fontosabbá vált, melyet emelt az, hogy szakrális fővárossá vált az itt rendezett koronázások, királyi esküvők, keresztelők, temetések folytán. Kiemelt helyzetét egészen a török hódoltság kezdetéig megtartotta, a török uralom alatt azonban szerepe egyszerű végyárrá, szandzsáksági központtá süllyedt. Lakói kicserélődtek, területileg összehúzódott.

A magyar történelem egyik legfontosabb városának történelmi-régészeti kutatásával több kiváló kutatónk foglalkozott az évek során, igen magas színvonalon. Közülük talán elég, ha helyszűke miatt a teljesség igénye nélkül csak Dormuth Árpád, Dercsényi Dezső, Érdy János, Fügedi Erik, Györfly György, Henszmann Imre, Károly János, Kralovánszky Alán, Lauschmann Gyula, Marosi Arnold, vagy napjaink nagyjai: Fitz Jenő, Kovács Péter, Kubinyi András, Lövei Pál és Marosi Ernő nevét említjük. Az említett kutatók munkái s az utolsó 22 év (1978–2000) feltárásai eredményeképpen mint egy nyíló

The Short History of the Construction of the National Memorial Place

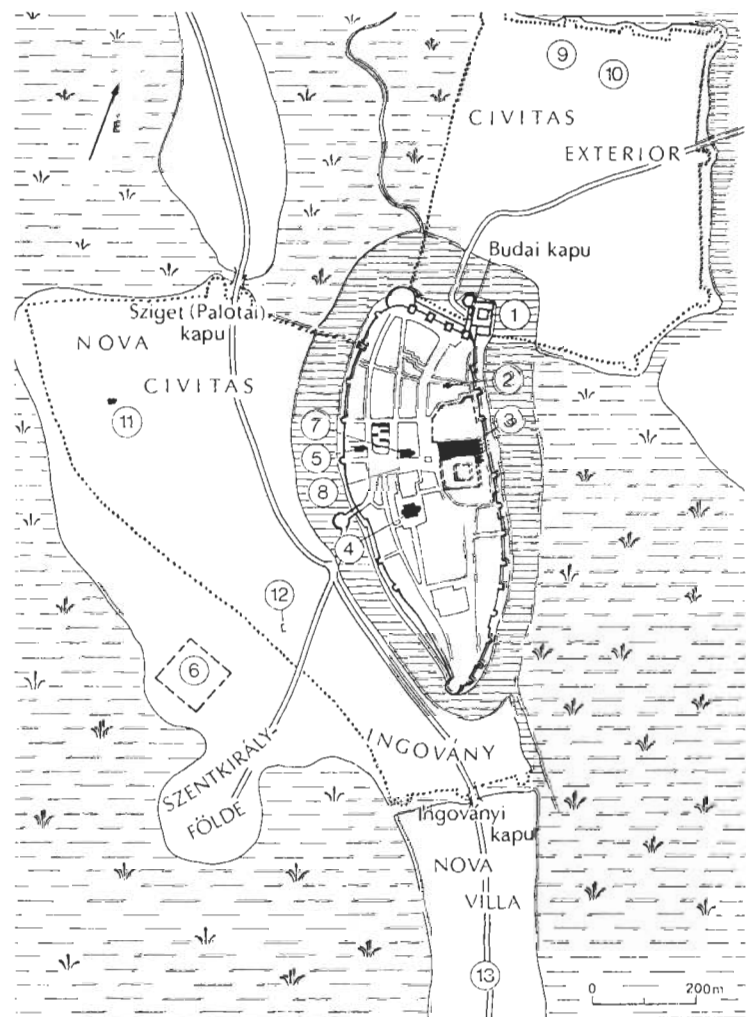
The remains of the collegiate church named after Virgin Mary and the royal private chapel, both founded by King St. Stephen, give place and opportunity for forming a National Memorial Place. The construction of the Romanesque-style basilica, which became a symbol of the kingdom, was not completed in 1038, at the time of St. Stephen's death. During the next centuries the work of completion was carried on. New royal sepulchral chapels were built in the basilica and in the 14th and 15th centuries other royal chapels were attached to it. During the Turkish occupation it was used as a powder house and one of its steeples was blown up after their retreat. In 1800–1801, during the construction of the Episcopal palace, bishop Miklós Melassin had the remains removed and used it as material for the palace. Archaeological excavations were started in the middle of the 19th century on the site and were continued in 1862, 1874 and 1888, but the remains of the basilica were reburied again. Excavations were carried out between 1936 and 1938 on the occasion of "St. Stephen's Year", the lapidarium and the St. Stephen Mausoleum with the king's sarcophagus were built and the Garden of

Ruins was opened for the public. Fifty years later the work of research started again. In 1988 a national competition was announced for architects to form a National Memorial Place on the site.

Though the competition was successful, the work of forming the memorial place didn't even start for years. In 1995 a new competition was announced with a new demand: the field of ruins has to be covered. Finally the construction began but the idea of covering the site was confronted with the displeasure of the public. In 1999 the Chamber of Architects of Fejér County formed a committee, which, after examining the documentation related to the construction, stated that the demands of the competition were not fulfilled by the work finished so far, the cover cannot protect the site from the possible damages of weather (snow, humidity) and that there was no protection from ground moistening and frost at all. The construction was continued nevertheless, by August 2000 the steel-framed canopy was finished, covering the southern side-aisle and the nave of the basilica. The canopy is still there but the problem of its existence is being examined by the Board of National Monuments. Hopefully the completion of the National Memorial Place will satisfy the demands of archaeology and those of the public as well.

virág bontakozott ki előttünk a középkori-török kori város topográfiája.

Régészeti-történelmi kutatásaink során megtaláltuk, azonosítottuk a Fehérvárral szomszédos falvakat: északról indulva az óra járásának megfelelően Celény (első említése: 1228, 1249-ben Fehérvár határosának említik, az Árpád-kortól a XV. századig találtunk leleteket), Nyék (1249-ben Fehérvár határosa, Árpád-kori és XIV–XV. századi leleteket találtunk területén), Csala (1333–1595 között említik, területén csak Árpád-kori leletek kerültek elő), Noé (1268) vagy Kisfalud (1516) (területén az Árpád-kortól a XV. századig találtunk leleteket), Úrömgyháza (első említése: 1275, 1412-ben még lakott volt, de a XV–XVI. századig datálható leletanyag van), az egyik Battyán

Fehérvár a XIII–XIV. században; már várfallal és újonnan kialakított utcarendszerrel: 1. Újabb királyi vár és palota; 2. Szent Kereszt templom; 3. Királyi bazilika, prépostság; 4. Szent Péter templom; 5. Szent Bertalan templom; 6. Johannita rendház; 7. Szent Jakab templom, 8. Piactér; 9. Ferences kolostor; 10. Szűz Mária domonkos apáca kolostor; 11. Szent Mihály templom; 12. Szent Kozma és Damján templom; 13. Szent Márton templom
Fehérvár in the 13th–14th centuries, already with walls and newly formed system of streets
Rajzok – Sketches: Egved Endre

(első említése: 1298, leletanyaga felmegy a XV. századig), Salamonföldre (első említése: 1249, leletanyagában XV. századi cserepek is voltak), *Dús* (1187 előtt már léteznie kellett, 1326-ban és 1377-ben Fehérvár szomszédosaként említik, a törökkorban pusztulhatott el, ám leletanyagában csak Árpád-kori cserepeket találtunk), *Győri* (első említése: 1283, Árpád-kortól a XV. századig datálhatók leletei), *Szabadi* (első említése: 1249, 1372-ben Ingovány falu és Szentkirályföldre határosa volt, melyeket 1433-ban már Fehérvárhoz tartozónak említenek, leleteit az Árpád-kortól a XV. századig datáltuk), *Bial* (1249-ben Fehérvár határosa volt, Árpád-kori leletei, földvéra mellett XV. századi cserepek is előkerültek területén), az egyik *Szentgyörgy* (első említése: 1249, 1372-ben Fehérvár határosa volt, Árpád-kori és késő középkori leletek egyaránt előkerültek területén).

Az említett falvak által határolt Árpád-kori Fehérvár területe elérte a 416 hektárt, mely a XIV–XVI. századra kb. 630–758 hektárra növekedett. Érdekes, hogy a XII. századi Köln, Párizs, Bécs, Lübeck vagy Hamburg alapterülete kisebb volt, mint az Árpád-kori Fehérváré.

A XVII. századra a török végvár, Istolni Beograd külvárosai a sorozatos ostromok miatt elnéptelenedtek. Csúpn az olaszbástyákkal megerősített, falakkal védett belváros (17 ha) és a palánkkal, sáncokkal, árkokkal védett nyugati városrész (44 ha) maradt meg az egykor virágzó koronázó városból, melynek területe így összesen 61 hektárra olvadt.

Fehérvár középkori határain belül, a város szívében helyezkedett el a belváros (castrum), az ettől nyugatra elterülő szárazulat északi részén az először 1372-ben említett *Sziget* külváros (Insula, Nova Civitas, Suburbium), a johannita konvent (1151 körül alapították), a johanniták birtokában levő Szentkirályföldre falu (első említése: 1272) és az 1372-ben megnevezett Ingovány falu (1433-ban már biztosan Fehérvár része volt). Délre feküdt az 1298-ban említett *Újfal* (Nova Villa, Uzun külváros), északra pedig a nagy kiterjedésű, először 1331-ben említett *Budai* külváros (Civitas Exterior, Suburbium, Besli város).

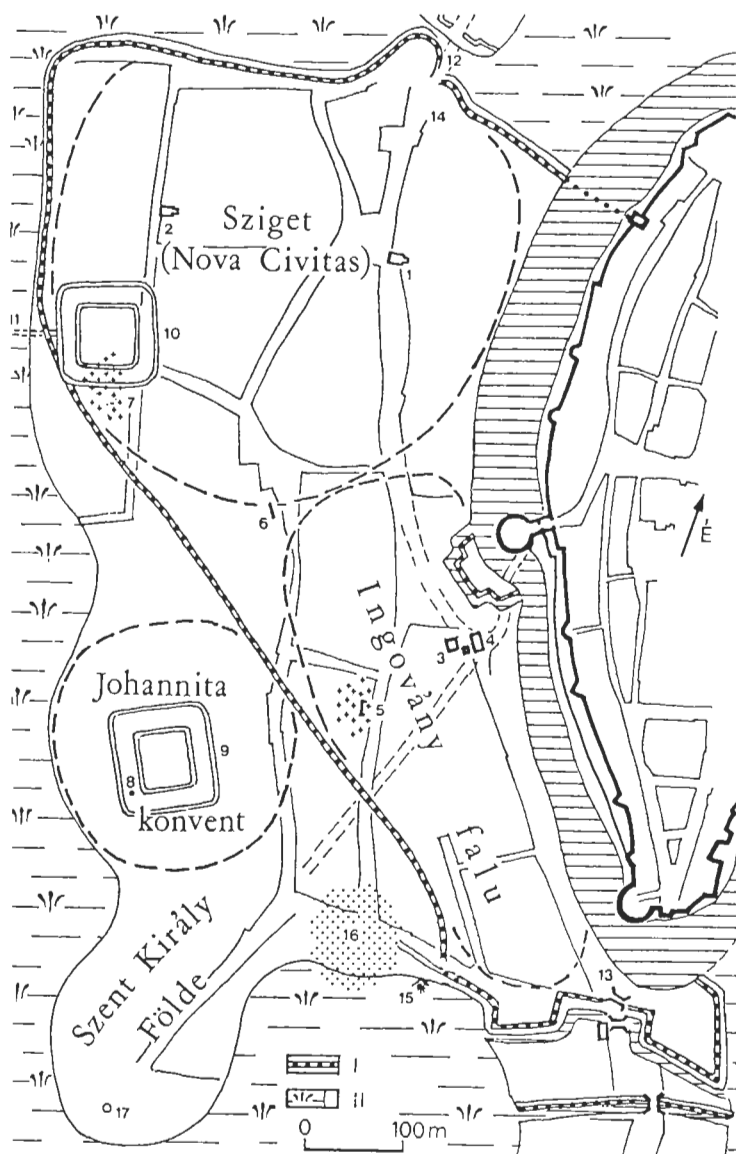
A Budai külváros egy részét az 1543-as török ostrom előtt töltésekkel, árkokkal vették körül. Ezek részletei manapság a Honvéd utca északi házsora mentén, valamint a Malom utca és az Ybl Miklós utca domborzati viszonyaiban figyelhetők meg, történeti városszalaprajzok segítségével pedig felrakhatók a mai városszalaprajzra. Ugyancsak a terepbejárások, leletmentések emberi csont- és faragott kőanyaga alapján azonosítottuk be az először 1331-ben itt említett Szent Domonkos plébániatemplomot, a Besli külváros dzsámiját (1664 körül), a domonkos-rendi apácák Szűz Mária klostromát (1276), a ferences szerzetesek kolostorát (1260), a

Hadzsi Bektas dervis kolostort (1574–95), a Szent Erzsébet plébániatemplomot (1471), a Szent István kápolnát (1527), a Szent Miklós társaskáptalant (XII. sz.) és ispotályát (1234) és a Szűz Mária kápolnát (1490). Fenntartással rekonstruálhatóvá vált a külváros utca-rendszere. A mai napig láthatóak voltak a nyugati szárazulat sánc- és árokrendszerének maradványai a Tobak utca, illetve a Balatoni út környékén.

Azonosítható az oklevelekben megnevezett Sziget utca (1394), Káptalan utca (1499), Zsemlyesütő utca (1484) és a Szent Mihály utca (1535). Régészeti leletekkel lokalizálható a domonkos szerzetesek kolostora és Szent Margit-egyháza (1221), a Szurut dzsámi (1664), a görögkeleti (rác) templom (1664), a Szent Márk-kolostor (1372), az Ágostonrendiek kolostora (1303), a Szent Mihály arkangyal plébániatemplom (1372) és egy 1664-ben említett magyar templom.

1978–84 között tártuk fel a Szűz Mária tiszteletére 1151 körül alapított kereszties konvent egy részét, ugyanakkor azonosítottuk ettől délre a johanniták birtokában levő falu, Szentkirályföldre (XII sz. eleje) helyét. A falu Szent István tiszteletére szentelt plébániatemplomában (1192) temették el egy 1272-ben íródott oklevél szerint Eufrozina királynét, II. Géza király feleségét.

A nyugati szárazulat negyedik, délen fekvő települési egysége volt az Ingovány falu (1372). Szent Kozma és Damján tiszteletére épített plébániatemplomának (1537) részleteit 1983-ban találtuk meg. 1601-ben ábrázolják a később többször megnevezett Palotai dzsámít, mely mellett török hamam és kútház állott. Részleteik egy 1985-ben végzett leletmentés során kerültek elő.

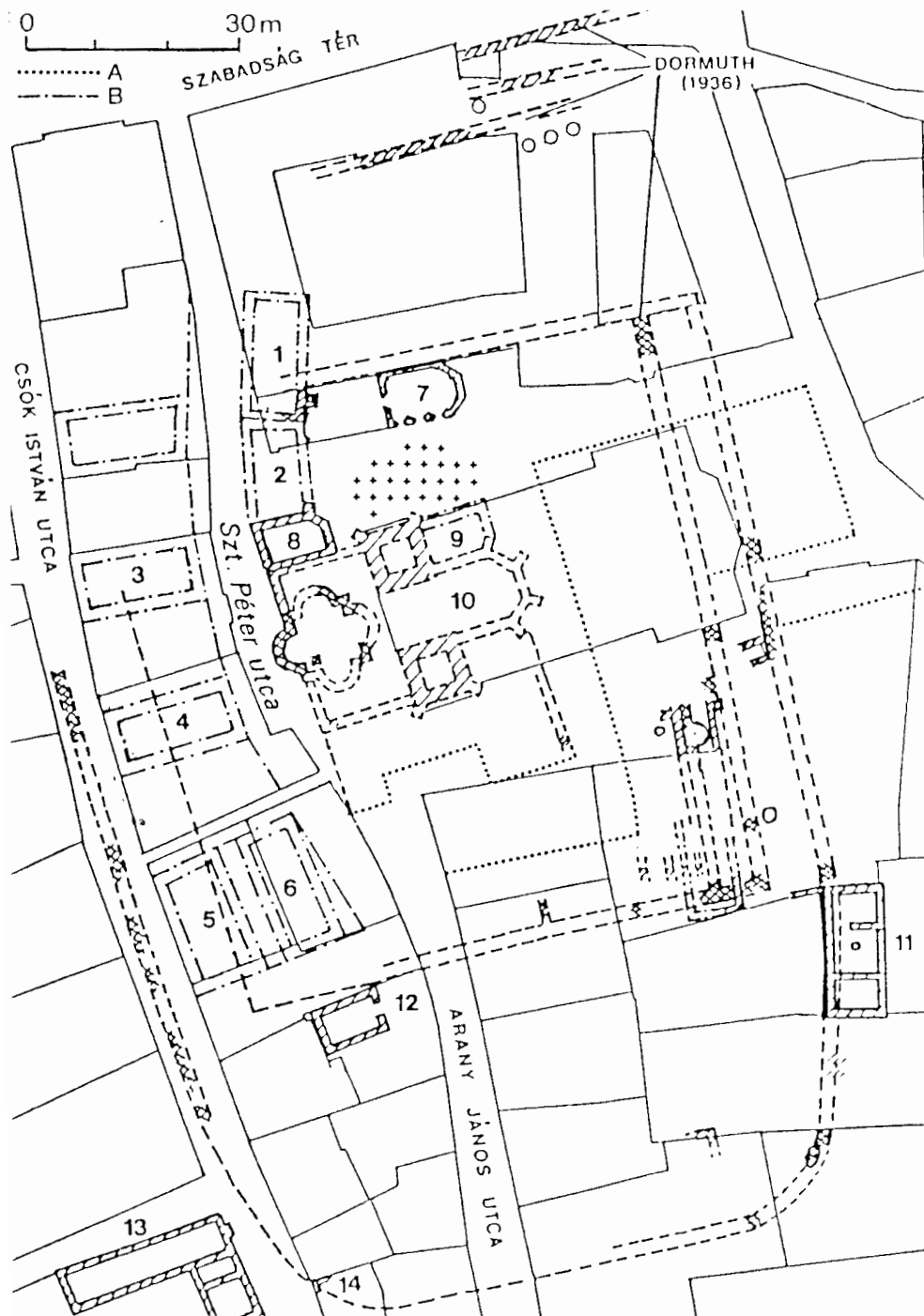

A nyugati szárazulat városrészei és épületei: 1. Szurut dzsámi (Szent József kápolna); 2. Rác templom; 3. Palotai (külvárosi) dzsámi; 4. Török gőzfürdő és kórház; 5. Szent Kozma és Domján plébániatemplom; 6. Középkori ház részletei; 7. Szent Mihály (?) plébániatemplom; 8. Török ötvösműhely; 9–10. Az 1601–1602-ben épített földerődök; 11. Mocsári átkelőhely; 12. Szigeti (Palotai) kapu; 13. Ingoványi kapu; 14. Feltételezett templom helye, Johannita konvent (későbbi Dervis kolostor); 15. Johannita malom helye; 16. Johanniták erdeje; 17. Janicsár kút (1688 után); I. Sövénykerítés, földerőd; II. Mocsár

The quarters and buildings of the western part of Fehérvár

Újfal (1298) árkainak és sáncainak maradványait a mai Széchenyi-kút két oldalán mértük föl. A városrész legjelentősebb épülete a Szent Márton-templom (1096) volt, mely az eddig ismert leletanyag tanúsága szerint a mai Széchenyi út – Horvát István utca kereszteződésénél állhatott.

A legtöbb új eredményt azonban a belvárosi feltárásoknak köszönhetjük. Jelentős mértékben gyarapodott ismeretanyagunk a belváros Árpád-kori helyszínrajzáról. A későbbi belváros közepén állott a XI. század elején épült korai királyi vár, melyet később déli irányban egy félköríves terrasszal bővítettek. Ezzel a falak kb. 17 000 m² területet öleltek körül. A falak belső oldala mentén állt a korai királyi palota (1007), a Szent Imre-plébánia-

A középkori Szent Péter utca és környéke: A = 1689-es telekhatárok; B = rekonstruált házalaprajzok, telekhatárok; 1-2. Az 1748-ban lebontott két kanonoki ház helye; 3. Somody Péter-féle ház (Arany J. u. 5.); 4. Csere Bálint-féle ház, később Kálmáncschy Domonkos inokáöccsége (Arany J. u. 7.); Egyed kanonok háza (Csók I. u. 10.); 6. Tóth Péter kanonok háza (Arany J. u. 9.); 7. Szent Anna kápolna; 8. A Szent Péter templom gótikus mellékkápolnája (lentel kápolna); 9. A sekrestye feltételezhető helye; 10. A Szent Péter templom gótikus szentélye; 11. Középkori ház (Kossuth u. 9.); 12. Középkori pince (Arany J. u. 13.); 13. Középkori ház (Csók I. u. 17.)

The medieval Szent Péter Street and its vicinity

templom (1162–72) és a négykaréjos Szent Péter-templom, melyek részleteit, alaprajzi elrendezését 1980 óta tárjuk fel leletmentéseink során. A korai királyi vártól északra terült el a Theatrum Civitatis, a piactér (1407), ettől keletre a fallal körülölelt prépostsági épületgyűttes. Ennek tengelyében épült fel a Kralovánszky Alán, majd Biczó Piroska által kutatott királyi bazilika. Északi oldalán a préposti palota állott, a déli fala mentén felépült kolostorban pedig a káptalan kanonokjai éltek egészen a tatárjárásig.

A piactér északi oldalán három Árpád-kori település (a királyi vár jobbágyainak, a prépostság jobbágyainak és a kereskedő település lakóinak) háza álltak. Plébániatemplomai maradványait (Szent Bertalan-, Szent Jakab- és Szent Kereszt-templom) a Jókai u. 2-ben, a mai ferences templom alatt és a Rózsa u. 3-ban tártuk fel.

A tatárjárást követően felépültek a városfalak és az erődített város északkeleti sarkában újabb királyi vár és palota. Fehérvár városfalait Mátyás király uralkodása idején és

a XVI–XVII. század idején többször modernizálták. Városfalait, tornyait, bástyáit több helyen feltártuk, romként megtekinthető ezek közül az északnyugati rondella és olaszbástya, a Fürdőbástya, a Palotai kapu és a Monostorbástya, valamint több városfalszakasz. A négyzetes alaprajzú újabb királyi vár és palota egyik falát a múzeum raktárában tekinthetik meg az érdeklődők.

IV. Béla király a városfalakon belül új utcarendszert építtetett ki, melyben a még álló három Árpád-kori templom, valamint a korai királyi vár és egyházi központ a központi fekvésű piactérrel együtt a helyén maradt. Ez utóbbiból – a már álló objektumokat kikerülve – három-három utca futott észak, illetve dél felé. Falkutatásaink, leletmentéseink alapján bizonyos, hogy ezek mindegyike középkori eredetű. Kutatásaink során a belváros területére lokalizáltuk a Hegyes dzsámít (1574–95), a Karakas pasa dzsámít (1618–21), és itt áll a XV. század végén épült Szent Anna-kápolna. A Jókai u. 2-ben tártuk fel a Güzeldzse Rüsttem pasa cifthamamot (1559–63), a piactéren az 1602-ben említett jégvermet.

Középkori házat, házrészletet több helyen is feltártunk a belváros területén. Álló vagy romos középkori házrészletet láthatunk ezek közül a Jókai u. 2-ben, a Megyeház u. 17-ben, az Oskola u. 6-ban, a Rózsa u. 4-ben, a Tánicsics M. u. 4-ben és a Kossuth L. u. 9-ben. Középkori az Arany J. u. 13. pincéje, és több középkori házat találtunk a Hiemer-ház tömbjében.

Kutatásaink alapján kibontakozott előttünk a középkori Székesfehérvár városszerkezete, sok részletkérdést is sikerült tisztáznunk. További fontos várostörténeti kérdésekre azonban csak az újabb feltárások adhatnak feleletet.

The Medieval Town of Alba Civitas

The town, which was called Alba Civitas in 1009, Weißenburg in 1044 and Fehérvár from 1055, is one of the earliest royal residences in Hungary. Its importance grew from the early 11th century and held its position until the Turkish occupation. Since the middle of the 19th century Fehérvár has been one of the most distinguished and well known archaeological sites and thanks to the researches of many great archaeologists more and more is known about the medieval town of Fehérvár. The remains of the bordering villages were found and it enabled the researches to estimate the size of the town. The area of Fehérvár grew from 416 hectares to 630–758 hectares between the 13th and 16th centuries. The core of the town was the city (castrum), west of the castrum lay the suburb called Sziget (isle), the convent of the Johannites and two other settlements. South of the city lay the settlement of Újfalú and to the North the suburb called Budai could be found. In the suburbs many buildings, churches, cloisters were discovered through the excavations but the most significant ones were revealed in the castrum. North of the early royal castle lay the market, east of the market the provostal group of buildings had been erected, in the axis of the whole complex the basilica was built. Though the results of the excavations are quite satisfying (e.g. scientists already know the structure of the medieval town), the work of research has to be carried on in the 21st century as well.

Fejér vármegye címere

Farkas Gábor

A címer eredete

A címeradományozás Magyarországon királyi felségjog volt. Fejér vármegye I. Lipóttól 1694-ben kapott címer-és pecséthasználati jogot, bár az újkori vármegye 1692. szeptember 20-a óta működött. Igaz, hogy a császár a vármegyét régi jogaiba csak 1694. október 20-án helyezi vissza. Az ekkor elnyert diploma nem tartalmaz adatot arra vonatkozóan, hogy a vármegyének ennek előtte lett volna címere ill. címerpecsétje.

A vármegyék címer és pecséthasználatáról az 1550. évi 62. tc. rendelkezett. Ez az artikulus elrendelte, hogy minden vármegyének legyen külön pecsétje, és az alispán, a szolgabíró, a megyei esküdt az okiratok hitelesítését ezzel a pecséttel eszközölheti, és a korábbi gyakorlattól eltiltja a tisztviselőket. (Ugyanis a vármegyei pecséthasználat elterjedése előtti időkben az okiratok hitelesítését, a közokiratok kiadományozását a tisztviselők saját, azaz családi pecséttel végezték.)

Kelet-Dunántúlra ez a tája 1543 óta a töröktől okkupált terület, a hódoltságban nincs magyar közigazgatás, és a megszállás óta nem működik Fejér vármegye sem. A régi Fejér vármegye északi, nyugati és északkeleti peremén levő falvak igazgatását a szomszédos vármegyei hatóság végzi. Mégis tapasztaljuk, hogy a szolgabírák és esküdték Fejér vármegye nevében intézkednek, állítanak ki okiratokat és pecsételik le azokat. Bizonyos fokú kontinuitást a vármegyei igazgatás területén ezek a szolgabírák fenntartanak, és a központi kormányzat tudja 150 év elmúltával is, hogy egykor működött Fejér vármegye. A vármegyei restauráció után a hatalmi szimbólumok visszaállításának nem volt akadálya a központi kormányzat részéről.

A pecsét mezejében levő címerkép egyúttal a vármegye címerét is szimbolizálja. Ennek latin nyelvű körirata: *Sigillum Comitatus Albensis*. A diploma Fejér vármegye törvényhatósági levéltárában 1857-ben elégett.

A leírások szerint a címerkép azonos az 1837-ben kiadott magyar nyelvű körirattal ellátott pecséttel. A címerképben domináló színek: a gabona-sárga és a fűzöld adja a vármegyei zászló színeit. Ez hadizászlóként szolgált a sziléziai, a hétéves és a napóleoni háborúkban.

Címerleírás

A vármegyei címer belső szerkezete barokk festményként hat. Mondanivalójában a kor szellemi arculatát tükrözi, melyet a Fejér vármegyei tájba illesztettek. Heraldikai szabály a vármegyei címerek szerkesztésénél, hogy nevezetes eseményt földrajzi környezetbe ágyazzanak. Fejér vármegye esetében a körpajzsban a Duna menti síkság és a Mezőföld szerepel zöld talajon, míg a háttérben szürke hegylánc húzódik. Ez a Kelet-Bakony, a Vértes és a Dunazug hegység. A hegyláncból három sasbérc emelkedik ki: a Velencei-, a Csókai-hegy és a Nagy-Csákány (ezek a vármegye legmagasabb hegyei). A zöld színben Szent István király térdepelő alakja látható, vörössel hímzett hermelingalléros arany palástban, ezüst ruhában; haja, szakállja ezüstszínű, feje körül arany glória ragyog, kezében arany szegélyű bíborpárna, rajta a királyi korona, az uralkodói jogar, a koronázási kard. Az uralkodói hatalom jelvényeit a király a Boldogasszony-

államfilozófiában is. A török kiűzésével nemzeti lelkesedés kapott lángra, amely kifejeződött a magyar múlt dicsőségének hangsúlyozásában, és az előző századokban zajlott nemzeti küzdelmek helyébe a társadalmi, nemzeti békét, a közjogi egyezséget helyezte. Ez az eszmei áramlat, amely a nemzeti érzelmeket a hit, a vallás, az erkölcs magasztalására emelte, a XVIII. század uralkodó eszméjének, a *Regnum Marianum*-nak egyik alkotó elemévé vált.

A címer használata

1837-ben a magyar nyelvű címerpecsétről kiállított diploma szövegét a királyi könyvbe feljegyezték, a címerképet a szöveg mellé festették. Ez a címerpecsét (és az ekkor kialakított vármegyei címer) a hiteles, és a későbbiekben keletkezett változatok hamisaknak tekintendők. Ezek a heraldikai szabályok és a diplomában olvasható szerkezeti elvek be nem tartásával készültek. A címerképet a kör alakú pajzsból kiemelték, és azt vágott pajzsba helyezték, elhagyva több elemet (így a leghangsúlyozottabbnak tekintett zöld mezőt), és helyébe hármastettek: a szent király alakját az országcímerrel együtt a halmokra helyezték. Egy másik változatban a kör alakú pajzsban a zöld mezőség van előtérben, és csak egyetlen sasbérc látható rajta. Hiányzik a háttér megadó hegyvonulat, de a magyar címer sem kapja meg azt a kiemelt helyet, mint ahogy a hiteles változaton látható. A variánsok készítői a címer körpajzsával voltak elégedetlenek. Holott több vármegyei címerben kör alakú pajzsban van a címerkép (Baranya, Bács-Bodrog-, Alsó-Fehér-, Bereg, Bihar-, Pest- Sopron-, Szabolcs-, Tolna-, Vas vármegyék). A Fejér megyei címer az egyszerű címerek közé tartozik, mert hiányzik belőle a

heraldikai díszek sok eleme, és csak osztatlan pajzsból és címerképből áll. Ennek ellenére a heraldika klasszikus szabályai értelmében címernek kell tekinteni, mert döntő eleme: a kör alakú pajzsban levő címerkép teljes mondanivalót tükröz.

A címer használata 1694-1848 között Fejér vármegyében rendszeres volt, kivétel a II. József kori rövid időszak, amikor (a vármegyék autonómiájának felfüggesztése során) a hatalmi jelvényeket is eltörölték. A pecsétet megváltoztatták: a kör alakú címerképbe Magyarország címerét helyezték, de a pecsét körirata a régi maradt. A vármegye címere, pecsétje, zászlaja hatósági jogkört szimbolizált. A vármegyei követek a diétára magukkal vitték a pecsétet, a címet, a zászlót. Ha a vármegye hatósági jogköre megszűnt, akkor ezeket a hatósági eszközöket megvonták tőle. (Az 1707. évi ónodi országgyűlésen – Túróc vármegye követeinek elítélése mellett – széttrögték a pecsétet és a címet, a zászlót pedig szétszaggatták, a vármegyét a szomszédos törvényhatóságok között felosztották.)

A címeres zászló hadi jelvényként szerepelt a XVIII. században. 1747-ben a vármegyei nemesi felkelő seregnek készített zászlók egyik oldalára Fejér vármegye címerét, a

másik oldalára az országcímet hímezték. Ezek a zászlók öt évtizeden át jártak a Fejér vármegyei nemesi felkelő hadakkal a Habsburg Birodalom csataterein. A zászló a címerpecsét domináló színeit (a sárga-zöld) viseli más színek között, de jól kivehetően tűnnek fel a zászlón. A XIX. század utolsó harmadától pedig csak ez a két szín szerepel. 1800-ban 2 új zászlót készítettek (a régiek közül egyik a levéltárba került). Az új zászlókon ugyancsak az előbb leírt címerek szerepeltek. E zászlókat utóljára 1809-ben, a nemesi insurrekció alkalmával használták. Ezzel szűnt meg a vármegyei zászlók hadijelvény jellege, hiszen közismert, hogy a hadakat ezután birodalmi lobogók alatt vezették a csataterekre.

A vármegye címerét a XIX. század közepétől díszítő elemként is felhasználták, sőt a XX. század elejétől ez egyre inkább jellemzővé vált. A vármegye címeres zászlójával vonultak a bandériumok a királyi koronázásra, királyi, főhercegi, püspöki, főúri üdvözlésekre, főispáni installációkra.

A vármegye sárga-zöld színe szerepelt a hajdúk, huszárok, kerülők öltözékén, a vármegyei tulajdonban lévő kocsikon, a pecséttek zsinórjain, a katonák tarsolyain, öltönyzsinórjain. Címer díszítette a Vármegyhá-

zát, több vármegyei tulajdonban lévő épületet, címert ábrázoló emlékműveket adtak ki kiállítások és országos jellegű ünnepségek alkalmából.

Források

Magyar Országos Levéltár (OL) Magyar Kancelláriai Levéltár III. A 57. Királyi könyvek 66. k. 524. p. OL. Uo. 1770 utáni iratok, Acta generalia A. 39-1837. 184. sz.

The Coat of Arms of Fejér County

The donation of arms was always a royal prerogative in Hungary. King Leopold I. awarded the right to use arms and seal to Fejér county in 1694. According to an act issued in 1550 each county had to have its own seal, thus the use of the seal became part of the work of the county administration. The crest of Fejér county reflects the rules of heraldry and looks like a baroque painting.

It presents a memorable occasion in a natural setting. In the centre of the arms the figure of King St. Stephen, in the background Trans-Danubian hills and plains can be seen. The kneeling king offers the symbols of royal power to Virgin Mary. The scene refers to the occasion when, according to a legend, the old king in the name of the country asked for Mary's help and protection. This legend was the spiritual basis of the belief that Hungary was under the protection of the Blessed Virgin. The use of the arms and seal was quite constant between 1694 and 1848 in Fejér county.

Aba Novák Vilmos romkerti falképei

Sasvári Edit

„Ne feledjék el, hogy minden munkámban vég nélkül tékozlom magam szerte... Jól tudom, hogy a mauzóleum freskóim minden értelemben vett kreációk... hogy valójában mit adtam, azt csak én tudhatom, Önök idővel majd részben fogják ezt felismerni.”

Aba Novák Vilmos fenti, Csitáry G. Emil székesfehérvári polgármesterhez írott levelében az egymással párhuzamosan futó megbízásainak már teljes mértékben eleget tenni képtelen és betegségének első tüneteivel komolyan küszködő művész elkeseredett vallomását olvashatjuk. Nem tudni pontosan, hogy Aba Novák mit ért a „kreációk” kifejezés alatt, de a „minden értelemben” való meghatározásba némi önironia és szomorúság is vegyül. Mintha sietős kapkodására, megfelelni vágyására, ugyanakkor művészi törekvéseinek tisztázására az utókortól remélne lehetőséget és egyben feloldozást. 1938-tól haláláig, 1941-ig, e röpke három év alatt Aba Nováknak számos monumentális műve készült egy időben: a fehérváriakon kívül többek között az 1936 óta megkezdett pannonhalmi István-kápolna freskói, a pécsi

temetőkápolna, a sikondai és csornai templomok tervei és egyéb munkák mellett a városmajori templom mennyezet- és szentélyképeinek megfestése várt még rá.

Székesfehérvár 1938-ban a kettős szentév, az Eucharistia és a Szent István Emlékév (Szent István halálának 900. évfordulója) eseményeinek kapcsán az országos figyelem középpontjába került. A központi kormányzat támogatásával a város a hatalmi reprezentáció teljes arzenálját felvonultató ünnepségsorozat keretében olyan megbízásokat tartogatott Aba Novák számára, amelyek művészi karrierjének csúcspontját jelentették, de a rendszerhez fűződő szoros kapcsolatai révén az elismerések mellett már komoly – és Aba Novák által mindig vállalt – kötelezettségekkel is terhelték. A korábban Szegeden, Jászszentendrason, Budapesten készült monumentális alkotásainak a hivatalos körökben kivívott elismerése, az 1937-es párizsi világkiállítás Grand Prix-t nyert „Francia-magyar kapcsolatok” című nagyméretű pannójának sikere, a nemzetközi díjak népszerűségének teljében jutatták az új, fehérvári munkákhoz. A város 1937-től már jónéhány köztéri alkotással gyarapodott: ekkor állították fel többek között Sidló Ferenc *Szent Istvánját*,

Ohmann Béla *Kálmáncsehi Domonkosát*, Pátzay Pál lovasszobrát. Ebben az időben épült a Középkori Romkertben a kőtárt befogadó, Lux Géza által tervezett romanizáló épületegyüttes a mauzóleummal együtt, amely a Magyar Nemzeti Múzeumtól visszakapott, Szent Istvánnak tulajdonított szarkofagot őrzi. Az épület északi oldalát eredetileg Árkayné Sztelho Lili Szent István életének főbb mozzanatait ábrázoló hatalmas üvegablaka díszítette, félköríves ablakának vasrácsát Lux Elek tervezte, a külső falakon pedig Madarassy Walter domborművei láthatók.

1938 októberében a vallás- és közoktatásügyi miniszter leiratot intézett Székesfehérvárra dr. Csitáry G. Emil polgármesterhez, indítványozva a Szent István Emlékév eseményeinek méltó megőrkötését a város középületeiben. A kultuszminisztérium, a Műemlékek Országos Bizottsága, valamint a Szent István Emlékév Országos Bizottsága, élén dr. Hóman Bálint elnökkel, közös megállapodás alapján a romkerti mauzóleumban elkészítendő munkákkal Aba Novák Vilmost bízta meg. A mauzóleumban a Szent Korona- és a Szent Jobb-történet megfestésének megrendelője a Műemlékek Országos Bizottsága (északi fal), a másik három falé pedig

Székesfehérvár városa volt. A megbízók által kidolgozott ikonográfiai program szerint elkészített kartonok elfogadásakor mindössze még annyi kikötés volt, hogy azok az uralkodók, akikről portré fennmaradt, a „hűség jegyében ábrázoltassanak”. A falképeket korabeli fotók alapján rekonstruálva, Aba Novák korábbi munkáinál már jól ismert módszerrel találkozunk: a monumentális igényeket sajátos szcenikai képességeivel valósítja meg, tömör formában sűríti össze az egyes jeleneteket, melyeket már a *Francia–magyar kapcsolatokon* is hangsúlyosan megjelenő, részben tagoló funkciót ellátó, részben az egyes „felvonásokat” szövegszerűen is kommentáló mondatszalagokkal különít el. A Szent Korona történetét feldolgozó események sora a keleti falon balra, felülről lefelé halad, a jobb oldalon szintén felülről indulva folytatódik. A Szilveszter pápa által küldött koronát angyalok hozzák a keresztény hitre tért magyar népnek, a jobb oldali sávban pedig Szent István királlyá koronázása látható. A déli oldalon a magyar koronára fölesküdő uralkodók valóban portrélúságú ábrázolásaiban a néző könnyen felismeri Mátyás, Mária Terézia, Ferenc József alakját. A kormányzók sorában Hunyadi János, Kossuth Lajos mellett a korszak kívánalmainak megfelelően Horthy Miklós alakját is megtaláljuk. Az északi falon a Szent Jobb legendája és a hozzá kapcsolódó történetek ábrázolásában a korszak jelentős politikusi és közéleti emberei is megjelennek. A középmezőben a dicsfényvel övezett Szent Jobb mellett térdeplő figura az elbeszélések szerint maga Aba Novák, a rejtőzködő csuklyás Anonymus pedig a kultuszminiszter, Hóman Bálint. Az északi fal bal felső részén Mária Terézia a dalmát kereskedők követeit fogadja, akik az évszázadokon át Raguzában őrzött Szent Jobbot adják vissza a magyar királynőnek. A bejárat belső falának (nyugati oldal), felső jobb- és baloldali részén a kereszténységre áttérő pogány magyarság sorsfordító kérdésének a művészettörténetből már ismert feldolgozását láthatjuk: a Vajk megkeresztelése jelenet előképe valószínűleg Benczúr Gyula azonos témájú festménye lehetett. A nyugati oldal bal felső sávjában térdeplő szerzetes Szent István bazilikájának alaprajzát nyújtja uralkodója felé.

A bírálóbizottság 1939. augusztus 30-án vette át véglegesen a közel 130 négyzetméteres művet. A jegyzőkönyvek tanúsága szerint Aba Novák a vállalt kötelezettségeknek eleget tett: „A mű monumentális és egyéni”. Azonban már 1939 őszén elkezdődtek az állagmegóvással kapcsolatos, egyre katasztrofálisabbá váló gondok. Csitáry G. Emil polgármester és Lux Kálmán is felhívták a figyelmet arra, hogy mivel a mauzóleum több oldalról nyitott, a mű az időjárás viszontagságainak erősen ki van téve. Aba Novák hivatkozott arra, hogy a legjobb, több évszázá-

A Szent Korona történetét bemutató déli fal
The southern wall presenting the story of the Holy Crown
Fotó – Photo: Óri Tóth István

dot is kibíró festékanyagot használta, mégis, ennek ellenére levélben ő is többször sürgette a téliesítést, a falképek lefedését. Az első őszi nedvesség, a savas esők, a levegőben lévő kénsavas gázok már 1939-ben kikezdték a mészkötést, az elváltozások komoly aggodalomra adtak okot. Az elgipszesedett felület – a festékréteget leporlasztva – a képek jelentős fakulásához vezetett, aminek elsősorban a kénes gázokra érzékeny és sok helyen használt ultramarin volt kitéve. Számos javaslat született a befedésre, de többek között Lux Elek tiltakozása miatt, akinek véleménye szerint ez a Romkert egészének összképét rontotta volna, végül is ezek meghíúsultak. Később, 1943-ban, a Műemlékek Országos Bizottsága részéről Gerevich Tibor

vizsgáltatta újra a művek állagát a városházi falképekkel együtt. Aba Novák a városházi seccók elkészítésére 1938. december 28-án kapta megbízását Csitáry Emil polgármestertől. A megbízás előzménye a Magyar Képzőművészek Országos Szövetségének levele, illetve az ebben a levélben foglaltakat megerősítő, már említett miniszteri leirat volt. A Városháza I. emeleti előcsarnokában, a polgármesteri hivatal előtti lépcsőház mintegy 50 négyzetméteres felületén a Szent István Emlékév székesfehérvári eseményeit kellett megörökítenie: a Szent Jobb látogatását, a fehérvári országgyűlést és a vitézavatást (ez utóbbinál a szövetség levelében kiemelten felhívja a figyelmet Horthy személyének megformálására, különös te-

kintettel a kormányzó közelgő 70. születésnapjára). A kartonok elkészítése, feltehetően a mauzóleumbeli munkálatok miatt, 1939 augusztusának végéig elhúzódott. S bár a városi falképek védett helyen voltak, a helyiségben a seccók miatt beépített felülvilágító ablakok szigetelési hiányosságai miatt, nagymérvű beázásoknak voltak kitéve. A szinte teljesen elpasztellenedett művet már 1942-ben konzerválni kellett. 1943-ban a mauzóleummal kapcsolatban Gerevich a legkézenfekvőbb megoldásra tett javaslatot: a bejáratok deszkával való eltakarására. Megállapították továbbá, hogy a festék rögzítésére alkalmazott vékony celluloid réteg a nedvesség következtében már teljesen elhalt, és a képeken a szürkésfehér foltok egyre nagyobb területeken jelentkeznek.

E művek – elsősorban a mauzóleumbeliek – szomorú sorsát ismerve a politikai reprezentáció szolgálatába állított művészet tragédiájának tanúi is lehetünk, amely az alkotó személyét sem hagyta érintetlenül. A műgyűttest tematikája miatt, a háború

után az új éraban lemeszelték, és ez szinte teljes pusztulását okozta. Supka Magdolna monográfiájának a falképeket elemző fejezetében, valamint kandidátusi védésében megpróbálja tárgyilagosan szemlélni ezt a kérdést. Aba Nováknak a monumentális munkákhoz való különleges érzékét teszi vizsgálat tárgyává. Az 1962-es és '63-as kutatások megindulása kapcsán egy egészen fiatal generáció részéről Pernecky Géza nyilatkozik ellentmondásainak fenntartása mellett a műről, mint a két világháború közötti időszaknak e műfajt feltámasztó, figyelemre méltó kísérletéről. Aba Novák „rehabilitálásával”, a Magyar Nemzeti Galériában 1962-ben megrendezett életműkiállítással egy időben a falkép kutatására is megtörténtek az első kísérletek. 1963-ban Németh Gábor irányításával, majd 30 év múlva, 1992-ben Hernádi György festő-restaurátor vezetésével megkezdődött a teljes feltárás és rekonstrukció. A secco ünnepélyes átadására és felszentelésére 1996. augusztus 15-én került sor.

The Wall-Paintings in the Garden of Ruins by Vilmos Aba Novák

In 1938, on the occasion of the 900th anniversary of St Stephen's death the town of Székesfehérvár became the centre of attention in Hungary. The town was enriched with several statues, monuments, amongst which, the mausoleum containing the sarcophagus of the king was one of the most significant. Painter Vilmos Aba Novák was given the task to paint the walls of the mausoleum, presenting the images of several Hungarian historical figures or events. Aba Novák accomplished the work by August 1939. On the eastern wall scenes of the history of the Holy Crown could be seen, on the southern wall the images of several Hungarian kings were painted. On the northern wall the legend of King St. Stephen's right hand was presented, the painting on the entrance wall showed scenes from St. Stephen's life. Though after the completion Aba Novák emphasised the importance of the protecting of the walls it was only in 1943 when the National Board of Monuments proposed to cover the entrances of the mausoleum with planks. After the Second World War, because of political reasons, the walls were simply whitewashed and the work of uncovering and restoring began only in 1992. The delivery ceremony of the secco took place in August 1996.

Lásd még – See also: Képmelléklet II.

Szent István a képzőművészetben

Basics Beatrix

Szent István alakja két szempontból is témájává vált a képzőművészeti ábrázolásoknak: mint államalapító első uralkodónk, s mint a magyar szentek legjelentősebbike, s e kettő igen gyakran együtt jelenik meg. Uralkodói szerepe és tevékenysége ugyanúgy kialakította a jól ismert ikonográfiai típusokat, mint szentként való megjelenítése. A Szent István ikonográfia oly nagy és sokrétű, hogy önálló kötetet igényelne teljes feldolgozása, ezúttal csak a legérdekesebb ábrázolástípusok egy-egy jellegzetes darabjával szeretnénk foglalkozni.

Az 1350-es években készített Képes Krónika, majd Thuróczy János: „A magyarok krónikája” két 1488-as brünni és augsburgi kiadása a legkorábbi példái a Szent István ikonográfiának. Míg az előbbiben iniciáléfiguraként jelenik meg alakja, a könyvdíszítés hagyományainak megfelelően, az utóbbi két kötetben egész oldalas illusztráció kapcsolódik a krónika szövegéhez, olyan ábrázolástípus megfogalmazása, amelyet az időben következő alapmű lényegében változtatás nélkül fölhasznál. Ez a munka pedig nem más, mint a Nádasdy Ferenc országbíró által 1664-ben Nürnbergben megjelentetett *Mausoleum potentissimorum ac gloriosissimorum Regni Apostolici Regum et primorum militantis Ungariae Ducum* című képes-

Carl Lanzedelly (XIX. század): Szent István megkoronázása. Litográfia
Carl Lanzedelly (19th century): The crowning of St. Stephen. Lithography

könyv. A „Mausoleum” Szent István ábrázolása követi a Thuróczy Krónika augsburgi kiadásában megjelentetett fametszetet, amelyen Szent Imrével együtt látható, kezében jogarral és országalmával, feje fölé két angyal emeli a szent koronát. Az 1664-es réz-

metszetet hamarosan másolatok sora követte, olykor kisebb-nagyobb – de a kompozíció lényegét soha nem érintő – változtatásokkal.

A XVII–XVIII. században azonban nemcsak portrék készültek Szent Istvánról, hanem ki-

alakult az ikonográfia egy alaptípusa, amely bár már korábban is ismert volt, de végleges képi formát ezidőben kapott. Magyarországon, az ellenreformáció idején a jezsuiták által terjesztett Regnum Marianum gondolatkörben a Szűz Mária-tisztelet része volt Szent István tisztelete. A középkori Hartvik-féle Szent István legenda egy mondatát idézve, mely szerint Szent István Magyarországot Mária oltalmába ajánlotta, politikai-vallási koncepciót alakítottak ki. A protestánsoktól háttérbe szorított Mária-tisztelet összekapcsolódott az első nemzeti király tiszteletével, így lett Szűz Mária Patrona Hungariae, Magyarország védőasszonya, az ország maga pedig Regnum Marianum, Mária birodalma. E koncepció egyik legkorábbi ismert illusztrálása egy XVIII. század közepi, ismeretlen művésztől származó rézmetszet, amelyen díszes barokk kapu ívében, a barokk művészet színpadias megoldásainak megfelelően láthatjuk azt a jelenetet, amikor a felhőkön trónoló, ölében gyermekét tartó Máriának Szent István király koronáját kezében tartva, előtte térdelve védelmébe ajánlja országát. A kapu két pilléréen Szent László és Szent Imre mellszobrai, az ív közepén Szent Adalberté látható. A baloldali pilléren Szent Márton, a jobboldalin Szent Erzsébet félalakja. Lent rokokó keretben Nagyszombat városának látképe, balra a magyar országcímert jelenik meg, jobbra Szent János fejét láthatjuk. A Patrona Hungariae jelenet itt a magyar szentek ábrázolásaival, valamint egy vedutával kapcsolódik össze, olyan város látképével, amely a magyarországi ellenreformáció egyik központjának számított.

Ez a képtípus a XIX. században is igen kedvelt volt, számtalan változatban és grafikai technikát alkalmazva örökítették meg, például Czetter Samuel, Fuchsthaller Alajos, vagy Marastoni Antal.

A barokk Szent István ikonográfia másik jellegzetes példája egy tézislap, amelynek címe: *Szent István bevezeti a kereszténységet Magyarországon*. Készítője Vinzenz Fischer 1760-tól a bécsi Akadémián a történelmi festészet professzora volt. A kompozíció maga is történelmi jelenetet mutat be: Szent István az első magyar király a kereszténység felvétele után papokat és szerzeteseket hív Magyarországra az egyházi szervezet kiépítésére. Szent István fiatal férfiként ábrázolva (Fischer szándékosan megváltoztatta a történelmi hűségnek megfelelő, Mausoleum szakállas, öreg király képét), rokokó baldachin alatt, magyar ruhát viselve jelenik meg, fogadván az eléje járuló papokat és adománylevelet adva át nekik. Az előtérben az egyház magyarországi megtelepedésére utaló zsánerfigurák – építőmester, kőfaragó, alamizsnát osztó kincstárnok. Baloldalt pogány szobrot döntenek le, s helyébe keresztet állítanak. Az égen megjelenő allegorikus alakok értelmezik a földi jelenetet: a diadalt

ülő Ecclesia lábaitól angyalok űzik el a gonoszt. Két prágai ferences szerzetes, Fidelis Friedrich és Anicetus Montan tézislapként használták fel a kompozíciót filozófiai vizsgájuk alkalmával, lent a felirat két oldalán olvasható a Johann Christoph Winkler által metszett szöveg. A prágai tézislapot a magyar ferences Haas Mihálynak ajánlották, aki akkor a cseh ferences provincia vizitátora volt, ez indokolja a témaválasztást. Fischer a tézislap elkészítésének évében festette meg Székesfehérvárott a székesegyház főoltárát. Patrona Hungariae jelenettel.

A XIX. század közepétől az egyre fontosabbá váló történelmi festészet és grafika egyik legkedveltebb témakörévé vált Szent István élete, annak jelenetei. A nemzeti múlt felé fordulás során kialakultak a legkedveltebb témakörök, s közülük egyik volt a Szent Istvánnal kapcsolatos események sora. A Vajk megkeresztelése jelenet, a koronázás számtalan változatban készült el. A biedermeier ízlés didaktikus érzelmességének példája a Szent István és az orgyilkos című téma Weber Henrik által történő megfogalmazása. Az idős uralkodó ellen elkövetett merényletet már életében följegyezték példaként, hogy a szent király hite és jósága eltérítette az orgyilkost tettétől, s bűnét megbánva jó útra tért. A Weber kompozíció Marastoni József kőrajzában a képzőművészeti Társulat éves albumlapjaként nagy példányszámban jutott el a közönséghez. Bár 1862-ben készült, a századelő érzelmes és színpadias megfogalmazásában mutatja be az eseményt: a szereplők kifejező, sőt kissé eltúlzott gesztusai azonnal érthetővé teszik a történetet. Weber szerette a keyes alakot alkalmazó kompozíciókat, s mindig ügyelt a környezet részleteiben megjelenő korhű elemekre, mint ezen a litográfián, ahol a gotizáló széken elhelyezett korona és palást

Ismeretlen művész (XVIII. század): Patrona Hungariae Nagyszombat látképével. Rézmetszet
Unknown artist (17th century): Patrona Hungariae with the view of Nagyszombat. Engraving
Fotók – Photos: Képegyűjtő

szokatlan helyzetben jelenik meg uralkodói szimbólumként.

Szerelmey Miklós, a jeles litográfus, mérnök, feltaláló, az egyik legkalandosabb életű művésze volt a XIX. századi Magyarországnak. Bécsben tanult, majd mérnökkari tisztként Itáliában működött. A hadseregből kilépve bejárta Európát, majd más földrészeket is. 1844-ben telepedett le Pesten, és a következő évben könyvnyomdát nyitott. A színes litográfia technikájának tökéletesítésére találta ki a Képes Krónika illusztrációinak a technikával történő másolását. A képeket sajátos összeállításban, némi változtatással ábrázolta, s az így keletkezett lapok – melyek egyike a Szent István életének jeleneteit bemutató darab – a XIX. századi historizálás egyedi és különleges termékei.

Zárópéldaként olyan művet említenénk, amely egyfajta kompilációja a XIX. századi Szent István ikonográfia típusainak. Wágner

János és Udvarlaky Béla Szent István emléklapja talán az 1886-os évforduló alkalmából készülhetett – hasonló emléklapok a XIX. század második felében nagy számban készültek, nevezetes eseményekhez kapcsolódva, gyakran konkrét megrendelésre. E lapon a jelenetek színpadi díszlethez hasonló építményen belül, illetve ahhoz kapcsolódóan vannak elhelyezve. A baloldali „színpadon” Benczúr Gyula *Vajk megkeresztelése* című kompozíciójának nem teljesen hű másolata, a jobboldalin a koronaátadás jelenete, több hasonló témájú mű elemeit fölhasználva. A kettő között Szent István áll a magyar címerpajzsra támaszkodva, allegorikus alakokkal körülvéve. A kulisszát öt kisebb jelenet övezi: a Magyar Nemzeti Múzeum lép-

csőházi fríze két Lotz kompozíciójának másolata (A hunok kirajzása, Az alpári csata), középen Weber Henrik után a Mátyás bevonulása Budára, a Vérszerződés Geiger kompozíciója után, és a Vata pogánylázadás Franz Kollarz rajzát másolva. A tervező a hetvenes évek legismertebb képeit használta föl, s ezek ily módon összerakva szimbolikus jelentőségűvé váltak a közönség számára.

Lásd még – See also: Képmelléklet III.

St. Stephen in Fine Arts

The figure of King St. Stephen became the subject of representations of fine arts for two reasons: he was our first king and became the most important of Hungarian saints. His role and activity as a ruler was as important a feature in forming the well-known iconographical types as his presentation as a saint.

The codex "Képes Krónika", made in the 1350s, then two editions of "The Chronicle of the Hungarians" by János Thuróczy (1488) are the first examples of the St. Stephen iconography. While in the first case he is presented as an initial-figure, in the latter his figure becomes the illustration of whole pages. The type of this presentation later was followed or copied in works printed in the 17th and 18th centuries. At that time not only portraits were made of St. Stephen's figure. In accordance with the Virgin Mary cult and the belief that the king, before his death, in the name of his country asked for Mary's protection, the conception of Hungary's being the realm of Virgin Mary was manifested in the iconography. The earliest example is a copperplate engraving by an unknown artist, in which the kneeling St. Stephen, holding his crown in his hands offers his kingdom to the Blessed Virgin.

From the middle of the 19th century scenes from St. Stephen's life (e.g. the baptising of Stephen or the coronation) became popular subjects of historic painting and graphic art.

Szent István képek népi használatban

Szacs vay Éva

A millenniumi rendezvények újra a kiállítási vitrinekbe helyezték és a katalógusok tanulmányaiban újra tárgyalták Szt. István „képeit”, a megfogalmazások mikéntjét, körülményeit, és eddig kevésbé ismert ábrázolásokat is bemutatthattak (elsősorban a Magyar Nemzeti Galéria Történelem-kép c. kiállítása és a hozzá kapcsolódó tanulmányokkal kiegészített katalógus kiemelkedő tekintetben).

Jelen áttekintés az elmúlt 100-150 év Szent István tiszteletének „népi lenyomatait” vizsgálja, abból a szempontból, hogy milyen valós tárgyi nyomait találjuk a múzeumok gyűjteményeiben az elmúlt két évszázad kultuszainak.

Bálint Sándor a paraszti szentkultuszt enciklopédikusan összefoglaló munkájában áttekintette a magyar parasztság Szent Istvánhoz fűződő hagyományait. Ebben lényegében a barokk kor előtti időszakra teszi látáshoz és helyhez is köthetően Szent István kultuszának széles körű kisugárzását, feltételezve, hogy ekkor az még a társadalom valamennyi rétegét átfogta. A középkorból eredeztethető legendák alapján a szent királyok és ereklyék gyógyító erejével összefüggésben írja: „...a királyok az isteni kegyelem kivá-

Szent István és Patrona Hungariae. Kolostor munka, miniatűr festés, papírkivágás, 1760 körül
St. Stephen and Patrona Hungariae (the Blessed Virgin). Miniature painting, paper cutting, circa 1760
Fotó – Photo: Winter Erzsi

lasztottjai... Személyükben kezdetben a papi, orvosi, királyi karizma teljesen egy... Az archaikus világrészlet szerint a király tehát valamiképp az istenség részese... messze űzheti a gonosz démonokat, meggyógyíthatja a betegeket. Ez a mágikus készség főképpen a kéz, az ujjak áldó, illetőleg elhárító mozdulataiban jut kifejezésre... Krisztus példáját követik, primitív-törzsi hagyomány alapján is a keresztény királyok, így Szent István is, akik szembetegséget és egyéb bajokat érintéssel orvosoltak. Mateóc templomának gótikus oltárképén kézrátévéssel gyógyít meg egyelőtte térdeplő alakot". A barokk kori kultuszt a Regnum Marianum jegyében már a köznépi kultusztól eltávolodónak látja, és megfogalmazása szerint a romantika korának programjai sem jutottak a köznépi kultuszának körébe'. A tárgyak ismertető, publikációkban történő bemutatásában jelentős szerepe van Szilárdfy Zoltánnak, aki különös figyelemmel választotta ki a barokk kori metszetekből, miniatűrűkből és más „köznépi”-nek tekinthető műfajokból a magyar szenteket ábrázoló képeket, képtípusokat. Gondosan feltárta ikonográfiai gazdagságukat, ikonológiai hátterüket. Kutatásai azonban elsősor-

ban a barokkra és annak ellenreformációs programjára irányulnak, a XIX. század közepének, végének nyomdai teremékei és az abban megjelenő ikonográfiai lényegében feltáratlanok.

Ezekből mutatunk be a Néprajzi Múzeum gyűjteményéből két kolostormunkát, két üvegféket és egy házi oltárt Szent István ábrázolással. Ha számba vesszük, hogy gyűjteményünkben e három tárgytípus (üvegfékek, kolostormunkák és Mária-házak) összesen mintegy kb. 700 tárgyat jelent. Szent István tiszteletének csupán halvány megjelenését regisztrálhatjuk a paraszti szentkultuszban az elmúlt 150 évben. Bonyolítja a dolgot az is, hogy a kolostormunkák az egyéni ájtatosság reprezentánsai, a népi szentkultusz tárgyai közé csak közvetve sorolhatók be, inkább azt dokumentál-

ják, hogyan az egyház legfelső köreinek programja elérkezik az egyház alsóbb rétegeihez, de nem tudjuk, hogyan köthető ez a falvak szenttiszteletéhez.

A legkorábbi ábrázolás papírkivágás, ismeretlen festő munkája az 1760 körüli időből. Szent István király Szűz Máriával látható a miniatűr festményen. A fiatal vagy középkorú Szent István hermelin palástos félalakos képe szembenéz, mögötte a Magyarok Nagyasszonya trónoló képe. A fiatalos szent ábrázolása korai eredetű, például egy 1660-körüli rézmetszeten² hasonló félalakos képét láthatjuk, a gesztus és részletek nagyon hasonlóak, de a fejen lévő korona eltérő sematikus típus. Képünk koronája az egykorú királyábrázolások koronarajzaival egyezik meg, nincs nyoma a magyar korona ábrázolásnak. A képnek sajátos ikonográfia van, nem a barokkban megszokott felajánlás-motívum megfogalmazású. Az ovális medálban látható kép papírkivágásos virágtő kompozíciójának középső kelyhére van helyezve, ezen belül oltár-kompozícióban, a kép két oldalán két vázában álló tarka virágcsokor, felette Isten-szem. A virágtövet tartó alsó szalag két széle nemzetiszínű, felirata a magyarok királyát hangsúlyozó. A rokokó miniatűrűin, apácamunkákon, női munkákon megszokott, kedvelt a virágkehelyre helyezés, hasonlóan ábrázoltak Kiszűz megfogalmazásokat a XVIII. század közepén, második felében. A királyábrázolásra is ismerünk párhuzamot XVIII. századi kivágásos képen Szilárdy Zoltán gyűjteményében³. A képet barokk stílusú faragott keretbe he-

Szent István. Házi-oltár, XIX–XX.század, Dunaszekcső, Tolna megye. Néprajzi Múzeum St. Stephen. Home altar, turn of the 19th and 20th centuries, Dunaszekcső, Tolna county

lyezték, a műtárgy a kereskedelemről került a múzeum gyűjteményébe, használatára vonatkozóan (lelőhely, tulajdonos, használat helye stb.) nincsenek adataink.

Egy másik, a kegytárgyipar termékeként, a kolostormunkák stílusában készült Szent István ábrázolás a XX. század elejéről, a felajánlás megszokott megfogalmazásában mutatja Szent Istvánt (Ltsz.: 69.152.4. Budapest). A hátlapon olvasható felirat szerint 1938-ban az Eucharisztikus Kongresszus alkalmával ajándékozták a képet az eladónak, talán ekkor helyezték új keretbe. Ebben az évben, tekintettel a konferencia és emlékűnnep egész nemzetet átfogó és nemzetközi méreteire, nagyobb számban jelentek meg plakátok és más propaganda anyag között kis emléképek Szent István „modern” ábrázolásaival vagy reprodukciók formájában.

Az osztrák–cseh műhelyek üvegfékeinek Szent István ábrázolásai egyéni, illetve ezek előképe eddig ismeretlen. Úgy tűnik, a képkészítők Szent István alakjára szorítókozó képet szerkesztettek a megrendelőnek, megszokott király-szent ábrázolást, mintha nem ismerték volna a téma Mária vonatkozását. Szent István ábrázolás nem szerepel azokban az üvegfék-katalógusokban, amelyek a közép-európai Buchers és Sandl műhelyek képeit mutatják be, holott mindkét képünk e műhelykörből származik. A két kép azonos ikonográfia, de nem azonos, nem egyszerű másolat (egymásra fektetve másolták az üvegfékeket), ahogyan ez a műhelyekben a nagy szériákban készülő típusoknál szokásos volt⁴. Szent Istvánnak nálunk

talált két példány egyedi darabnak tűnik. Mindkét ábrázolás a barokk kori metszetek ősgalériáinak, vagy dinasztikus galériáinak eléggé sablonos megoldása szerint komponált: az enteriőr bal oldalán álló oszlop – felette drapéria – előtt álló alak, bal oldalán nyitott ablakkal, az ablak előtt letakart asztallal, az asztal sarkára helyezett jellegzetes tárgyakkal⁵. Ebben a sémában itt az asztal sarkára a koronát helyezték és mellé az olvasót, a fiatalos arc és az öltözet a szokásos királyábrázolásoknak megfelelő. A csizma elől ívesen felfutó formája is ismert más hasonló ábrázolásokról. Míg a korábbi, kék, zöld, barna tónusú képen az ábrázolás egésze részleteiben kidolgozott (Ltsz.: 62.110.31), a későbbi piros színezésű képen az enteriőr meghatározó részletei már hiányoz-

nak (oszlop, drapéria, ablak), ezt a kép sarkára elhelyezett egy-egy virágtő helyettesíti. Ez az elem kapcsolta a műhelyek munkáit a paraszti virágozott bútoraihoz és kerámia díszítéseihez, a tisztaszoba stílusához, továbbá a részletek elhagyásával a szériák termelését fokozni lehetett. A virágdíszítést sohasem másolták, minden darabra szabadkézzel egyenként festették rá. Úgy tűnik tehát, hogy e két képet megrendelésre készíthették a műhelyekben. Ugyanis volt lehetőség a megrendelésre, a távoli centrumokból hajón vagy gyalog érkező kereskedők felírták és meghozták a kért szent ábrázolását; talán ilyen megrendelés alapján készülhettek, kis számban, Szent István üvegfékek a Buchers-Sandl műhelykörben, valószínűleg metszet-előkép alapján.

Dunaszekcsőről származik az a házi oltár, amelynek központi alakja Szent István (Ltsz.: 69.158.4). A tárgy képzett asztalos munkája, a XIX. század végéről származik. A munka mivisége, stílusa egyéni igényeket és egyéni megfogalmazást mutat. Retábulum típusú oltár középső, legfelső fülkéjében Szent István koronás, álló, fiatalos alakja, két oldalán fülkékben térdeplő angyalok, az oltármenza alatt a koporsóban fekvő Krisztus, jobbra és balra egy-egy testőr szobra. A kompozíció stílusa már felidéri a századvég szecessziós millenáris képeit, képszerkesztéseit.

A kis emléképek publikációiban több Szent István ábrázolást is találunk, mintha az egyéni ájtatosságban jelentősebb része lenne alakjának. Esetleg felvetődik az a kérdés is, hogy a gyűjteményünkben található

néhány ábrázolás nem inkább az egykori tulajdonosok egyéni ájtatosságának és történelmi ismereteinek bizonyítékai, semmint egy erős lokális kultusz nyomai? Az üvegek származáshelyei egybe esnek az Esztergomból és Székesfehérvárról bizonyos jubileumok idején különösen felerősödő Szent István kultusz kisugárzási körével, amely, ha nem is jelent erős szentkultust, de őrzi egy program kisugárzásának nyomait a paraszti egyéni kegyesség keretében is. Hasonló következtetésre juthatunk, ha figyelembe vesszük, hogy a XIX. század második felében nincs kegyhely és élő zarándoklat Szent István emlékére, de része lesz az állami ünnepeknek, a nagy egyházi ünnepeknek, jubileumoknak, amelyeket a Szent Jobb ereklye köré szerveznek ugyan, de az ünnep központi jelentése nem az ereklyére, hanem a keresztény államiság ünnepére vonatkozik.

Úgy tűnik, hogy éppen Szent István alakja segíti körülhatárolni egy újabb, más jellegű tárgykultusz karakterét, amely individuális és amely már inkább a paraszti műveltség részeként van jelen a lakások enteriőrjeiben, tisztaszobáiban, mint tényleges kegyesség, és az ahhoz illeszkedő dekoráció tárgyaként. Ezt a változást a XIX. század

utolsó harmadától követhetjük nyomon, az iskolázás tömegessé válása, a világi, történelmi képek (1848, dinasztikus képek, millenniumi képek stb.) popularizációjának kibontakozása idején.

Megerősíti ezt Bálint Sándor a szegedi csizmadiák szóhasználatáról, akik a csizma középső szív alakú díszes kivágását „szentistván-kivágásnak” nevezték, azokról a képekről, ponyvakiadások ábráiról vagy az általunk bemutatott üvegek nyomán, ahol a szent királyt ünneplő viseletben, csizmában ábrázolták.

Jegyzetek:

- ¹ Bálint Sándor: Ünnepi kalendárium II. Szent István Társulat, Budapest, 1977. 217–220.
- ² Szilárdfy Zoltán: Barokk szentképek Magyarországon. Corvina Kiadó, Budapest, 1984. 30. számú kép
- ³ Szilárdfy Zoltán: A magánáhitat szentképei. Néprajzi Tanszék, Szeged, 1995. 85.sz.
- ⁴ Szacsavay Éva: Üvegek. A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai 2. Néprajzi Múzeum, Budapest, 1996.
- ⁵ Sinkó Katalin, Mikó Árpád (szerk.): Történelemkép. Magyar Nemzeti Galéria Kiadványai 3. Budapest, 2000.

Pictures of St. Stephen in Everyday Popular Life

The author of the article examines the effects and influence of the so-called St. Stephen cult on the everyday life of the peasants during the last 150 years, on the basis of some of the objects kept in the Ethnographical Museum. In the earliest paper cutting, made by an unknown painter circa 1760, the figure of the young King St. Stephen can be seen, behind him Virgin Mary sitting on the throne. The scene is different from the usual baroque motive, the king is not offering his crown to the Blessed Virgin. In another representation from the early 20th century the common motive mentioned above is shown again.

Two stained glass paintings, made in Austrian-Czech workshops in the second half of the 19th century, serve as proofs that though both follow the iconography and motives of baroque engravings, they are completed with flower ornaments, thus connecting the paintings to the furniture in popular use, decorated with similar motives, so the paintings must have been ordered in Hungary. The objects raise the question: whether the representations of St. Stephen are the results of the devoutness of the owners or they can be linked with the influence of a strong local cult.

Lásd még – See also: Képmelléklet III.

Szent István király tisztelete a Székesfehérvári Egyházmegyében

Lukács László

Székesfehérváron Szent István király újkori tisztelete a fejedelmének Raguzából való hazakerülésével élenkült meg. A Bécsből főúri, főpapi kísérettel, ezüst hermában érkező fejedelmét 1788. március 29-én Fehérváron a felsővárosi Szent Sebestyén templomban Sélyei Nagy Ignác püspök prédikációjában e szavakkal mutatta be a város papságának, előljáróságának, népének: „Íme ezen fő és koponya, mely az ezüst és arany fényétől elborítottatik, a te nemzeted nagy vezérének. Gézának fia; ki nem atyja szándékából, hanem aki Krisztus nevéért első bizonyosság vala, annak titkos jelenéséből kereszteltetett Istvánnak. Aki nem csak születésénél fogva következett atyja után az ország uralkodásában, hanem az égből küldött koronával is, nemzetünk királyává koronáztatott; fölkenetett, fölszenteltetett az, akinek kezei alkotmányra városunk; melyet ő azért, hogy ehhez közel, vagy talán éppen ennek helyén, az akkori föld népén győzedelmeskedő serege Árpád vezérnek megtelepedett, nemzetünk ezen eseményé-

nek örök emlékére ide épített. Ki azután városunk utcáit, piacát szüntelen járta, részint azért, hogy tanításával az igaz hitnek igájától irtózó pogány, szilaj erkölcsöt megszelídítse; részint, hogy akik a roppant templomon munkálkodtak, azoknak sörénységüket szorgalmaztassa. Az a király, aki városunkat nemcsak főrenden levő papsággal ékesítette, hanem ezeknek segítségükre, más szerzetes renden levő férfiakkal is gyarapította, hogy az újonnan plántált hit közé konkolyt az ellenség ne hintessen. Ez az, akinek oly sok nyomát látjuk városunkban, oly sok emlékeit találjuk föl a falak romjaiban. Vajha beljebb áshatnánk magunkat a földbe, vagy a mocsárral elöntött földünk fenekén túl járhatnánk szemünkkel, hová az irigység és az ellenség dühössége nem férhetett. Boldog Isten! Mi nyomait láthatnánk városunkban tett nagy dolgainak! Talán ama kívánatos helyre is reá találnánk, hová eme boldog test, melynek ereklyéjében ma részesülünk, az örök nyugalomra letéttetett. Ez az, kiről még a porban játszó gyermekek is fogyhatatlan hagyományból tudják és éneklék, hogy ő a magyarok első királya.”¹ Négy nappal később a

székesegyház Szent István kápolnájának falfülkéjében helyezték el a fejedelmét tartalmazó hermát a Sélyei Nagy által szerzett áhítatos ének zengése közben:

*Üdvözlégy oh szentséges Fő
Gyémántnál, gyöngynél drágább kő
Oltalmazd, őrizd, tartsd
Királyunkat s javainkat
Városunkat, Országunkat.*

A székesfehérvári székesegyház, amely a püspökség megalapítása (1777) előtt a város magyar ajkú híveinek plébániatemploma volt, védőszentjeül Szent István első magyar királyt kapta. Az új egyházmegye első püspöke, a fehérvári születésű Sélyei Nagy Ignác népszerűsítette Szent István királynak a városban újjáéledő tiszteletét. Püspöki székfoglaló beszédében joggal hivatkozhatott a fehérváriaknak a székesegyház újjáépítése során Szent István király tiszteletéből fakadt áldozatkészségére, amiért cserébe a szent király különös oltalmát kérte a város lakosaira.²

Sélyei Nagy püspök, aki korábban veszprémi kanonokként a budai egyetem kancellári tisztségét töltötte be, egy lelki rendtartá-

sában a fehérvári híveknek és a városban időzőknek javasolta: „Minden pénteken, ha a városban lakol, más-képpen mindenkor midőn kívülről idejössz, igyekezzél meglátogatni Szent koponyáját Szent István királyunknak a püspöki öreg templomban, és azt mély alázatossággal tisztelni.”³

Első magyar királyunk tiszteletének előmozdítását szolgálták minden esztendőben a fejedelmével végzett Szent István napi körmenetek és azok az egyházmegyei használatra szánt liturgikus szövegek (*Szent István király litániája*, *Szent István kis officiuma*, *Szent István király napjára való ének*), amelyek a székesfehérvári püspökség által kiadott énekeskönyvek révén terjedtek el.⁴ Sélyei Nagy Ignác püspök 1785-ben megjelent énekeskönyvében már szerepel a Szent István litánia, amit a székesegyházban augusztus 20-án s annak nyolcadában azóta is megtartanak. A litánia szövege szerint:

- Szent István, Istennek hiv szolgálja,
- Boldogasszonynak tisztelője,
- Kinek mennyszágból adatott a neve,
- Kit anyja méhéből örök életre választott az Isten,
- Kit királlyá választott az Isten,

- Kit az anyaszentegyház oltalmazójának választott az Isten,
- Kinek segítségére angyal jött mennyországból,
- Isten akaratja szerint való király,
- Kereszténységnek kiterjesztője,
- Pogányok megtérítője,
- Az igaz hitnek hirdetője,
- Békességnek szeretője,
- Ellened támadtaknak meggyőzője,
- Szegényeknek atyja,
- Betegeknél segítője,
- Alázatosságnak csodája,
- Békességes tűrésnek példája,
- Keresztényi szeretet formája.

Szent István, ártatlanságnak eleven képe, könyörögj érettünk!

Szent István, fejedelmi igazság lüköre, könyörögj érettünk!

Szent István napján és a nyolcad alatt a székesegyházban tiszteletre helyezik ki a fej-

Szent István ereklyetartó mellszobra (aranyozott ezüst), 1777 Ipolyi Arnold: Magyar ereklyék. Pest, 1863. munkája nyomán Reliquary bust of St. Stephen (gilded silver), 1777 Based on the book "Hungarian relics" by Arnold Ipolyi, Pest, 1863

ereklyét. Ugyanígy minden évben Szent György havának második napján (április 2., az ereklye elhelyezésének emléknapján), pünkösöd havának 19. napján (május 19., a város török alóli felszabadulásának emléknapján), Szent László napján (június 27.), Mindenszentek havának 11. napján (október 11., Szent István király testének felemelése) és Szent Imre napján (november 5.) három napig tették közszemlére.⁵ A Szent István litániáknak és a gyakori ereklye kihelyezéseknek is szerepük lehetett abban, hogy Udvardy Vince a *Szépirodalmi Közlönyben* 1858-ban Székesfehérvárról megjelent „történeti és tájrajz”-ában ezt írhatta: „A nép még most is emlegeti Szent István királyt, és a felső városban levő régi kútra megesküszik, hogy az Szent István király kútja.”⁶

A székesegyház homlokzatának főpárkányán, a két torony közötti teraszon áll Szent István király, Szent Imre herceg és

Szent László király mozgalmas barokk szobra, amelyet Huber János Pál faragott 1774-ben.⁷ A három magyar szent kiemelése a főhomlokzaton a Magyar Három Királyok középkori tiszteletét elevenítette föl, a Szent István főoltár, a Szent Imre és Szent László mellékoltárok képeivel együtt. Vinzenz Fischer bécsi akadémiai tanár 1775-ben festette a főoltár képét, amely a térdeplő István királyt ábrázolja, aki oltárra helyezett koronáját felajánlja Máriának.⁸

Székesfehérvár egyházmegyéjében a székesegyházon kívül még tizenöt templomnak Szent István király a titulusa.⁹

Fejér megyében a népszerű bodajki búcsújáráhely kialakulását István király és Imre herceg nevéhez, itteni buzgólkodásához kapcsolják.

Székesfehérvár-Felsővárosban ma is emlegetik, hogy István király Fehérvárról tutajjal ment Bodajkra, mert az ő idejében Fehérvár és Bodajk között még mindent mocsár meg víz borított. Bodajkon így mesélte el a mondát Takács Mária 1931-ben született adatközlőm:

A régebbiek mindig azt mondták, hogy István király és Imre herceg együtt jártak Bodajkra. Itt már ők, az ő korukban imádkoztak, és

ezért is ilyen híres ez a bodajki búcsújáráhely. Volt olyan, aki azt mondta, hogy Székesfehérvárról csónakkal jöttek, mert itt víz volt valamikor. Ezt a régi öregektől hallottam, hogy itt víz volt. Hallottam olyat is, hogy gyalog jöttek.

Bodajkot az erősen meggyökeresedett néphagyományra alapozva egyes szerzők a legrégebb magyar búcsújárá helynek tartják.¹⁰ Faller Jenő írta 1936-ban: „Bodajk ősrégi kápolnáját a följegyzések szerint már Szent István is szívesen fölkereste, a törökvilág viszontagságai azonban teljesen megsemmisítették. Amikor aztán a törökdúlások után Hochburg János özvegyének meghívására 1695-ben Mórott megtelepednek a kapucinusok, Páter Vilibald móri gvardián Bodajkra is elvetődött, hol bolyongásai közben rátalált az ősrégi kápolna alapjaira... 1697-ben új, egyszerű kis kápolnát emelt, s pápai búcsút eszközölt ki számára.”¹¹

Bodajkon és környékén az a hagyomány él, hogy a bodajki tóban azért nincsenek békák, mert István királyt áhitatában zavarta a békák kuruttyolása, ezért megátkozta őket. A monda egyik igen szép változatát a Bodajkhoz közeli Csákberényben gyűjtötte Udvardy János még az első világháború előtt:

Még mikor István kirá vót, emient ide Bodajkra a szentegyházbo imádkoznyi. Aztán ott a tóba nagyon retyegtek (brekegtek) a békák. Aztán, hogy ott köze van a templom, nagyon behallaccott a békák retyegése. Aztán kikütte a szógáját, vagy inassát, vagy aki ott téblábol mellette, hogy mongya meg a békáknak, hogy hagassanak e. A szóga kiment, oszt aszongya a békáknak, hogy azt izeni István kirá, hogy hagassanak el! A szóga visszament, de a békák csak tovább retyegtek. Másoccor is kiküldi a lakáját, hogy hát parancsúja meg a békáknak, hogy hagassanak e, mer István kirá odabenn imádkozik. A szóga megint uttett (úgy tett), de a békák megen csak tovább retyegtek. Mos mászonta István kirá, hogy menny ki, oszt mond nekik, hogy mos má hagassanak e örökre, pusztújanak innen. A szóga kiment harmaccor is a tóhó, oszt aszonta, hogy aszonta István kirá, hogy mos má hagassatok e örökre, oszt pusztújjatok innejd. Oszl akkor etakarodott minden béka onnan. Most is a mút vásárkor, hogy odaát vótam, mer a Ferusnak köllött egy pár viselő csizmát vennyi, néztem, de nem láttom békát abba a tóba. Mind epusztutak onnan.¹²

E monda ismeretében válik érthetővé egyik szóláshasonlatunk: „Az csak annyi, mint berényi tóban a béka!” A két világháború közötti időszakban a sárosi vásárban az eladó még így válaszolt a vevő túlságosan alacsony alkukezdő ajánlatára.

A fehérvárcsurgói homokbányában található ember formájú kövek kialakulását azzal magyarázzák, hogy István király könyörgésére az Isten kővé változtatta a túlerőben lévő ellenséget, a tatárokat. Ez a Szent László-mondakörből örökölt mondaelem. A XVI. század első harmadában keletkezett Érdy-kódexben azt olvashatjuk, hogy László király erős imádkozással kőbálványá változtatta a menekülő tatárokat. Az István király hasonló cselekedetéről szóló történeti mondát Bodajkon gyűjtöttem; az 1909-ben született Barabás Pálné így mondta el:

Hát az én életem az nem volt valami rózsás, mert fehérhomokot hordtunk a húgommal, és az élelmet így biztosítottuk. A fehérhomokot Fehérvárcsurgóról hordtam én is meg a húgom is. Mi árvák voltunk, és elvitük Balinkára, ott elcseréltük élelemért. Meszelésre használták a németek. Tehát mint gyerek szerettem és érdeklődtem mindenhol, láttam ottan olyan ember formájú köveket, és így kérdeztem az idős embereket, hogy mér' vannak ott olyan kövek. Egyszer

azt mondta nekem egy bácsi: Tudod, Szent István korában itt akkora harcok voltak, aztán a tatárok voltak többen. Aztán István király leborult, és kérte a jó Isten, hogy változtassa őket kővé. Mindig eszembe volt, amikor megmertem a zsákomat, már mint gyerek, hogy István király, az ország alapítója kővé változtatta a tatárokat.

Székesfehérvár belvárosában a mai Arany János utcát a XIX. században még Szent István király utcájának nevezték. Ma a közterületek közül a megyeháza előtti tér viseli nevét. Számos intézmény, négy iskola, múzeum, művelődési ház, gyógyszertár homlokzatára került fel neve. Közülük a Ciszterci Szent István Gimnázium, a Szent István Király Múzeum és a Szent István Művelődési Ház régi, gyakran emlegetett, a város életében jelentős szerepet betöltő intézmények. A két világháború között a székesfehérvári laktanyákban elhelyezett magyar királyi 3. gyalogezred is Szent István nevét vette föl.¹³ Dicszázaduk minden augusztus 20-ai körmenetre kivonult, nagymise után felsorakozott a székesegyház előtti téren, és díszlovást adott le Szent István királyunk tiszteletére.

Székesfehérvár környéke, a Mezőföld a honfoglalás után a fejedelmi szállásterülethez tartozott, majd a magyar királyok birtoka lett. Előszálláson úgy tudják, hogy a zirci ciszterci apátság is Szent István királytól kapta a földbirtokot. 1988-ban így fogalmazta ezt meg előszállási adatközlőm, Márkovics János (szül. 1907): „A zirci papoknak Szent István hagyta a nagy birodalmat. Az előszállási birtokot, meg másol is, Szentgotthárd környékén”. Vizteleki Gábor vajtai juhász még 1983-ban is így emlegette a Mezőföldet: „Ez volt István királynak a törzsköcs birodalma”.

Jegyzetek

- ¹ Pauer Joannes: *Historia dioecesis Alba-Regalensis ab erecta sede episcopali 1777–1877*. Alba Regia, 1877. 282–283.
- ² Kuthy István: Szent István király tiszteletét őrző egyházi műemlékeink Székesfehérvárott. *Székesfehérvári Szemle* VIII. 1938. 17.
- ³ Radics Péter: A Szent István-kultusz ezredéve Székesfehérvárott. *Historia Klub Füzetek* 2. Székesfehérvár, 1988. 11.
- ⁴ Énekek könyve szükséges litániákkal és imádságokkal. A Magyar Keresztény Katolika Anyaszentegyház Szolgálatjára Székes Fejérvári Püspökségben. Kiadta Fűskúti Landerer Mihály, Pest, 1785. 248–251.; Szomolnok József: *Mennei nefelejtis*. Ima- és énekes-könyv. Budapest, 1879. 254–258.
- ⁵ Károly János: *Fejér vármegye története*. II. Székesfehérvár, 1898. 286.; Radics Péter i.m. 12–13.; Sulyok János: *Szent István-kultusz a székesfehérvári egyházmegyében*. Szent István-émlékezés Székesfehérvárott. Szerk.: Farkas Gábor. Székesfehérvár, 1989. 43–44.
- ⁶ Udvardy Vince: *Székes-Fehérvár. Történeti és tájrajz*. Szépirodalmi Közlöny 1858. 2301.
- ⁷ Kuthy István i.m. 18–19.

⁴ Cs. Dobrovits Dorottya: *Székesfehérvár. Székesegyház. Tájak Korok Múzeumok Kiskönyvtára* 125. Budapest, 1982. 8. 13.; Radics Péter i.m. 13.

⁵ Bálint Sándor: *Ünnepi kalendárium*. II. Budapest, 1977. 212.; *A Székesfehérvári Egyházmegye névtára* 1998. Szerk.: Mózessy Gergely. Székesfehérvár, 1998. 89–95.

⁶ F. Bangó Jenő: *Die Wallfahrt in Ungarn*. Wien, 1978. 53.

⁷ Faller Jenő: *Adatok a bodajki Mária-kegykép történetéhez*. *Fejér Megyei Napló* XLIII. 47. 1936. február 26. 3.

⁸ Udvardy János: *Mondák*. *Magyar Nyelvőr* XLI. 1912. 199.

⁹ Gelencsér József: *Katonaélet Székesfehérváron*. *Honismeret* XXVIII. 2000/3. 65.

The Veneration of King St. Stephen in the Székesfehérvár Diocese

In Székesfehérvár the veneration of St. Stephen the first Hungarian king got a new impetus in 1788 when his head relic was returned from Ragusa, Dalmatia. This renewed veneration in the city was promoted by the first bishop of the diocese Ignác Sélyei Nagy. The St. Stephen's Day processions when the saint's head relic set into a silver herm was carried round the cathedral, the St. Stephen litanies, hymns and prayers all served this purpose. The sculptures, altar-pieces and frescos of the cathedral all reminded the believers of St. Stephen's life and deeds.

There are 15 other churches in the Székesfehérvár Diocese which bear the name of St. Stephen. The emergence of the popular place of pilgrimage in Bodajk is also connected to the famous devotion of St. Stephen and his son, Prince Imre. There are several legends alive in the Bodajk region telling tales about the king's deeds. He cursed the frogs in the lake of Bodajk as they disturbed him in his praying at church. He turned the enemy who were raiding the country at that time, the Tartars, into stone.

St. Stephen's influence can be traced not only in the vicinity of Székesfehérvár but in the town itself as well. The Arany János Street in the centre of Székesfehérvár was called the street of St. Stephen in the 19th century. Now the square before the county hall bears his name. Many institutions, such as schools, a pharmacy, a museum and a community centre was named after our first king.

The vicinity of Székesfehérvár belonged to the princely territory after the Magyar conquest of Hungary, later it became part of the Hungarian kings' domain. In 1983 a shepherd from Vajta talked about this region as the true realm of St. Stephen.

ICOMOS MAGYAR NEMZETI BIZOTTSÁG

RÉGÉSZETI PARKOK ÉS NEMZETI EMLÉKHELYEK SZAKBIZOTTSÁG

Az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság Régészeti Parkok és Nemzeti Emlékhelyek Szakbizottsága állásfoglalása a székesfehérvári Nemzeti Emlékhelyről

A Nemzeti Emlékhely 2000 nyaráig elkészült egységei nem állják ki mindenben a szakmai kritika próbáját. A következő gondok merülnek föl:

A régészeti kutatás még nem zárult le.

A le nem zárult régészeti kutatás meglévő eredményei alapján sem készült el a romterület helyreállítási és bemutatási terve.

Elkészült viszont egy, a Nemzeti Emlékhely csupán egyes részleteit fedő nyitott terv:

- amely nem számol a püspöki palota kertjében még föltárható és a Nemzeti Emlékhely egységes területéhez kapcsolható maradványokkal;
- amely nem számolva az esetleges részleges kiegészítésekkel, azoknak az alacsony belmagasság miatt nem ad helyet;
- amely több helyen megsértette a védendő falakat;
- amelynek egyik része beton-kiegészítésként a bazilika fontos részeit kizárja az együttes látványból (torony kiegészítés);
- amelynek nyugati letámasztása értelmetlenül kettéválasztja a bazilika belső terét;
- amely nem tölti be rendeltetészerű célját, a romok teljes és biztonságos védelmét.

A helyzeten a millenniumi eseményeket követően javítani kell. A megoldásnál abból kell kiindulni, hogy a bazilika maradványait örök időkre kell megvédeni. Ilyen védelem csak zárt térben és a talajvíz károsító hatását kiküszöbölő megoldással képzelhető el. Ez az elv meghatározza a legfőbb tennivalókat, megadja a megoldási lehetőségeket, és meghatározza a tennivalók sorrendjét.

A bazilika teljes hozzáférhető területével számolni kell, tehát be kell vonni a püspöki palota kertjében hozzáférhető területet a régészeti kutatásba. A munka ennek a terület-

nek és a néhány helyen még tisztázásra váró területnek a régészeti feltárásával kezdődik.

A hozzáférhető teljes terület feltárása után elkészül a romterület egészére kiterjedő helyreállítási és bemutatási terv, amely – az esetleges kiegészítési javaslatok esetén – nem veszi figyelembe a jelenlegi belmagasságot.

Elkészül a bazilika teljes hozzáférhető területét lefedő védőépület megtervezése, majd a szükséges bontások utáni kivitelezése.

Részben ezzel párhuzamosan, részben ezt követően gondoskodni kell a talajvíz süllyesztési rendszerről.

Fenti építészeti-tervezési programok nyilvános, országos tervpályázat alapján valósulnak meg.

Elkészül a középkori bazilika építészeti maradványainak konzerválása és egyes részeinek részleges kiegészítése a helyreállítási és bemutatási terv szerint.

Mivel teljesen zárt térről van szó, a farragott kőemlékeknek egyes rekonstruált falfszakaszokra való részleges visszahelyezése és az összes további kőemlék kötári jellegű bemutatása is ugyanabban a térben oldható és oldandó meg a történelmi és régészeti tárlók, tablók elhelyezésével együtt. Ez a megoldás egyrészt a bazilika területére koncentrálja a teljes programot, másrészt fölőlegessé teszi a kőemlékek és a bazilikatörténeti kiállítás számára eddig tervezett épület, a korábbi Ósféyhérvár étterem épületének erre a célra való átalakítását, aminek a költségei elérnék vagy meghaladnák a bazilika fölé emelt védőépület költségeit.

Budapest, 2000. november

Dr. Visy Zsolt
elnök

Dr. Mezős Tamás
titkár

The Statement of the Special Committee for Archaeological Parks and National Memorial Places of the ICOMOS Hungarian National Committee on the Memorial Place in Székesfehérvár

Some imperfections were revealed in relation to the parts of the memorial place finished by the summer of 2000. In a nutshell, the problems are the following:

archaeological investigations have not been finished; no plans have been worked out for the reconstruction and presentation of the area of the ruins; a roof was built over the ruins without giving complete protection to the field and it is too low, it has damaged the walls and at all, it is not suitable for the complete and secure protection of the ruins.

The solution is to continue archaeological research, to draw up a plan for reconstruction and presentation, to construct a cover which protects the whole area including the cathedral, to build a system to prevent seepage, and finally, to realise this programme with the help of competitions.

A Szent István Emlékév Székesfehérváron

Demeter Zsófia

Az 1938. év Székesfehérvár történetének kiemelkedő esztendeje, most már talán azt is megkockáztathatom, hogy a XX. században a legjelentősebb. Államilag is támogatott tudatos fejlesztés eredménye és csúcspontja ennek az évnek számos eseménye. Az a tény, hogy ekkor Szent István városa az országos s egy kissé az európai figyelemnek is középpontjába került, polgárainak máig is jóleső érzés, öntudatuk egyik forrása.

Székesfehérvárt Szent István király halálának 900. évfordulója tiszteletére céltudatosan fejlesztették, az ünnepséget gondosan előkészítették, s a fejlődést az 1938-as ünnepi év méltó kereteiben országnak-világnak bemutatták. Ennek a nagy munkának kiváló munkásai és vezetői teremtek. Amint azt Hóman Bálint miniszter, Székesfehérvár országgyűlési képviselője az ünnepi év 1938. január 17-i megnyitásakor kifejtette, az ünnepségek szervezői a Szent István-i állam-eszme kisugárzásának tekintették Székesfehérvárt.

Hosszú felkészülés előzte meg az ünnepet. Bátran elmondhatjuk, hogy az előkészítés az 1931-es Szent Imre évtől tudatosan folyt. Hóman Bálintnak, aki 1932 óta Székesfehérvár országgyűlési képviselője, akkor vallás- és közoktatásügyi miniszter, 1934-től a város díszpolgára volt, a Szent István jubileumi év országos ünnepségeihez sikerült kapcsolnia a helyi kezdeményezéseket. 1934-ben, díszpolgárrá választása alkalmából kereste fel Hóman minisztert a város vezetőiből álló küldöttség. Memorandumukban egy 1894-ben hozott országgyűlési határozatra hivatkoztak, mely szerint Szent István szobrát Székesfehérváron kell fölállítani, s ehhez kapcsolódóan ajánlják, hogy az országos ünnepségek helyszíne városuk legyen. A Hóman által vezetett Szent István Emlékbizottságban foglalt helyet 1934-től Széchényi Viktor, Fejér megye és Székesfehérvár

főispánja, 1938-tól dr. Csitáry Emil, Székesfehérvár polgármestere.

Horthy kormányzó 1936-ban rendelkezett arról, hogy a Szent István év központi ünnepségeit Esztergomban, Budapesten és Székesfehérváron rendezzék. Elmondhatjuk, hogy a terv a helyi erőfeszítések mellett jó kormányzati támogatással és sok állami pénzzel valósult meg, ám a kivitelezéshez igen fontos volt még egy tényező: az idő. Dr. Csitáry Emil, aki 1931 és 1941 között Székesfehérvár polgármestere, majd 1943-ig főispánja volt, már hivatali ideje elején célként tűzte ki a történelmi múltra alapozott városfejlesztést. Csitáry polgármester nevével emlékeznek ma is a büszke fehérváriak

Vitézek avatása a Romkertben 1938. május 22-én
Awarding ex-servicemen in the Garden of Ruins on the 22nd of May 1938

erre a korra: A nevé őrző „Csitáry-éra” kifejezés sikeres várospolitikai munkájára utal, amelynek célkitűzése az volt, hogy Székesfehérvárt dicső hagyományaira építve modern nagyvárossá fejlessze. Az érdemes polgármester munkásságának emlékét őrzi fűrásától napjainkig a Csitáry-víznek nevezett forrás a Rózsáskertben; ma már van Csitáry utca is.

Nem áll itt módomban a városfejlesztésről, az új épületekről és új intézményekről részletesen beszámolni. Csak azokról a helyszínekről szólok itt, amelyekhez a legfontosabb 1938-as ünnepségek kapcsolódnak. Előljáróban meg kell azonban említenem azt a szoborállítási folyamatot, amely ebben az időszakban kezdődött, de nem fejeződött be 1938-ban, hiszen a Fő teret uraló Pátzay-alkotást, a 10-es huszárok emléksobrát csak 1939-ben, a város jelképévé vált országalmát, a fehérvári jognak emléket állító Ohmann Béla alkotását pedig csak

1943-ban avatták fel. A polgármester és kiváló szakemberei az átalakított és modernizált belvárosban mintaszerűen kiválasztott és elhelyezett szobrokat állítottak fel. 1937–38-ban hét szobor készült el, de nem mindegyik került még ekkor a végleges helyére. Az ünnepi évben tiszteletre méltó önmérséklettel ügyeltek arra, hogy az amúgy is eseményekkel zsúfolt év ne csupán szoboravatásokból álljon. Május 19-én, a két és fél évszázadon át elfelejtett évforduló, a török megszállás alóli felszabadulás (1688. május 19.) emlékűnepe volt a Szent István év tavaszi eseményeinek egyik csomópontja. Ekkor került sor a Medgyessy Ferenc által készített domborműves kút leleplezésére.

A dombormű évszáma – 1543–1688 – a török megszállás idejére, de felirata – „Szent István állja itt mindig a vártát” – az ünnepi évre utal.

A Szent István szobor felállításáról már az 1894-es országgyűlés határozott, de csak az 1938-as ünnep hozta a tervet megvalósítható közelségbe. Ennek előkészítéseként a Fejér Megyei és Székesfehérvári Múzeumegyesület

1930-ban, majd 1932-ben is foglalkozott az emlékművel, igen előrelátóan a jövőendő városrendezés szempontjából is, hiszen az általuk javasolt helyet, a Városháza előtti Fő teret mindvégig szabadon szerették volna hagyni e szobor számára.

A szoborállítás tervét Hóman Bálint felleltetésére Darányi miniszterelnök terjesztette a kormányzó elé. 1937. március 4-én leírták a pontos megrendelést is, amelynek megvalósításával 1937. januárjában Sidló Ferencet bízták meg: „A miniszterelnök az emlékművet a városháza előtti téren tervezi felállítani lovasszobor alakjában, mellékalakok és reliefek nélkül, másfélszeres természetes nagyságban, vörös márvány talapzaton” – tudósított a Székesfehérvári Friss Újság 1938. március 4-i számában.

*

Hóman Bálintnak, mint az Árpád-kor neves kutatójának befolyása kellett ahhoz, hogy a püspökség kertjében ásatások

kezdődhessenek. Erre már többször is feltámadt az igény, de a megvalósulás ideje csak az ünnepi évi előkészületek sorába illesztve érkezett el.

1931-ben Széchenyi Viktor főispán, mint a Múzeumegyesület elnöke vetette fel azt a gondolatot, hogy „*e város szentelt ősi hagyományait nemcsak lélekben kell megőriznünk, hanem gondoskodni kell arról, hogy királyi emlékei napvilágra kerüljenek*”. A püspökertben megindított ásatások ünnepélyes kapavágására 1936. április 16-án került sor. Az ásatásokat és a rekonstrukciót Gerevich Tibor és Lux Kálmán irányította.

A város és a megye vezetői is nagy lelkesedéssel kísérték a feltárásokat. A legtöbb-ször, szám szerint 29-szer Csitáry polgármester vizitált. A munkák 1936. április 29-től november 6-ig, tehát 28 héten át folytak, a feltárás összköltsége 26 ezer pengő volt.

Az ásatások és a konzerválás befejezése után Lux Géza és Kálmán tervei alapján készült el az a nyugodt, a célnak – ti. az emlékek bemutatásának – tökéletesen megfelelő, a városképi kérdéseket is szerencsésen megoldó épületegyüttes, amelyet „a múlt században” Romkertnek ismerünk. A domborműveket Madarassy Valter, a vasrácsokat Lux Géza, a háború alatt elpusztult, majd a közelmúltban rekonstruált üvegablakot, mely Szent István életének mozzanatait ábrázolja, Árkayné Sztehlo Lili készítette. A Mauzóleum-épületben kiállított Szent István szarkofágot erre az alkalomra kapta vissza a helyi múzeum a Nemzeti Múzeumtól. A 10 tételnyi visszaadott faragvány között első helyen „*Szent István koporsója*” szerepelt, melynek visszazállítását a Múzeumegyesület intézte. Aba Novák Vilmos falfestménye legrészletesebben a Szent Jobb és a Szent Korona legendáját dolgozza fel, restaurálása és 1996-os be-szentelése után ma újra látható. A falfestményeken a művész megjeleníti Berczelli A. Károly versét. Aba Novák Vilmos eme festménytervével a Szent István festészeti pályázat falfestmény kategóriájának díját nyerte el.

*

1938. május 22-én ragyogó napsütéses vasárnap virradt városunkra. Ez volt a jubileumi év első, országos jelentőségű, székesfehérvári eseménye. Az egyébként a Margitszigeten szokásos vitézavatásra most itt készülődtek Szent István városában, közelebbről családi bazilikájában, temetkezőhelyén. Ez volt az első hivatalos ünnepség, melynek helyszíne a frissen feltárt és kialakított Romkert volt. A Vitézi Rend országos

ünnepsége 1938-ban már „*egész kis hadsereg*”-et érintett.

A Romkert melletti úttesten várakozott az 1903 avatandó, akiket Horthy kormányzó avatott vitézzé. Az avatás után a Romkert oldalában az egységek díszmenete haladt el. Igazi harcos ünnep volt ez, mindazon kellékekkel: külsőségekkel, fegyelemmel, katonás kiállással, ami a kard vagy a pallos ünnepéhez illett.

*

Mintha be sem fejezték volna annak idején az ünneplést! Azon a napon, amikor Fehérváron a vitézek tették esküjüket, elkezdődött a fővárosban a XXXIV. Eucharisztikus Kongresszus előkészítő nagygyűlése, s a kongresszus tartott egészen május 29-ig, majd másnap a Szent Jobb körmenet után kezdte meg az ereklye országjárását. A kongresszusra érkezett Eugenio Pacelli bíboros, államtitkár, 1939-től XII. Pius néven pápa, kíséretében volt Giovanni Battista Montini, a későbbi VI. Pál pápa is, valamint velük együtt 14 kardinális, 37 érsek és 196 püspök.

A Romkert hivatalos felavatása a közös királysír megkoszorúzásával 1938. augusztus 18-án
The official inauguration of the Garden of Ruins by wreathing the common royal grave on the 18th of August 1938

1938. június 1-jén, szerdai napon a Szent Jobb az „Aranyvonaton” országjáró útja második állomásaként érkezett Székesfehérvárra. A fehérvári pályaudvaron emberáradat fogadta: a bevonulási útvonalon kb. 20 ezer, a Boldogasszony téren 40 ezer ember várta. Az egykorú leírások különösen kiemelik a vidékenként népviseletbe öltözött falusiak nagy számát, hiszen nyári dologidő volt és a naptár szerint hétköznap. Csak Székesfehérváron és a résztvevők szívében volt ünnep ez a derűs nap. Székesfehérváron bizonyosan nem mozgott még eddig ennyi idegen egy időben, a város most lakosainak legalább másfélszeresét fogadta! A tömeg hállás szívével várta „*a Szent Jobbot, mely országot tartott meg, a Szent Koponyát, mely nemzetet teremtett*”.

Az „Aranyvonat” 9 óra 10 perckor érkezett. Az aranyozott, tetején hatalmas koro-

nával díszített 3. vagon hozta lehajtható üveges oldala mögött az ereklyét. A fehérköpenyes testőrök sorfala előtt 8 pap hozta le az ereklyét a lépcsőn és helyezte a 8 arabs paripa által vontatott díszkocsira. A nyergesek hátán egy-egy zöld díszruhás, prémkucsmás lovas, a fogat előtt Pettko-Szandtner Tibor méneskari alezredes, az ereklye kocsija mögött Mészáros ereklyeőr kocsija. A menet élén a lovasrendőr díszszakasz, harsonások, majd a bábolnai lovas levente zenekar haladt. Az ereklyekocsit a nemesi lovas bandérium fogta közre, elől József Ferenc főherceggel. A bandérium után a négyesfogatok élén József főhercege. A négyesfogatok parádés kocsisainak libériáin a Habsburg, Zichy, Eszterházy, Széchenyi, Károlyi, Cziráky, Hadik, Nádasdy, Jankovich, Hunyady, Merán, Pappenheim és a Wimpffen címerek ékeskedtek.

A menet a vasútállomástól a Deák utcán át a Budai útra, a Vörösmarty térre, majd a Boldogasszony térre tartott (mai Piac tér). A tér végén magasodott a fehérrel és sárgával (a pápai állam színeivel) díszített kétemeletes oltár, tetején 5 méteres keresztel.

9 óra 20 perckor az Ottokár harang szava jelezte, hogy a püspöki palotából elindult a főpapi menet: elől a székeskáptalan tagjai, Angelo Rotta, a külföldi főpapok, Serédi hercegprímás (bíboruszályát ketten vitték), Hanauer István váci püspök, Kriston Andre címzetes püspök, egri nagyprépost, Kelemen Kriszostom, pannonhalmi főpápa, Haász István tábori püspök és több egyházi előkelőség.

9 óra 30 perckor megérkezett a főpapi menettel a fehérváriak ereklyéje, a Szent István koponyaereklye a Szent István Székesegyházból.

9 óra 40 perckor a harsonajel a Szent Jobb érkezését jelezte. A várva-várt ereklyét a hívek az „Ah, hol vagy magyarok...” kezdetű régi egyházi énekkel fogadták. A két ereklyét magas emelvényre helyezték. A őrzést a rohamsisakos, cserfalevels katonai díszőrség biztosította.

Az oltárnál Angelo Rotta mondta el Szent Istvánhoz a könyörgést, majd csendes misét pontifikált. A szentmise alatt a budapesti MÁV zenekar és a két helybeli gimnázium énekkara hangszórókon vezette a népénekeket. Ezután Shvoy püspök mondta el a felajánló imát. A Himnusz után megindult a körmenet a Szent István szarkofághoz: az ereklyék előtt Rotta nuncius és Serédi bíboros. A Szent Jobbot és a Koponyaereklyét a koporsóra helyezték. Az ereklyék előtt mintegy 2 órán keresztül vonult el a tisztelgők menete. „*És ment a nép a romokhoz. Főurak*

és egyszerű parasztok, bíborba öltözött főpapok és kis ministránsok, nagyasszonyok és napégette kezű munkáslányok, hogy lássák a találkozást." 13 órakor az ereklékét a díszszázad a Székesegyházba kísérte.

*

1938. augusztus 18-án hivatalos állami ünnepre, sőt hivatalos állami ünnep megteremtésére került sor Székesfehérváron. Itt és ekkor hozta meg az országgyűlés két házának együttes ülése azt a törvényt, mely ünnepé és munkaszüneti nappá nyilvánította Szent István napját, azaz augusztus 20-át.

Az esemény jelentőségének megfelelő külsőségek és előkészületek fogadták a jeles vendégeket.

Az ünnep már reggel 9 órakor elkezdődött, hiszen ekkor pontifikálta Serédi hercegprímás az ünnepi nagymisét a Szent István Bazilikában. Itt köszönte meg a megyéspüspök a székesegyház bazilikává történő emelése kezdeményezését.

Az ünnepi országgyűlésen résztvevők természetesen nem annyira a nagy létszámmal, hanem inkább előkelőségükkel, fontosságukkal váltották ki az érdeklődést. Ennyiben tehát a három nagy, 1938. évi fehérvári ünnepség különbözik. A vitézavatás vonzotta a legszélesebb – földrajzilag is legkiterjedtebb – résztvevői kört, hiszen ide érkeztek az ország minden részéről az ez évben avatandók és családjaik. A Szent Jobb a lelkiség ünnepe volt, ám miután az Aranyvonat menet-tervében minden országrész szerepelt, igen sok embert vonzott, de csupán a tágabb környék népe vonult fel. Az országgyűlés a hivatalos Magyarország ünnepe volt „egy nagyvilági ünnepség színes pompáját varázsolva a fehérvári városháza udvarára, mely átalakul most egy óra hosszat közjogi színhellyé” – írta Márai Sándor.

Az országgyűlés két házának együttes ülése – a Himnusz után – egyetlen tárgya: Szent István király emléke megörökítésének megvitatásába fogott. A törvényjavaslatot Imrédy Béla miniszterelnök lelkes éljenzésekkel és tapsokkal kísérve ismertette. A javaslat Szent István király emlékének megörökítését, augusztus 20-i nemzeti ünnepé nyilvánítását és a kihirdetési záradékot tartalmazta. A törvényjavaslatot az együttes ülés elfogadta, majd a szöveget a miniszterelnök a kormányzónak nyújtotta át, aki ellátta a kihirdetési záradékkal, majd ezt a miniszterelnöki ellenjegyzés követte. Az aláírási aktusra készített herendi írókézirat és az arany tollak múzeumunk gyűjteményébe kerültek. Az 1938. évi XXIV. törvény életbe lépését Kornis Gyula elnök jelentette be, majd bezárta az országgyűlést. A törvény kihirdetését és a Budai Dalárda által előadott Szózatot az ünneplők állva hallgatták.

Ezután az utcák látványossága következett. Az ünnepi országgyűlés résztvevői, az országos Szent István Emlékbizottság tagjai, valamint a helyi vezetők díszmenete vonult végig a Belvároson a Városházától a Szentkorona és a Kossuth utcán a Megyeháza elé. Az első állomás a Romkert hivatalos felavatása volt.

A koszorúzás után a kormányzó meghallgatta Gerevich Tibor beszámolóját a Romkert feltárásáról és Aba Novák Vilmos ma-

lenetet: „megszóllaltak Székesfehérvár összes harangjai és a nemzetiszínű lepel jobbról-balról kétfelé szakadva a bronz szoborról a háttérben meredő két árbocra úgy szökött fel, mint két földigérő trikolór. Lélekzet-elállítóan nagyszerű és lenyűgöző volt ez a jelenet.” Szép szavakkal adta át a szobrot Hóman Bálint: „Árpád és Szent István fehérvári népe legyen továbbra is eszméinek őre!”. Az első koszorút a kormányzó helyezte a szobor talapzatára, az utolsó után pedig az összes templomtoronyban megszóllaltak a harangok.

A Sidló Ferenczel való beszélgetés és a díszszázad tisztelgése után a kormányzó családja eltávozott, a vendégeket pedig a kivilágított Megyeháza udvarán és termeiben a polgármester látta vendégül.

Későn csöndesedett el a város ezen az ünnepén: „még éjjel 12 órakor is hatalmas tömeg állt a bronzvörös sugárzó Szent István szobornál.” A szép estébe hajló nap mérlegét valószínűleg helyesen vontta meg a Székesfehérvári Friss Újság 1938. augusztus

23-ai száma, amikor így írt: „Ünnepelt a nemzet, ünnepelte első királyát, s amikor törvénybe iktatta az érdemeit hódolva a szent király nagyságának, önmagát becsülte meg.”

Lásd még – See also:
Címlap – Cover

The St. Stephen Year in Székesfehérvár

The year 1938 was a significant period in the history of the town of Székesfehérvár. It was the year when the "town of St. Stephen" attracted attention from both Hungary and Europe. The 900th anniversary of King St. Stephen's death served as a perfect opportunity to improve Székesfehérvár and its infrastructure. Many events of the said year were the results and

highlights of the development initiated and supported partly by the state. Thanks to its public utilities, modern system of roads and factories, in 1938 Székesfehérvár was not a small town in the country any more. The completion of the development was the start of the celebrations of the St. Stephen Year. In the centre of Székesfehérvár seven new statues were erected and several restored monuments were inaugurated. The most significant ones were the Garden with Ruins presenting the St. Stephen Mausoleum and the remains of the Virgin Mary Basilica, and the town hall. The most important events were the awarding ceremony of ex-servicemen, the bringing along of the "Holy Right" (the right hand of the king) and the special session of the Parliament in Székesfehérvár.

Az ünnepi országgyűlés a városháza díszudvarán 1938. augusztus 18-án
The special session of the Parliament on the court of honour of the town hall, 18 August 1938
Archív fotók a Szent István Király Múzeum gyűjteményéből
Library pictures from the Collection of Szent István Király Museum

gyarazatát a már elkészült falfestményről. Ez utóbbi mozzanatot a Somkúti–Megyer féle filmhíradó is megörökítette.

A menet néma tisztelgéssel ekkor avatta fel Nagy Lajos szobrát is. Az est legfontosabb eseménye azonban Sidló Ferenc Szent István szobrának leleplezése volt. A szobrot nemzeti színű lepel borította. Kevesen tudták, hogy ez nem akármilyen lepel! Az avatáskor ugyanis szinte kettéhasadt a semleges drapéria, és az addig árván álló árbocokon két lobogó lett belőle egyetlen suhanással. Az Új Fehérvár tudósítója így írta le a je-

Kassák, a műgyűjtő (Jegyzetek egy kiállításához)

Csaplár Ferenc

A műgyűjtő Kassák különleges eset. 1909-ban Párizst meglátni vágyó országúti csavargóként, az útjába eső városok múzeumait, templomait, galériáit fölkeresve ismerkedett meg a műtárgyak és a műkereskedelem világgal. Hazatérése után a családba benősült Uitz Béla révén nap mint nap szemtanúja lehetett műtárgyak létrejöttének, továbbá annak is, mekkora szerepe van egy művész érvényesülésében a műgyűjtő vagy a műkereskedő személyének. A magyar kulturális élet nyilvánossága elé lépve nem elégedett meg a költőként, prózairóként és folyóirat-szerkesztőként elért sikerekkel, hanem 1917 őszén galériát nyitott. Ettől kezdve rendszeresen végezte a galériatulajdonosok szokásos teendőit: műtermeket látogatott, hagyatékokat kutatott fel, művészekkel és örökösökkel tárgyalt, kiállítási anyagot válogatott, katalógusszöveget írt, árjegyzéket állított össze, gondoskodott a plakátok és meghívók elkészítéséről, kiállítást rendezett, olykor egy-egy műtárgy elhelyezéséről is kemény vitákat folytatva az alkotókkal, újságírókat mozgósított, fogadta a látogatókat, vitakozott az értetlenkedőkkel, akár egyetlen műtárgyról is hosszan elbeszélgetve velük, üzleteket kötött, majd elszámolt a művészeknek. Csaknem hét évtized múlva Szélpál Árpád érzékletesen idézi fel a látogatókkal beszélgető, őket meggyőzni törekvő Kassák alakját: „Nem mehetett el senki anélkül, hogy meg ne kérdezze, mit szól a kiállított képekhez, szobrokhoz. Még inkább azt, hogy mit mond neki a kép, a szobor. Volt, aki csak hümmögött, de nem sokáig, Kassák kihúzta belőle a véleményét. Volt, aki megmondta, hogy számára mindez értelmetlen, nem ez a művészet. Kassák minden ellenvetésre válaszolt. Soha nem hallottam, hogy valakinek ezt mondta volna: Maga ehhez nem ért.”

Kassák távolabbi célja a magyar képzőművészeti életben és a műkereskedelemben uralkodó értékrend gyökeres átalakítása volt. Nem véletlen, hogy nézeteit és törekvéseit a konzervativizmus fellegváraként számon tartott Múcsarnok, valamint az aukciós házként is működő Ernst Múzeum tevékenységével vitatkozva fogalmazta meg. Arra hivatkozott, hogy „amíg ezer ócskaság dicső himnuszok mellett megtalálta jó pénzű vak gazdáját”, addig a legújabb törekvések képviselőinek művei előtt zárva vannak a kapuk. Fölismerete: az új művészet számára létkérdés, vajon megszületnek-e azok az üzleti

vállalkozások, melyek a nyilvánosság elé segítik. „Üzletet a művészet mellé!” – fogalmazta meg saját műkereskedői programját, hozzáfűzve ehhez, hogy nemcsak az alkotói szabadság biztosításáról van szó, hanem a közönség ízlésének fejlesztéséről és a kortárs magyar művészetkritika haladó tendenciáinak fölerősítéséről is.

A *Ma* című folyóirat vállalkozásaként jegyeztet, a magyar avantgárd mozgalom fórumának szánt galéria kezdetben a Visegrádi utca 15. szám alatti bérház félemeletén működött. Szélpál Árpád visszaemlékezéseiből tudjuk, a Kassák és családjának tagjai által kiállítótérre átalakított tágas helyiség korábban egy jótékonsági egyesület menhelyének hálósobája volt. Szélpál a meglehetősen puritán berendezést is fölidézi: „A nagyterem egyik sarkában két kecskelábon egy deszkalap tele a *Der Sturm* és a *Die Aktion példányaival. Itt heverték a képeslapok Chagall, Picasso, Delaunay, Klee, Pechstein, Franz Marc, Archipenko reprodukcióival.*” Kassák minőségérzékét, konjunktúrára nem tekintő következetességét, továbbá szervezői képességeit jelzi, hogy a galériát egy abszolút újdonságnak és különlegességnek számító egyéni tárlattal, a szülővárosában is ismeretlennek számító brassói tanár, Mattis Teutsch János szobrának, olajfestményeinek, grafikáinak bemutatójával nyitotta meg. Legalább ekkora bátorságról és céltudatos-ságról tanúskodott a 26 éves korában tüdőbajban elhunyt Bohacsek Ede hagyatékának, továbbá Pátzay Pál, Kmetty János, Nemes Lampérth József, Ruttkay György, Gulácsy Lajos, Uitz Béla, Bortnyik Sándor, Schadl János, Spangher Ferenc, Gergely Sándor műveinek kiállítása, a műtárgypiacra való bevezetése. Az egyes tárlatok közötti hetekben, hónapokban ugyanezeknek a művészeknek az alkotásaiból volt látható összeállítás.

A galéria – és a *Ma* szerkesztősége – 1918 októberében a Belváros közepére, a Váci utca 11/b alatti lakóházba, Szélpál Árpád visszaemlékezése szerint egy itteni udvari raktárhelyiségbe költözött. Kassák, aki a galéria teljhatalmú vezetőjeként a szakmai és üzleti sikert egyaránt fontosnak tartotta, az új helyszínt Tihanyi Lajos gyűjteményes kiállításának megrendezésével avatta föl. Ezt a rangos művészeti eseménynek számító bemutatót, melynek illusztris vendégei között ott volt egyre súlyosbodó betegsége ellenére Ady is, Mattis Teutsch újabb tárlata követte. A galéria szerepét és megítélését találóan jellemzi, amit Bölöni György Tihanyi kiállítását bemutatva szükségesnek tartott leszögezni: „Aki

büszke önmagára és egyéniségére, aki nem akar alkudozni és licitálni, aki kérlelhetetlenül azt festi, amit legjobbnak talál, az alig lel a magyar szalonok, egyesületek, képes boltok szaporodó sokaságában otthonra. Ezért kereste Tihanyi a Mát, és a Ma Tihanyit.”

A Tanácsköztársaság kikiáltása után Kassák, aki arra törekedett, hogy a *Ma* irodalma és képzőművészete a proletárdiktatúra kulturális életében a vezető, meghatározó irányzat szerepét tölthesse be, a kultúrpolitika irányításában hatalmi pozícióhoz jutván, új helyszín után nézett. Választása a Ferenciek tere 9. szám alatti ház egyik utcai üzlethelyiségére esett, mely korábban az *Új Szó* című köztársaságpartí napilap „panasz- és jogvédő irodájának”, továbbá kiadóhivatalának adott otthont. A „Központi Lakásbiztosság” által március végén „köztulajdonba vett”, majd egy május 12-i határozattal a *Ma* szerkesztőségének „használatra” átadott üzlethelyiség más szempontból is meghökkentő – ám ugyanakkor az akkori viszonyokra jellemző – választás volt. Az épület, melynek emeleti helyiségeiben ma jobbra katolikus egyházi intézmények működnek, földszintjén pedig az Ecclesia könyv- és kegytárgyüzlet, valamint a bencés rend parányi könyvesboltja található, voltaképp a Ferenciek templomának részben egyházi használatra készült toldaléképülete. Az ebben birtokba vett üzlethelyiség közvetlen környezetének a Nemzeti Kaszinó, az Országos Kaszinó, továbbá az Astoria közelsége révén volt egy nagypolgári millióje is. A *Ma* ideköltözése tudatos provokációnak számított mindazzal szemben, amit ez a környezet akkoriban megtestesített. Szélpál Árpád visszaemlékezései szerint Kassák a következőképp indokolta munkatársainak a számukra is meglepő döntést: „A Váci utcában el voltunk dugva egy udvari helyiségben. Oda csak olyanok jöttek, akiket hívtunk, vagy hallottak rólunk. A Ferenciek terén a tömeg szemébe vágjuk magunkat, a járókelők szemébe, mindenkinek a szemébe. Nem is kell, hogy bejöjjenek, a kirakat önmagáért beszél.” Kassáknak lett igaza. A Kossuth Lajos utca sétáló közönségét a rangos belvárosi helyszín megfontoltabb ítékezésre készítette. Még az értetlenkedők egy része is kezdte úgy gondolni: „Jobb lesz nem nevetni, hátha ez a jövő.”

A folyóiratában számos reprodukciót közlő, kiállításokat rendező, továbbá művészeti témájú cikkeket, tárlatismertetéseket író Kassák műtárgyak sokaságával került meghitt kapcsolatba. Jól érzékelteti ezt a különleges viszonyt az a katalógusszöveg, amit

Mattis Teutsch és Bohacsek műveinek bemutatásához megfogalmazott, vagy ahogyan a Bohacsek- és Tihanyi-kiállítás megnyitóján történeteket később önéletírásában földidzte. A bensőséges kapcsolat jele volt az is, hogy Mattis Teutsch linometszeteiből mappát jelentetett meg, s hogy a *Ma* pártoló tagjainak járandóságként a brassói művész grafikai lapját adta. Uitz műveit, melyek közül több családjának tagjait ábrázolta, a személyes vonatkozások miatt is magánszférájához tartozó alkotásoknak érezhette. A természetes emberi hiúság és a rá olyannyira jellemző vezetői elhivatottság okán még fontosabbak voltak számára azok a remek portrék, melyeket az általa a *Ma* hasábjain és galériájában bemutatott művészek róla készítettek. A fentiekből következően egyáltalán nem lehetett ellenére, ha fáradozásait, egy-egy folyóiratközlés vagy kiállítás kedvező visszhangját a művészek a máig élő szokás szerint műtárgyak ajándékozásával hálálták meg. Valószínű, hogy olykor a tárlatok költségeinek megtérítése is műtárgyak átadása révén történt.

Bohacsek Ede hagyatékából az életmű két fő darabja, az 1913-ban festett *Tájkép* és a *Szántóföldek* című nagyméretű olajfestmény, továbbá néhány grafika került Kassák tulajdonába. Mattis Teutsch kiállításainak anyagából az 1918 novemberi tárlaton bemutatott *Tájkép* című remek olajfestmény, valamint a *Kompozíció* címen ismert, szintén 1917-ben készült kisebb olajkép. Mattis Teutsch előbbi festményét Kassák a *Mában* is közölte, egyidejűleg képes levelezőlapon is megjelentette. A brassói művész linometszetei közül egész sor került kézi nyomású, szignált példányban tulajdonába. Medgyes László kiállításra adott anyagából is övé lett egy darab. A róla készült portrék közül – ismereteink szerint – Szigethy István több grafikáját és Spangher Ferenc erőteljes hatású szobrát kapta meg. Uitz néhány korai műve már az 1910-es évek elején hozzá került. Mint folyóiratszerkesztő és képzőművészeti szakíró kapta meg Rippl-Rónai József 1913-ban megjelent *Ölven rajz* című mappáját. Meglepő, hogy Nemes Lampérth József művei közül még a portré sem lett az övé, pedig ez a remek tusfestmény a jelek szerint a *Ma* Kassák-számahoz készült. Azon nem lehet csodálkoznunk, hogy Tihanyitől ekkor semmit nem sikerült szereznie. A magyar avantgárd vezéréről festett s a kiállításra is szerepeltetett szuggesztív portré jutányos áron történő megvásárlásáról vagy esetleg odaajándékozásáról például szó sem lehetett. Tihanyi ugyanis üzleti ügyekben kemény és kérlelhetetlen tárgyaló partner volt. Már annak kapcsán is heves szóváltás támadt közöttük, hogy ki fizesse a meghívó és plakát nyomdaköltségeit, ki postázza a meghívókat, mi kerüljön a plakátra, hová kerüljenek a tájképek és hová a portrék. Mindezt

betetőzte, hogy Tihanyi a kiállításra érkező vendégeknek sorra azt tanácsolta, hogy inkább a tárlat lebontása után, a műteremből vásároljanak.

A Tanácsköztársaság bukása drámai módon vetett véget Kassák műkereskedői vállalkozásának. A hatalomváltás után a galériát feldúlták, a szerkesztőség iratait az utcára szórták. A műtárgyak egy részét a börtönbe került Kassák családtagjainak sikerült a Sziget utca 16. szám alatti lakásukba menekíteniük, a szerkesztőség iratanyagával azonban bizonyára több grafikának is nyoma veszett. Ugyanakkor a Sziget utcai lakásba kerültek olyan festmények és szobrok is, melyeket alkotójuk már nem tudott elszállítani.

*

Az 1920-as évek elejétől a gyűjtemény története két helyszínen folytatódott. Anyagi gondjai arra kényszerítették a Bécsben újranyomtatott és könyvkiadásra vállalkozó Kassákot, hogy Budapesten maradjon műtárgyaitól megváltva. Ezzel kapcsolatos megbízásait a többször hazalátogató felesége igyekezett

Mattis Teutsch János: *Tájkép*, 1917 körül
János Mattis Teutsch: *Landscape*, circa 1917

teljesíteni. Simon Jolán címekeket szerzett, gyűjtőkkel és műkereskedőkkel lépett kapcsolatba, műtárgyszemlére a Sziget utcai lakásba hívta az érdeklődőket. Munkájában Kassák budapesti hívei, a fotográfus Rónai Dénes, a festő Bor Pál, az írók közül Komlós Aladár, Enders Ervin és Pán Imre segítettek.

Hamarosan rá kellett döbbsennie, hogy a vártnál jóval nehezebb feladatra vállalkozott. Az 1920-as évek eleje ugyanis a hazai műkereskedelemben válságkorszak volt. Az ország nehéz gazdasági helyzete, a növekvő infláció, az egyre súlyosbodó megélhetési gondok miatt a magyar képzőművészet ügye háttérbe szorult, a progresszív irányzatok képviselőinek műveire pedig végképp nem vagy alig volt fizetőképes kereslet. Még reménytelenebbnek tűnt a politikai okokból külföldre távozott alkotók műveivel a hazai műtárgypiacon bármit is kezdeni. A vásárolni szándékozóknak módjukban állhatott az is, hogy megpróbáljanak visszaélni Kassák Lajos fe-

leségének a szokásosnál jóval nehezebb helyzetével. Ami képet sikerült Simon Jolának eladnia, azt – mint egyik levelében írja – voltaképp elvesztegette. Spangher remek Kassák-szobráért például tizedannyit kínáltak, mint amennyit ő kért. Beszámolóiból arra lehet következtetni, hogy többek között Uitz és Medgyes László egy-egy művét sikerült pénzzé tennie. Bohacsek képeire nem talált vevőt. Ezek ismeretében meglepő, hogy Kassák és Simon Jolán – levélváltásuk tanúsága szerint – újra és újra fölvetették egy galéria megnyitásának gondolatát. 1925 júliusában már arról is szó esett közöttük, hogy Lesznai Annát lehetne bevonnani egy „életképes kiállítási vállalkozásba.” Simon Jolán műkereskedői tevékenységének érdekes epizódja, ami Gergely Sándor *Torzó* című szobrával történt. A mű, amely 1918 novemberében szerepelt a *Ma* kiállításán, s megjelent a folyóirat 1918. december 20-i számában, valamint Hevesy Iván *Futurista, expresszionista és kubista festészet* című könyvében, sőt a *Ma* által kiadott képeslapon is szerepelt, alkotója Berlinbe távozása-kor Kassákék budapesti lakásán maradt. 1925 tavaszán a gyűjtők egyikének annyira megtetszett, hogy Simon Jolán anyagi gondoktól szorongatva igent mondott. Mikor azonban megtudta, hogy az Ernst Múzeum aukciójára akarják vinni a szobrot, visszalépett. Kellemetlen lett volna ugyanis, ha a bécsi és berlini emigráció köreiből Kassák nevét vitatható jogosságú adásvétellel hozták volna összefüggésbe. A mű további sorsáról nincsenek információk. A *Torzót* Gergely Sándor lappangó művei között tartja számon a szakirodalom.

Mialatt Simon Jolán Budapesten az 1910-es évek második felében összegyűjtött kollekció eladásán fáradozott. Bécsben egy másik gyűjtemény megszületésének folyamata zajlott. A *Ma* szerkesztőségének címére, legtöbbször Kassák nevére egymás után érkeztek postai küldeményként a közeli és távoli országokból származó műtárgyak. Ezek ide-oda küldözgetése, csereberélése az avantgárd alkotók és csoportosulások körében általános gyakorlat volt. Sokak számára egyszerűbbnek és olcsóbbnak tűnt a közlésre szánt eredeti műveket – mindenképp a grafikákat – elküldeni, mint fotóreprodukciónak, netán nyomdai kliséket készíttetni, és ezeket postára adni. Ugyanakkor több művész szenvedélyes gyűjtő is volt. Kurt Schwitters például szabályos cserekereskedelmet folytatott: utazásai során mappányi csereanyagot vitt magával, levelezést folytatva pedig hazai és külföldi pályatársait újabb és újabb műtárgyak küldésére ösztönözte. Fia visszaemlékezése szerint Kassákkal is cserélt kollázst, így Kassák bécsi műtárgygyűjteményének egyik első darabja Schwitters valamelyik korai kollázsa volt. Az orosz konstruktivisták által küldött művek-

ből Ivan Puni egyik linometszetét, Liszickij 1922-ben Berlinben kiadott *Szuprematista mese a két négyzetről* című albumának, továbbá Valentin Parnak 1920-ban megjelent, Natalja Goncsarova és Mihail Larionov által illusztrált *Mot dinamo* című kötetének Kassák számára dedikált példányát ismerjük. A weimari Bauhaus munkássága többek között Carl Peter Röhl három grafikája, továbbá Paul Klee, Vaszilij Kandinszkij, Herbert Bayer, Paul Häberer, Dörte Helm-Heise képeslap-grafikáinak litográfia-példányai révén került be Kassák bécsi kollekciójába. A németországi avantgárd többi csoportosulásától, illetve művészetétől érkezett anyagból Willi Baumeister 1922 körül készült öt fotórajzát és az akkoriban a breslauer Das junge Schlesien mozgalom vezetőjeként ismert – mára teljesen elfeledett – építész, Günter Hirschel-Protsch két színpadtervét ismerjük. A küldemények közül az egyik legérdekesebb a ma már hazájában is jóformán ismeretlen művésznek számító holland Jan Arnoldus Hagen Kassák tiszteletére készített litográfiája. Ezek az adatok azonban csak a jéghegy csúcsának tekinthetők. Naum Gabo például 1965-ben levélben egy fekete műanyaglapra különféle anyagokból készült korai reliefsnek visszaküldését kérte Kassáktól. Raoul Hausmann 1967 júniusában – pár héttel Kassák halála előtt – a *Ma* egykori szerkesztőjétől volt kénytelen elkérni a folyóirat 1922. május 1-jei számában megjelent *Jelzőállomás* című „fantasztikus építészeti tervét”; a színes reprodukcióban történt közlés tanúsága szerint annak idején a színes eredetét küldte el közlésre.

Az utazások, a személyes találkozások alkalmával is több műtárgy került a *Ma* szerkesztőjéhez. Az 1922. február 19-i prágai Ma-esten Kudlák Lajos két dedikált litográfiával ajándékozta meg Kassákot. A szlovák származású költő és képzőművész, aki 1918 óta a *Ma* munkatársi gárdájához tartozott, s akinek 1921-ben a *Ma* kiadásában jelent meg *Gitár és konfliktus* címmel verseskötete, maga is föllépett a rendezvényen.

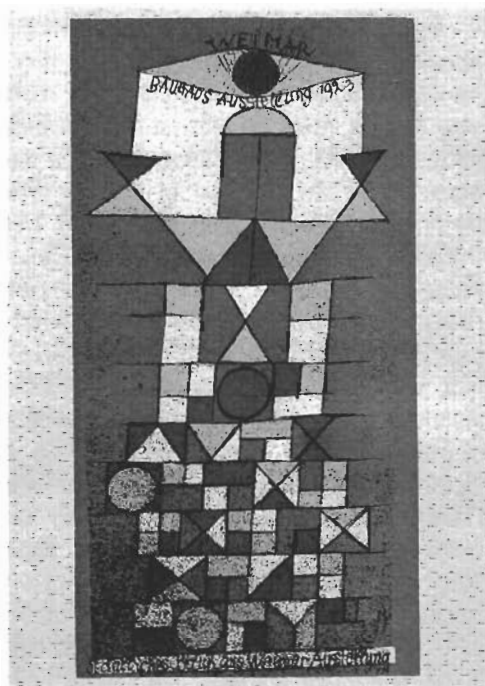
Alig képzelhető el, hogy Kassák 1922 novemberében, a berlini tartózkodás alatt, ottoni szerzői estje és találkozásai alkalmából ne kapott volna közlésre vagy ajándékkal pályatársaitól műveket. Négy esztendővel későbbi párizsi útjáról az időközben megenyhült Tihanyi Lajos Ivan Gollról készült litográfijának dedikált példányát vihette Bécsbe. Későbbi kortársi visszaemlékezés szerint a Bécsben összegyűlt anyagban megtalálható volt Georges Braque egyik műve is. Párizsi emlékeknek tűnik a lengyel születésű, ám a századforduló óta a francia fővárosban élő Mela Mutermilch akvarellal festett városképe.

Kassák 1926 őszén, az emigrációból hazatérve – mint évtizedekkel később Perneczky Gézának elmondta – egy bőröndnyi képzőművészeti anyagot bécsi szálláshe-

lyének padlásán hagyott. Nincs jele annak, hogy ez a műtárgygyűjtemény előkerült volna.

*

Az ismét Budapesten működő Kassákhoz kezdetben jobbára szerkesztői tevékenysége révén kerültek újabb műtárgyak. Az 1980-as évek közepén a budapesti műkereskedelemben fölbukkantak olyan grafikák – közöttük Kádár Béla és Trauner Sándor egy-egy tusrajza –, melyek annak idején a *Dokumentum* és a *Munka* című folyóirat hasábjain jelentek meg, s melyeken rajta maradtak Kassák szerkesztői rájegyzései. Föltételezhető, hogy ezek a hozzá került és a felhasználás után nála maradt anyagból származnak. Lehetséges, hogy volt eredeti grafika abban a kollekcióban is, amit a Das junge Schlesien csoport való megjelentetésre küldött. A *Néger fej* című Kádár Béla olajfestmény az 1920-as évek második felében válhatott Kassák gyűjteményének részévé. Kassákhoz került, és nála

Paul Klee: Bauhaus-képeslap, 1923
Paul Klee: Bauhaus-postcard, 1923
Fotók – Photos: Gál Csaba

maradt az őt ábrázoló újabb művek közül több, így Major Henrik, Fenyves Sándor, Gedő Lipót sajtóközlésre készült egy-egy rajza és Szigethy István a kávéházi Kassákot ábrázoló monumentális karikatúrája.

A *Munkában* megjelent képzőművészeti reprodukciók és kiállítás-ismertetők tanúsága szerint az 1930-as évek második felében elmélyült Kassáknak a kortárs magyar képzőművészethez fűződő kapcsolata. Számos ifjú festő érezhette úgy, hogy pályakezdőként elért sikereiben a folyóirat-szerkesztő és művészeti író Kassáknak is szerepe volt. Még az idősebbek, a már befutottak számára is hálára kötelezető gesztus volt, hogy Kassák sorra fölkereste műtermü-

ket, s tapasztalatairól, élményeiről 1942-ben *Vallomás 15 művészről* címmel könyvet jelentetett meg. A kötet vagy az azt megelőző cikkek, kiállítás-beszámolók viszonzásaként – vagy egyszerűen baráti ajándékként – Bokros Birman Dezső, Czöbel Béla, Kmetty János, Márffy Ödön, Perlrott Csaba Vilmos egy vagy több grafikája került Kassákhoz. A remek Czöbel-rajzon olvasható ajánlás egyértelműen utal a kötetnek az ajándékozásban játszott szerepére. Hogy a könyv többi szereplője – közöttük Egry József, Barcsay Jenő, Farkas István, Berény Róbert, Gadányi Jenő, Vedres Márk, Ferenczy Béni, Pátzay Pál, Schubert Ernő – gyarapította-e ekkor Kassák gyűjteményét, nem állapítható meg. Bokros Birman Osvát Ernőt ábrázoló portréja ajándékként sokkal több volt egyébként igen kvalitásos grafikai lapnál. Kassákot ugyanis a hála és a tisztelet ezernyi szála, az irodalmi és magánéleti élmények sokasága fűzte a *Nyugat* főszerkesztőjéhez, akinek 1929-ben bekövetkezett tragikus halálát személyes veszteségként élte meg. Az ajándékba kapott portré az alkotó és az ábrázolt személye miatt kétszeresen is fétissé vált számára. Földes Lenke *Guggoló* című szobra a *Munkában* megjelent s egyidejűleg a *Földes Lenke művészete* című kötetben is publikált írás révén került a gyűjteménybe. Mindkét kiadvány hozta a kisplasztikáról készült fényképfelvételt is.

*

A háború után, a gyökeresen megváltozott kultúrpolitikai viszonyok között a műtárgyakat szívesen elfogadó Kassák helyzete rendkívül előnyössé vált. A Magyar Művészeti Tanács alelnöke, az *Alkotás* és a *Kortárs* főszerkesztője, a vidéki kultúrnapok szervezője, a különféle fórumokon gyakran véleményt nyilvánító kultúrpolitikus, a *Képzőművészetünk Nagybányától napjainkig* című kötetében a kortárs festők, szobrászok sorát bemutató művészeti író és kiállítás-rendező „célszeméllyé” vált a képzőművészek számára. Az 1947 tavaszán rendezvények sorával megünneplelt 60. születésnapjára nemcsak elismerő szavakat, pénzjutalmat, kitüntetést kapott, hanem műtárgyakat is. Közülük Gadányi Jenő *Vízükör* című festménye ajándékként lelitalálhat. 1938 nyarán Gadányi meghívására Kassák Drégelypalánkon töltött néhány hetet. Naponta a Vág partjára jártak horgászni, s mint Gadányi utóbb fölidézi, órák hosszat nézték szólanul „a víz játékos, szeszélyes mozgását”. Ezt a közös élményt örökíti meg az 1943-ban festett kép, mely az ajándékozás időpontjában utalt a Békásmegyeren egymás közelségében élő két művész újabb természetélményére, sőt a válogatott verseit megjelentető Kassák 1935 utáni költői világára is. Születésnap ajándékként került Kassákhoz Bálint Endre ajánlót sorokkal ellátott tájképe, a szentendrei templomdombról készült szép monotípiája, és föl-

tehetően születésnap ajándék volt Perlrott Csaba Vilmos, Hincz Gyula és a szintén Békásmegyeren élő Deliné Bacher Rózsi egy-egy olajfestménye is, továbbá Szandai Sándor az ünnepeltről készített bronzplasztika-sorozata. Ferenczy Béni remek érme állami ajándék volt. Hogy a *Kassák 60. születésnapjára* című kiadványban közölt, az ünnepeltnek ajánlott grafikák, Hincz Gyula, Schubert Ernő, Domanovszky Endre, Barcsay Jenő, Korniss Dezső művei végül is hová kerültek, egyelőre nem tudjuk. Az *Alkotásban és Kortársban* megjelent reprodukciók tanúsága szerint közlésre szánt anyagként vált a gyűjtemény részévé Barcsay 1943-ban festett, kis mérete ellenére is monumentális hatást keltő konstruktív tájképe, Domanovszky kalapos női fejet ábrázoló olajfestménye, Berény Róbert nyári domboldalt megörökítő rézkarca, Perlrott Csaba tollrajzú női aktja és Bene Géza természetelmény ihlette grafikai sorozata. Korniss Dezső 5 eredeti monotípiát tartalmazó mappájának számozott példánya már a megjelenés évében, 1946-ban Kassákhoz került. Föltehetően 1940-es évek végi szerzemény Perlrott Csaba *Kertrész* című olajfestménye, valamivel korábbi Benedek Jenő poetikus hatású női arcképe. A folyóirat-szerkesztőnek szánt küldemény volt az 1925 óta Franciaországban élő, Picasso és Cocteau baráti köréhez tartozó Varga Feri folyóirathátlapra festett kubista ihletésű olajképe.

Az 1935 utáni s különösen az 1945. évi történelmi fordulatot követő gyűjteménygyarapodás érzékletesen jelzi Kassák képzőművészeti szemléletének változását, a mind nyitottabbá válás folyamatának egyes állomásait. Nemcsak egymással rokon, hanem egymástól eltérő törekvések is egymás mellé kerültek a gyűjteményben a minőség elvének alapján. Különösen feltűnő a különbözőség jelenléte, ha például Domanovszky és Korniss, Hincz Gyula és Bálint Endre, Berény és Gadányi 1949 utáni munkásságára, soruk alakulására gondolunk. A békásmegyeri visszavonultság, a belső száműzetés éveinek sajátos hangulatú emlékeiként kerültek a gyűjteménybe Gadányi, Bene Géza és Borsos Miklós Kassák gyermekverseihez készített grafikai sorozatai.

*

„A fordulat éve” után Kassák személyes helyzetében bekövetkezett változás a gyűjtemény sorsára is hatott. A szocialista realizmusnak nevezett hivatalos irányzat minden más törekvés létjogosultságát kizáró uralma idején úgy tűnt, nem remélhető, hogy a *Ma* budapesti és különösen bécsi időszaka alatt a gyűjteménybe került művek idehaza valaha is szellemi és anyagi értéket jelentsenek. Ezzel magyarázható, hogy Kassák 1954-ben Békásmegyerről Budapestre költözve a *Ma* időszakából származó dokumentumok és eredeti grafikák egy részét Pán Imrének

ajándékozta. Így került ki a gyűjteményből többek között Tihanyi Lajos Ivan Gollról készült portréja, a Goncsarova és Larionov által illusztrált kötet és valószínűleg Bohacsek egyik grafikája.

Az 1950-es évek végétől ismét gyarapodni kezdett a kollekció. Az 1957-től fél évtizedig Hollandiában és Franciaországban élő Bálint Endre, aki már az 1930-as évek eleje óta Kassák tisztelője és híve volt, a *Lovacska harsonással* és a *Kőmadár* című litográfiája ajánló sorokkal ellátott példányát és egyik olajképét juttatta haza. Már Budapesten adta át 1962. évi karácsonyi ajándékként a *Szentendrei rács* című monotípiát, majd valamivel később a *Szentendrei ablak* című objektet. Ajándékai közül különlegességnek számít a *A látcső vége* című tempera; a hátlappon található Kossuth-címeres kiviteli engedély alapján föltételezhető, hogy a mű szerepelt a francia földön hősi halált halt magyar képzőművészek emlékére 1947-ben rendezett párizsi tárlaton. 1961. évi párizsi tartózkodása során kapta ajándékkul Kassák Michel Seuphor dedikált grafikai lapját, mely nemcsak arra emlékeztetett, hogy Seuphor részt vett Kassák múlt évi párizsi kiállításának előkészítésében, hanem arra is, hogy a flamand képzőművész és író az 1920-as évek elején az Antwerpenben megjelenő *Het Overzicht* című avantgárd folyóirat megalapítójaként és szerkesztőjeként reprodukciók és szövegek közlésével Kassákot is bemutatta a belgiumi közönségnek. Szintén Párizsban, a Galerie Denis René vagy a művész ajándékként került Kassákhoz az argentin származású Julio Le Parc kollázsa és a Victor Vasarelyvel kiadott mappa, benne a Franciaországban élő magyar pályatárs hat grafikájával. Nyolc magyar absztrakt festő 1964. évi pozsonyi kiállítása alkalmából kerülhetett a gyűjteménybe a cseh Jiří Kolar a hátoldalon az ajándékozottnak dedikált kollázsa. Levelezésének tanúsága szerint Kassák Vieira da Silvával már az 1950-es évek végén grafikát cserélt; a modern portugál festészet egyik legnagyobb alakjaként számon tartott művésznő az 1960-as években több mappáját, albumát is eljuttatta Kassákhoz. Föltűnő, hogy a 80. születésnap megünneplésének, eseményeinek nincs nyoma a gyűjteményben.

Kassák halála után fél évtizeddel, 1972-ben özvegye megvált a gyűjtemény három fontos darabjától. Bohacsek Ede *Tájkép* című festménye ajándékként a Magyar Nemzeti Galériába került. A festő *Szántóföldek* című alkotását a pécsi Janus Pannonius Múzeum, Mattis Teutsch *Kompozícióját* a Szépművészeti Múzeum vásárolta meg. 1986-ban Kassák Lajosné halálát követően végrendelkezés révén a gyűjtemény a Kassák Múzeumba került. Az anyag átvételekor derült ki, hogy az orosz művekben gazdag klasszikus avantgárd kollekció, melyet az

1960-as évek közepén még maga Kassák mutatott meg Kovács Péter művészettörténésznek, nincs már meg. Willi Baumeister öt fotórajza valószínűleg azért került el a Kassák Lajosnéhoz látogató külföldi gyűjtők és műkereskedők figyelmét, mert a hagyatéki fotóanyagában volt elhelyezve.

A legutóbbi években mind nyilvánvalóbbá vált az anyag egy magángyűjtemény körén túlmutató értéke és jelentősége. Ivan Puni, J. Agen, Carl Peter Röhl, Willi Baumeister, Kudlák Lajos, Michel Seuphor, továbbá Mela Mutermilch műveiről kiderült, hogy alkotójuktól más magyarországi közgyűjteményben nem található műtárgy, sőt Baumeister e műveit még a németországi szakirodalom sem ismeri. Mattis Teutsch *Tájképe* a festő Magyarországon föllelhető művei közül az egyik legszebb és legfontosabb. A két Bohacsek-festmény a két megszerző közgyűjteményben a modern magyar művészetet bemutató állandó kiállítás darabja.

Kassák, the Art Collector (Notes to an exhibition)

Lajos Kassák learned a lot about art and the art trade during his wandering years after 1909 when he left for Paris. The poet, novelist and journalist opened his art gallery in 1917 and he took up the role of a real gallery-owner. He not only organised, selected, dealt with finances but also had time for discussions on art and the exhibits with the visitors. Kassák realised the importance of sponsorship, supporting even new trends in art, giving way to the freedom of creation and shaping public taste. The Hungarian Soviet Republic (1919) gave Kassák a new opportunity to expand and improve, but after its fall he was imprisoned and a great part of his collections disappeared. From the 1920s Kassák started publishing books and magazines again, now in Vienna, but he was forced to sell some of his collections in Budapest due to financial problems, which was a very difficult task because of the economic depression and lack of interest in art, especially modern art. Still, Kassák had the idea of establishing a new gallery in mind. It was his wife who made efforts to sell the remaining pieces of the collection in Budapest, although many dealers tried to draw profit from her unfavourable situation. Meanwhile Kassák tried to gather a new collection in Vienna. He was given gifts and from time to time some postal packages arrived at his address hiding works of art from different countries. Several new works of art got into the possession of Kassák who became an editor in Budapest. He made notes, wrote critics, published artistic reproductions and exhibition guides in his periodicals. By the second half of the 1930s he became deeply absorbed in modern Hungarian art. He published an anthology of 15 artists in 1942, he supported and promoted talented young artists who in turn gave him a selection of their works as a present.

After the Second World War Kassák gained a favourable position due to his rich collections. He became a central figure in artistic life being a policy-maker, organiser, editor, etc. After his death some treasures from his collections were given to museums and it turned out that several pieces of his collections got lost. Still it is obvious that the Kassák Collections possess some unique works, the value and the importance of this collection reaches far beyond the limits of a private collection.

Fejér megye múzeumügye

Fülöp Gyula

A mai Fejér Megyei Múzeumi Szervezet jogelődje az 1873-ban megalakult Fejér megyei és Székesfehérvár Városi Történelmi és Régészeti Egylet. Az Egyletet 1873. október 27-én 137 taggal a megyei főnemesek, tekintélyes polgárok, közéleti személyiségek és a klérus számottevő tagjai hozták létre. A tiszteleti tagok sorában található többek között Ipolyi Arnold, Rómer Flóris, Henszlmann Imre, Hampel József. Az Egylet 1885-ben és 1893-ban évkönyvet jelentetett meg. Az Egylet megbízásából íródott meg Károly János öt kötetes megyetörténete 1896–1905 között. 1892-ben az Egylet látta vendégül az Országos Régészeti és Embertani Társulat vándorgyűlését, melynek alkalmával a székesfehérvári Demkóhegyen honfoglalás kori sírokat, a Kuruchalnon őskori sírokat, Alsószentivánon római kori halomsírokat tártak fel. Az Egylet gyűjteményét a főispáni rezidencia két termében mutatták be. A századfordulóra a lelkesedés alábbhagyott, az Egylet már csak a nevében létezett.

1909 őszén helyezték a székesfehérvári cisztergimnáziumba Marosi Arnold szerzetes-tanárt. Marosi a korábbi években Pécsen tanított, ahol sikerrel szervezte újjá a városi múzeumot. A tanítás mellett a múzeumügy is szívügye lehetett, mert alighogy Fehérvárra került, hozzálátott a múzeum megszervezéséhez. Jogutód szervezetként létrehozta a Fejérvármegyei és Székesfehérvári Múzeumegyesületet 358 taggal, 1910. április 14-én. A múzeum a Belvárosban, az Oskola utcában nyílt meg 1911. május 14-én. A következő évtizedek számtalan leletmentése, a néprajzi gyűjtések, a várostörténeti, antropológiai, természettudományi gyűjtemények gyarapodása miatt az Egyesület kintette addigi helyét. 1929-ben jutottak a Basa utca 3. sz. ház birtokába (későbbi nevei: Ságvári Endre tér, Gagarin tér, Országzászló tér). Az épület bővítésével alakították ki az emeleti képtárat, az itt rendezett kiállítások alapozták meg a múzeum képzőművészeti gyűjteményét. Marosi Arnold halála – 1939 – egybeesett a háború kitörésével.

A háborút követő években számottevő dolog nem történhetett. A múzeum akkori igazgatója, Dormuth Árpád nyugatra menekült. 1946 után Weöres Sándor költő, majd Fülep

Ferenc, végül 1949-től Fitz Jenő vezette az intézményt 1986-ig. Utóda Kovács Péter lett 1986–1992 között. Az 1950-ik évi államosítás után központi támogatásból új régészeti-történeti kiállítást sikerült rendezni, amelyet jól kiegészített a Velencei-tó néprajzát, halászatát, állatvilágát bemutató rész.

A második emeleti kiállítóterem 1951-ben állítottatott helyre, ettől kezdve évente 6–8 időszaki kiállítás készülhetett. 1955-ben megalakult a Múzeum Baráti Kör, amelynek támogatása tette lehetővé a kiadói tevékenység felújítását, a Székesfehérvári Szemle stencizelezett, majd nyomdai úton való megjelenését. 1958-ban a Megyei Idegenforgalmi Hivatal támogatásával kezdődtek meg a régészeti feltárások Tác-Gorsiumban. 1960-ban jelent meg a múzeumi évkönyv, az *Alba Regia* első száma. 1962-ben a múzeumi szervezet a megyei tanács, majd 1990-től a megyei önkormányzat fennhatósága alá került.

A megyei múzeumi szervezet az ötvenes években kezdett kiépülni. 1950-ben Dunaújvárosban létrehozták az Intercisa Múzeumot, a város építése során előkerült hatalmas mennyiségű őskori és római kori leletanyag elhelyezése céljából. 1950-ben alapították Kápolnásnyéken a Vörösmarty Mihály Emlékmúzeumot, amelynek legújabb teljes felújítására a költő születésének 200-ik évfordulóján került sor. 1952: a Vajda János Múzeum megnyitása Válon. 1955-ben hozták létre a hatvanas évek óta „elhíresült”, kortárs képzőművészetet bemutató Csók István Képtárat, ahol más rangos – régészeti, történeti – kiállítások is megrendezésre kerültek. 1958: a martonvásári Beethoven Múzeum alapítása. 1962: a cecei Csók István Múzeum és a Gorsiumi Régészeti Park kialakítása. 1963-ban készült el Gárdonyi Géza emlékháza Gárdonyban. 1964-ben alakították ki a Vértes Múzeumot Csákvárott. 1969-ben nyílt meg a Budenz-ház, az Ybl-család hagyatékával. 1973-ban került a múzeum kezelésébe az eredetileg a XVIII. század közepén jezsuita patikaként alapított Fekete Sas Patika. 1978 a Pákozdi Csata Emlékiállításának alapításának éve. 1980-ban nyílt meg az Új Magyar Képtár, a Schaár Erzsébet Gyűjtemény. 1967-ben a sukorói Néprajzi Ház, a szabadbattyáni Kula (török kori őrtorony). 1985: Füle, Sárréti Tájháza megnyitása.

A felsorolt intézmények tematikus kiállításokkal a megye történetének szinte egészét

lefedik, beleértve a néprajzi tájegységeket is. Az elmúlt tíz évben – kényszerű pénzügyi okokból – a gárdonyi, a martonvásári és a váli múzeumot az MTA, illetve a helyi önkormányzatok kezelésébe adtuk át fenntartásra, változatlan múzeumi tartalommal.

A múzeumi szervezeten kívül nívós kiállítóhelyek vannak. Fehérváron az Alumíniumipari Múzeum, a Tűzoltó Múzeum, a Deák Dénes Képtár, a Repüléstörténeti Gyűjtemény, a Babaház, a Bory Vár. Vidéken: Pusztafőn a Német Nemzetiségi Tájház, Ercsiben az Eötvös József Múzeum, Iváncsán a Helytörténeti Gyűjtemény, Dégen a Mezőgazdasági Gyűjtemény, stb.

Az 1992-ik évi egyházi vagyon visszaigényléséről szóló törvény intézményünket is érinti. A Fő u. 6. szám alatti volt jezsuitapálos-ciszterci rendházat visszaigényelték. Ez az épület a múzeumi szervezet lelke. 1986–1991 között sikerült teljesen felújítani és belakni (igazgatóság, gazdasági osztály, kiadványraktár, adattár, kutatói munkahelyek, fotólabor, antropológiai raktár, középkori kőtár, stb.). 1992 márciusában nyílt meg az új állandó régészeti kiállítás, amely 1993-ban elnyerte „Az Év Európai Múzeuma Különdíjat”. A jelenlegi helyzet szerint legkésőbb 2011-ig költöznünk kell, de annak keretei nem világosak.

The Museums of Fejér County

The legal predecessor of the county museum organisation in Fejér county was the Archaeological and History Society of Fejér County and Székesfehérvár. The society was founded by noblemen and respected citizens living in the county and its aim was to initiate and organise the researches on the history of the region. Thanks to the activity of the society and its legal successor the first museum was opened in Székesfehérvár in 1910 and the work of collecting was thus given a new impetus. The museum was moved to another, bigger building in 1929 and was completed with a gallery which served as the basis of the museum's art collection. The establishing of the county museum organisation started in the 1950s. Museums were opened in the surrounding towns and villages one after the other and these institutions with their temporary or permanent exhibitions cover the history of the whole of Fejér county.

Bemutatkozik a Műemlékek Állami Gondnoksága

Varga Kálmán

*A műemlékek állami gondnoksága,
a műemlékvédelem egyik bázisintézménye*

A műemlékvédelem intézményeinek újrastrukturálásakor, 1992-ben, amikor az Országos Műemléki Felügyelőség (OMF) Országos Műemlékvédelmi Hivatallá (OMvH) alakult és átrendezték a szakhatósági jogköröket, új intézmények is létrejöttek, közöttük a Műemlékek Állami Gondnoksága (MÁG). Ezt a jogalkotók azzal a céllal állították fel, hogy az állami tulajdonban hosszú távon megtartandó, szakmai értékelés alapján kiválasztott műemléki együttesek helyreállítását, hasznosítását és működtetését megvalósítsa, igazodva a művelt európai államok nagy hagyományú műemlék-gondnoksági szervezeteinek gyakorlatához.

Az európai fejlett országokban ugyanis az állami tulajdonú, vagy magukra maradt műemlékekkel erre a feladatra szakosodott szakmai szervezetek, ún. nemzeti műemlék-gondnokságok foglalkoznak, amelyek kizárólag a műemlék ingatlanok fenntartását és üzemeltetését végzik. Országoktól függően 60-100 éve már megalakultak, hol erősebb, hol lazább kötődéssel a kormányzati szervekhez: Angliában például 1895-ben jött létre a National Trust, Franciaországban 1914-ben a Caisse Nationale des Monuments Historiques et des Sites, Németországban a Verwaltung der Staatlichen Schlösser und Gärten, de még a fiatalnak tekinthető Egyesült Államokban is 1949 óta működik ilyen szervezet. Az olasz műemlék-gondnoksági szervezet, a Ministero per i Beni e le Attività Culturali miniszteriális szintű és mindezen intézmények között a legnagyobb, több száz műemlékét 97 főigazgatóságán keresztül gazdálkodik.

Statútuma szerint a Műemlékek Állami Gondnoksága tehát olyan önálló, az európai mintáknak megfelelő (és ma már a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, illetve az Országos Műemlékvédelmi Hivatal felügyelete alatt álló) intézmény, amely az állami tulajdonban tartandó építészeti örökség – esetenként természetvédelmi területtel is párosulva – egy meghatározott körében az állam, mint tulajdonos képviselőjét látja el. Megalapításának lényegi, értékorientált szempontja volt, hogy a gondnokolásába kerülő műemlékállomány ne pusztán a szűk értelmezésű építészeti tradíciókat reprezentálja, hanem

*Károlyi György füzérradványi kastélya 1930 körül. Az OMvH fotóarchívumából
The manor-house of György Károlyi in Füzesrádvány circa 1930
Photo from the archives of the National Bureau for the Protection of Monuments*

adott építészeti és műtörténeti keretek között a hazai művelődéstörténet széles spektrumának megidézését tegye lehetővé. Ebből fakadóan komplex feladatkörű intézmény, tevékenysége kiterjed a kezelésébe kerülő, korábban többnyire világi célokat szolgáló műemlékek történeti egységének (épületek, épületrészek, kertek, parkok) visszaállítására, helyreállítási és restaurálási feladatok elvégzésére, korszerű hasznosítási programok elkészítésére és azok – esetenként partnerekkel történő – megvalósítására, valamint az üzemeltetésre és a bemutatásra.

Az intézményhez az értékbecslések végösszege alapján jelenleg mintegy 3,5 milliárd forint tényleges vagyonértékű, a nemzet kiemelkedő építészeti örökségébe tartozó és megkülönböztetett minőségű (kizárólag parlamenti határozattal elidegeníthető) kincstári vagyon tartozik. Ezek a következők:

- Budapest, I. (Várnegyed) Dísz tér 15. (Az intézmény központi épülete);
- Budapest, II. (Budanyék) I. Ulászló király vadászkastélyának romjai, valamint középkori falu és templomrom;
- Fáy, Fáy-kastély és parkja;
- Fehérvárcsurgó, Károlyi-kastély és parkja;
- Fertőd, Esterházy-kastélyegyüttes és parkja;
- Füzesrádvány, Károlyi-kastély és parkja;
- Komlódtótfalu, Becskly-kúria;
- Nádasdladány, Nádasdy-kastély és parkja;
- Pécel, Ráday-kastély és kertje;
- Tuzsér, Lónyay-kastély.

A világi műemlékek e felsorolása csak pillanatfelvétel, mivel a kör folyamatosan bővül. Legutóbb, 2000 novemberében a fertői együttes került a Gondnokság vagyonkezelésébe, közel 150 hektár, részben természeti védettség alatt is álló ingatlannal.

Az intézmény, mint (jelenleg) potenciális közgyűjtemény

Összetett tevékenysége folytán a Műemlékek Állami Gondnoksága a műemlékvédelem egyik bázisintézménye, emellett azonban olyan muzeális közintézménynek is minősül, amely ugyan *de jure* nem rendelkezik még a besorolását is rögzítő működési engedéllyel, de a gyakorlatban muzeális közintézményi feladatokat is ellát, illetve a jövőben egyre inkább el fog látni. A kezelésében lévő, vagy ezután a kezelésébe kerülő védett építészeti emlékek hasznosításának ugyanis lényeges tartalmi eleme a művelődéstörténeti értékek feltárása, gyűjtése, megőrzése és bemutatása, a hagyományok felelevenítése, sőt egyes esetekben a konkrét múzeumi és kiállítóhelyi működtetés. Ezek a résztevékenységek összességükben megfelelnek egy sajátos profilú muzeális közintézmény feladatkörének. Ezt erősíti, hogy a kezelésében lévő műemlékállomány nem elszigetelten kezelendő emlékek sora, hanem építészeti, történeti és művelődéstörténeti szempontból összefüggő, a nemzet kulturális örökségét is reprezentáló műemlékhálózat alkotja.

Az intézmény munkájában *de facto* már jelen lévő közgyűjteményi funkciók egyik fontos eleme a tudományos műhelymunka, amely alapvetően két, egymással azonban szorosan összefüggő területre bontható. Egyfelől megkerülhetetlen feladat a kezelt műemlékállomány építéstörténeti, művészettörténeti kutatása, valamint a helyreállítások és restaurálások szakszerűségének elméleti megalapozása. Másfelől a műemlékek hasznosításához szükséges a tudományos tevékenység, amely elsősorban az adott objektum művelődéstörténeti rétegeinek, történeti tradícióinak és tárgyevűlteseinek feltárását, feldolgozását célozza. A muzeális funkciók másik fontos elemét a szisztematikus gyűjtőmunka jelenti, amely szintén kettős irányultságú. Egyrészt a műemléki védettségéből is fakadóan kiterjed az adott műemlékek építészeti tartozékaira (szobrok, kovácsoltvas díszek, stb.) és belsőépítészeti anyagára (kályhák, bútorok, stb.), másrészt magába foglalja az épületekkel kapcsolatos különböző műfajú emlékanyagok (festmények, történeti tárgyak, archív fotók, stb.) összegyűjtését, egyúttal más közgyűjtemények emlékanyagának feltárását is. A gyűjtőmunka természetes következménye a múzeumi funkciók harmadik eleme, vagyis a közgyűjteményi jogszabályok szerinti nyilvántartási rendszer alkalmazása (ezen belül a leírókartonoknak megfelelő adatokat számítógép is tárolja), és biztonságos megőrzése. Negyedik fontos feladatként említjük a műemlékek bemutatását, a folyamatos, tehát a helyreállítási munkák alatt sem szünetelő – sőt, magát a felújítást is a bemutatás tárgyává tevő – látogathatóságot. Ezen túlmenően az intézmény kastélyai közül több

A nádasdladányi Nádasdy-kastély helyreállítás közben, 1999
The Nádasdy manor-house in Nádasdladány under reconstruction
Fotó – Photo: Ónódi Szabó Lajos

(Füzérradvány, Nádasdladány, Pécel, stb.) alkalmas arra is, hogy különböző kulturális rendezvényeknek, időszaki kiállításoknak adjon otthont. (E tekintetben külön ki kell emelnünk a fertői Esterházy-kastélyt, amely múzeumi kiállítóhelyként a leglátogatottabb kastély és tradicionális zenei események színtere.) Az értékek közkinccsé tételének karakteres formája még a kiadványozás, amely részint tudományos igényű munkákat (kastélymonográfia sorozat, szaktanulmányok), részint pedig ismeretterjesztő kiadványokat (rövid kastélyismertető, képeslapok) ölel fel.

Az intézmény jövője

Alighanem az eddig röviden leírtakból is egyértelműen kitűnik, hogy a Műemlékek Állami Gondnoksága alapvetően értékcentrikus és értékhasznosító intézmény. Sajátossága, hogy tevékenysége a korszerű műemlékvédelem és a kulturális tárgyi örökség védelmének találkozási pontjára irányul, miközben feladatköre a hozzá rendelt műemlékállomány élettel teli, mindennapjainkat is szolgáló hasznosítására is kiterjed. Ennek a határmezsgyén mozgó tevékenységnek a felerősítése jelentheti az intézmény jövőjének valódi perspektíváját: a kezelésben lévő műemlékállomány minőségi és számszerű fejlesztése nemcsak a műemléki és tárgyi örökség megtartásának magasabb szintjét jelezheti, hanem településfejlesztési, regionális húzóerővé is válhat. A kastélyok rehabilitációja ugyanis idegenforgalmat gerjeszt, befektetési lehetőségeket kínál és azal, hogy munkahelyeket teremj, növeli a települések megtartó erejét is. A Műemlékek Állami Gondnoksága elindult ezen az úton, s talán nincs messze az idő, amikor olyan meghatározó és széles körben elismert intézményrendszeré válik, mint nagy hagyományú nyugat-európai „rokonai”. Erre pedig azért is szükség lenne, mert térségünkben az évszázados dűlások miatt nagyon kevés építészeti értékünk maradt meg, s ezt az örökséget bizony különös gonddal kell őriznünk.

The National Curatorship of Hungarian Monuments

In 1992 the institutions connected to the protection of monuments were restructured and the National Curatorship of Monuments was established then. The objectives of the institution are to restore, utilize and operate that are chosen on experts' evaluation and

A péceli Ráday-kastély főhomlokzata
The main front of the Ráday manor-house in Pécel
Fotó – Photo: Gönczö András

belong to long-term state property, similarly to its other European counterparts which have been maintaining and operating historic monuments successfully for a long time, usually tied to governmental organizations. The National Curatorship of Monuments is an independent institution under ministerial supervision representing the Hungarian State as owner of historic monuments. The Curatorship not only restores and conserves monuments of the cultural and architectural heritage, but also draws up projects to utilize them for different purposes of public interests (exhibitions, concerts, etc.).

Besides being a fundamental institution of monument protection, the Curatorship is also a museum-like public collection without the authorization for being a museum, although it carries out projects for discovering, collecting, conserving and presenting values of our cultural history. The monuments form a coherent network of the nation's cultural heritage from the aspects of architecture, art and cultural history. An important part in the function of the institution is scientific research in different fields - architectural and art history, the theory of restoration and conservation etc. Another element is the record system, not only on registry cards but also on computer. Its fourth task is to present the monuments to the public by receiving visitors and disseminating scientific and popular publications.

The Curatorship, as it is probably obvious from the article, is centered around and utilizes values by connecting modern methods of protection with the protection of materials linked to our cultural heritage. It is essential to exploit monuments, improving both quality and quantity, possibly as a segment of regional development, generating tourism, investment and employment in a region.

Az aszódi Petőfi Múzeum

Asztalos István

Podmaniczky János a Galga menti Aszódon, 1715. július 21-én kötött házasságot a település gazdag birtokosnőjével, Osztrólczy Judittal. Ezzel a házassággal megalapították a már a középkorban is országnagyokat adott ősi család aszódi ágát, melynek tagjai a XVIII. és XIX. században meghatározó szerepet játszottak az ország politikai, gazdasági és kulturális életében.

A Podmaniczkyak Aszódon építették fel szép (késő)barokk kastélyaikat, ahonnan a két ágra szakadt, 1782-ben bárói rangra emelt család hatalmasra növekedett birtokait (50 000 hold) irányította. Az 1761-ben mezővárosi privilégiumban részesült Aszódon a szlovák és magyar úrbérek mellett sok német mesterember és számos zsidó kereskedő és iparos telepedett le. Ezekben a századokban nem csak a mindennapi életben használták, hanem az iskolákban is oktatták a három nyelvet (magyar, szlovák, német).

A város hírnevét öregbítette az evangélikusok 1727-től működő kisgimnáziuma, amelyet azokban az időkben schola latinának neveztek. Az iskola iránti érdeklődés nem csak helyben, hanem egész Pest–Pilis–Solt–Kiskun, sőt a szomszédos Nógrád és Heves megyében is jelentős volt. Ezért aztán Aszód földesurai (Podmaniczky II. János és Sándor) külön iskolát építtetett 1769–71-ben a középfokú tanodának. Neves tanítók okítottak, s még nevesebb diákok tanultak Aszód gimnáziumában. Közülük is kiemelkedik a szomszédos Kartalon született, Aszódon keresztelt és Hruz Máriaival az aszódi evangélikus templomban örök hűséget esküdött szabadszállási mézárós és bérlő, Petrovics István elsőszülött fia, Sándor, akit évek múltával Petőfiként ismert meg ország-világ.

Az aszódi evangélikus középiskola a Podmaniczkyak folyamatos támogatása mellett, az áldott emlékü Koren István professzorsága idején országos hírnévre tett szert. Algimnáziummá fejlődésekor a földszintes iskolaépület széles falaira emeletet húztak, majd a főgimnáziummá emelése után újabb épületekkel bővítették a Petőfi nevet felvevő Aszódi Evangélikus Gimnáziumot. Az épület-együttes az 1948-as államosításáig szolgálta a tanügyet, majd szükségelakásokat, sportköri kocsrát, katonai raktárat alakítottak ki Petőfi egykori iskolájában.

A helyi hatalmi szervek e méltatlan állapotok felszámolását 1958-ban kezdték meg,

*Az aszódi Petőfi Múzeum épülete, 1999
The building of Petőfi Museum in Aszód, 1999*

amikor is két egykori tanteremben létrehozták a Tájmuzeumot. Az intézménynek és e sorok írójának (aki a kezdetektől 1995-ös nyugdíjba vonulásáig irányítója volt a múzeumnak) feladatul a Petőfi-kultusz ápolását, a Galga mente (akkor az aszódi járás) történeti és néprajzi emlékeinek a gyűjtését határozták meg.

Az elmúlt több mint négy évtized alatt fokozatosan felszámolták a 13 szükségelakást, a kocsrát, a raktárat és az „öreg gimnázium” minden épületrészét az 1960-ban Petőfi Múzeum névre keresztelt és tájmuzeumi rangra emelt intézménynek adták át. A folyamatos átalakulás, bővítés, tatarozás és felújítás mellett folyt a gyűjtő-, feldolgozó és közművelődési munka.

A múzeum létrehozása előtti időkben a Galga-vidék nagy része régészetileg feltáratlan területnek számított. Az 1960-ban megindult Aszód-papföldi ásások, a lengyeli kultúra településének és temetőjének a feltárással a szakma érdeklődését a múzeum felé fordították. Az ezt követő évtizedekben a régészet kiválóságai folytattak ásást a Galga-vidéken, amely munkálatokban segítőként, tanulóként, a szüntelenül gyarapodó anyag nyilvántartójaként vagy éppen egyszerű „lapátosként” több, ma már a magyar archaeológia meghatározó személyisége is részt vett. A múzeum gazdag régészeti gyűjteményére épülve több kiváló szakmunka is napvilágot látott néhány, éppen az intézménynek 1960-ban megindult sorozatában, a Múzeumi Füzetekben.

A Galga mente magyar falvaiban élő népesség múltba gyökerező gazdag dallamvilágára Bartók Béla és Kodály Zoltán is felfigyelt. Az 1930-as évek néprajzkutatói egyre több témában kutattak e sok emléket őrző tájon, ám javarészt csak a folklór területén. A Gyöngyösbokréta mozgalom, majd a II. világháború után alakult népi együttesek is a dal, a tánc, a szokások megőrzésére, bemutatására törekedtek. A népelet tárgyi emlékeinek gyűjtését a Petőfi Múzeum vállalta, különös figyelmet fordítva a világháborút követő viseletváltásra, a gazdasági élet és lakáskultúra módosulásaira. A múzeum gazdag textilgyűjteménye őrzi a Galga-vidék magyar, szlovák és német eredetű lakosságának hétköznapi és díszesen hímzett ünnepi viseletét, szöttéseit. A Petőfi Múzeum szakmai irányításával és segítségével létesültek a kisrégió falumúzeumai (Dány, Galgamácsa, Iklad, Tura, Verseg, Zsámbok), ahol a zsellérportától a módos gazdaházig enteriőrszerű bemutatásban őrzik a vidék gazdálkodásának, lakáskultúrájának, a vidék jeles népi alkotóinak tárgyi emlékeit.

A múzeum történeti gyűjteményében helyezték el mindenekelőtt a 270 éves gimnázium összegyűjtött dokumentumait, a Petőfi-emlékeket, a kisváros egykor virágzó iparának és kereskedelmének tárgyait. Az évtizedek folyamán (elsősorban ajándékként) csinos képzőművészeti gyűjtemény is kialakult. Külön említést érdemel a közel 50 képből álló Pálya Celesztin anyag. Tekintélyes az egykor e vidéken élt naív alkotóművészek

(Vankóné Dudás Juli, Reitmayer József stb.) emlékanyaga. A gazdag tárgyi gyűjteményt egészíti ki a ritkaságokat is magában foglaló 10 000 kötetes könyvtár, a film- és fotótár, az adattár.

A múzeum a gyűjtőterület falvaival szorosan együttműködve végezte munkáját. Különösen érvényes mindez a közművelődési tevékenységre. A múzeumban bemutatott állandó és időszakos kiállítások (a négy évtized alatt több száz) mellett rendszeres vándorkiállításokkal, előadásokkal, vetélkedőkkel, honismereti és néprajzi gyűjtőtáborokkal igyekezett mindenekelőtt a tanuló ifjúságot a múzeumügynek megnyerni, a múlt értékeit megőrző és közkinccsé tevő Petőfi Múzeum iránt az érdeklődést felkelteni és megtartani.

A múzeum két sorozatot ad ki. A *Múzeumi Füzetek* (az 50. szám 2000-ben esedékes), és a *Galga Menti Műhely* (eddig hét szám jelent meg) között csupán az a különbség, hogy az utóbbi sorozat kiadását kezdettől fogva a helyi támogatók tették lehetővé. Sajnos a *Múzeumi Füzeteket* a 45. számtól feltes hatóságunk szűkös költségvetése miatt csak elvétve tudja támogatni, a sorozat kiadója az Osváth Gedeon Emlékére Létrehozott Múzeumi Alapítvány lett.

A Petőfi Múzeum az elmúlt öt évben csak a dolgozók erőfeszéseinek végsőkig való kihasználásával képes a régi színvonalon dolgozni. A pénzügyi nehézségeket a különböző pályázatokkal sikerült részlegesen át-hidalnunk. A roppant nehéz viszonyok között is említést érdemel az utolsó öt évben több

Részlet a néprajzi kiállításból
Detail of the ethnographical exhibition

tárgygyűjtemény megszerzése, elsősorban középkori és szarmata lelőhelyek régészeti feltárása, az aszódzi zsidó temető rekonstrukciója és a Schossberger mauzóleum műemléki helyreállítása, a „Viselet és jel”, a „40 éves a Petőfi Múzeum” című hazai és „A Kárpát-medencei barbárok nemzetközi

kapcsolatai az IV. században” (a nyíregyházi Jósza András Múzeummal közösen megrendezett) tudományos konferenciák, több időszakos és milleniumi kiállításorozat, a *Múzeumi Füzetek 45–49.*, a *Galga Menti Műhely 7. számának* a megjelentetése, valamint több, a gyűjtőterületi önkormányzatok által kezdeményezett falutörténeti mű megalkotása, vagy annak gondozása (Galgahévíz, Püspökhatvan, Tura, Vác-szentlászló története).

A XXI. század küszöbén a Petőfi Múzeum jövőképe bizonytalan. A sok megoldatlan probléma közül a legsúlyosabb gond, hogy a múzeumi főépület (Pest megye legrégebbi iskolatörténeti, irodalomtörténeti és egyben múzeumi műemléke) immáron hat éve vár a műemléki helyreállításra.

The Petőfi Museum in Aszód

In 1958 a regional museum was opened in the building of a secondary school in the little town of Aszód to serve as the basis of researches on the region's archaeological and ethnographical remains and to foster the memory of Sándor Petőfi, one of the greatest figures of 19th century Hungarian poetry who, as a youngster attended the secondary school in Aszód. In the 1960s archaeological excavations were started, ethnographers and musicologists came to the region to research. Many objects, as the result of their work, are now kept in the museum. More than 400 temporary exhibitions have been held at the museum during the last four decades, educational programmes are often organised for the local community, especially for the children and two periodicals are published as part of the scientific work. Although the museum can look back on a successful past, its future is uncertain. The biggest problem is the poor state of the main building of the museum.

A Pulszky Társaság Kismúzeumi Tagozatának első konferenciája Százhalombatta, 2000. november 23–24.

Holló Szilvia Andrea

Fél évvel azután, hogy a Természettudományi Múzeumban néhány, főként budapesti és a fővároshoz közeli kismúzeum munkatársa úgy határozott, megpróbálja feltámasztani a Pulszky Társaság Kismúzeumi Tagozatát, elérkezett az első erőpróba ideje. Az országos múzeumvezetői értekezlet mintájára a kismúzeumok vezetői részére szervezett konferencia célja – a tapasztalatcserén, az ismeretek átadásán túl – az volt, hogy felmérjük a tagozat iránti érdeklődést. A szervezést nehezítette, hogy nem tudtuk meghívni a határvonalat nagy és kis múzeum

között. Erre a konferencia egyik, a hivatalos álláspontot képviselő előadója, Nagy László Gábor sem tudott egyértelmű választ adni, de véleménye szerint a magyar muzeális intézmények mintegy háromnegyede tekinthető kisebb múzeumnak. Mi a legegyszerűbb megoldást választva, megyénként elpostáztuk a jelentkezési lapokat néhány városi múzeumba, helytörténeti gyűjteménybe, szakmúzeumba, és vártuk a visszajelzéseket. A lapok visszaküldése akadozott, ezért kezdetben kétségeink merültek fel a találkozó sikerét illetően, végül örömmel nyugtázhattuk, hogy a konferencia színvonaláért szolgáló Hotel Oclán előadóterme mindkét nap megtelt.

Az első nap a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma illetékeseinek előadásával indult, akik számos, közvetlenül a kismúzeumokat érintő témát vetettek fel. Kócziáné Szentpéteri Erzsébet közgyűjteményi főosztályvezető tájékoztatójában hangzott el a nemzetközi múzeumi szervezet, az ICOM 2001. évi, a kisebb intézményekre nagyon is illő jelmondata: „A múzeumok – a közösség építői”. A főosztályvezető asszony a kis múzeumok és a helyi közösség követendő kapcsolatára olasz példát említett, habár e téren már most sok hazai (pl. helytörténeti) gyűjtemény hasonló eredményt mutathat fel.

Az előadók mindkét napon egymás gondolataihoz kapcsolódtak, nagyjából azonos kér-

déseket jártak körül, az előadások után szintén záporoztak a kérdések.

A kulturális terület örök problémájáról, a fenntartóval való – elsősorban anyagi természetű – kapcsolatról mindannyiunknak vannak rossz tapasztalatai, az előadók is saját benyomásaikat összegezték, néhány külföldi példával kiegészítve azt. Így megtudhattuk, hogy Ausztriában, miután öt évre befagyaszították a múzeumi költségvetést, a pénztelenséget a közönség számának növelésével kívánták ellensúlyozni, a látogatóbarát múzeum, a szórakoztatás került előtérbe, de ez a helyzet a magyar kollégák előtt sem ismeretlen, hiszen ugyancsak példaként elhangzott, hogy „A magyar mezőgazdaság ezer éve” című millenniumi kiállítást a Mezőgazdasági Múzeum azért volt kénytelen összeállítani, mert a múzeum látogatottsága az utóbbi években erőteljesen csökkent.

Bármennyire vártuk az utolsó előadást, a meghívott holland muzeológus vendégek, Johanna Kievit és Sarah Slootweg pénzszerzésről nem beszéltek. Sőt, szándékosan kerültek a témát, mondván, a kis múzeumok Hollandiában is kevés pénzt kapnak, ezért az egyéb lehetőségeket kell megtalálni a jó működéshez. A magyar kollégák abban egyetértettek, hogy az új kezdeményezésekhez a társadalom részéről is szemléletváltásra volna szükség, de ha az élet minden területén kevesebb a pénz, mint Hollandiában, akkor egyelőre nehéz példakövetésről beszélni.

Az újabb, a múzeumok működését érintő szabályokat Nagy László Gábor múzeumi osztályvezető ismertette. Bejelentését az ismét beinduló szakfelügyeleti rendszerről a hallgatóság méltatlankodása fogadta, sokan vélték úgy – korábbi tapasztalatokból kiindulva –, hogy a kismúzeumokat a szakmai ellenőrzések során mellőzni fogják. A holland minta e téren elfogadhatóbbnak tűnt. Ott szaktanácsadók tevékenykednek, a rendszer emberközelibb, a gyűjtemények közötti együttműködésre készlet (erre már Budapesten is van példa). Ezért is keltette fel többek érdeklődését, amikor Wollák Katalin a Kulturális Örökség Igazgatósága feladatainak ismertetésekor megemlítette a KÖI és a vidéki múzeumok munkáját megkönnyítő, közvetítő szerepet betöltő regionális központok tervezett felállítását.

A második napon a kiállítás-rendezés, a műtárgyvédelem, a közönséggel való kapcsolat javítása játszotta a főszerepet.

A kiállítás megtervezésekor egyrészt gondot jelenthet a nem múzeumi célokra épült környezet (így a soproni Esterházy-palotában csak engedéllyel lehet bármit megváltoztatni, miközben a terület tovább nem növelhető, mert a pincében rendelkezésre álló üres helyiségek falai zizesednek), másrészt a rendelkezésre álló anyag. Felvetődött a kérdés, állandó vagy időszakos kiállítás való-e a kismúzeumokba? Gödöllőn a Városi

Múzeum állandó kiállítása is csak egy évig tart nyitva, hogy a raktárban tárolt anyagot bemutathassák, ugyanakkor a kiállítási terv kénytelen a helyi igényekhez igazodni (a Gödöllői Agrártudományi Egyetem természettudományi kiállítást javasolt), és az ajándékok, hagyatékok elfogadásával nemcsak bővül a kínálat, de kiállítási kötelezettséget is kell vállalni nem egy esetben (Ignácz Ferenc, Ausztráliában élő muzeológus egzotikus néprajzi gyűjteménye és Csupor Zoltán plébános magyar kultúrtörténeti hagyatéka így kerülhetett Gödöllőn egymás mellé).

A hallgatóságot meglehetősen elgondolkodtatta a kiállításrendezés kérdése. Az országos múzeumok közé tartozó Magyar Mezőgazdasági Múzeum először kakukktójásnak tűnt a kismúzeumok konferenciáján. Pálóczi Horváth András vetítése közben a kis múzeumok munkatársai legfeljebb irigykedhettek, hiszen ők nem rendelkeznek hasonló szakember gárdával és műtárgy mennyiséggel. És mégsem volt haszontalan meghallgatni a részletes beszámolót a millenniumi kiállítás előmunkálatairól: e nagy intézményben is két évig készültek a feladatra, mert nem akartak „nyalóka” kiállítást rendezni (vagyis fénymásolatokkal, fotókkal, iratokkal megtölteni a falakat), kölcsönözni, másolatokat készíteni, unalomig ismert tárgyakat kirakni. Mintha egy kismúzeum beszámolóját hallottuk volna!

Bircher Erzsébet a soproni Országos Bányászati Múzeumból folytatta a megkezdett gondolatort. Az 1990 után alapítványi formában továbbműködő szakmúzeum régi állandó kiállításában gondot jelentettek az ormótlan installációk. A 2000-ben megnyílt új tárlaton ellenben mozgó gépek keltik fel a látogatók érdeklődését, a pontvitrinek elmozdíthatók, a tér jobban kihasználható. A látványtervre és a kivitelezésre pályázatot írtak ki, de sajnos, ez az út a kis múzeumokban nem igazán járható.

Míg Sopronban a történészek komoly szakmai csatákat voltak kénytelenek vívni a bányászszakma idős képviselőivel, addig a Göcseji Múzeum muzeológusai a kiállítás-rendezővel küzdöttek meg. Kis gyűjteményben ez talán nem jelent akkora gondot, ahol az együttes munka miatt kevesebb az önmegvalósítás lehetősége, de a kiállítás-rendező személyének kiválasztása a legtöbb helyen gondot okoz. Poroszlai Ildikó (Matrica Múzeum) szerint a műtárgyvédelem szempontjait kevés látványtervező veszi figyelembe. Bircher Erzsébet amondó volt, ha nincs pénz, tudomásul kell venni, hogy az olcsóbb és gyakorlatlanabb mesterek mellett többet kell felügyelni a munkát. Bathó Edit Jászberényből vitatkozott kollégáival, szerrinte kevés pénzből csodát tenni nem lehet, nem feltétlenül maradiság, inkább pénztelenség játszik szerepet a rosszabb anyagok választásában. Azonban azt ő is elismerte, hogy „aki fizet, az petyegtet”.

És végül a nagy érdeklődést kiváltó és talán a további kapcsolattartásban is szerepet játszó műtárgyvédelemről. Vicze Magdolna régész mindannyiunk számára ismerős képet festett a Matrica Múzeum régi kiállításáról (az újat a konferencia végeztével közösen tekinthették meg a résztvevők): a régi vitrinek filcébe beköltöztek a molyok, a linóleum csúnya és korszerűtlen volt, a reflektor használata műtárgyvédelmi szempontból elfogadhatatlan. A megkezdett felsorolást kolléganője, Lakatosné Pammer Gabriella restaurátor folytatta, aki sokat mesélt a hollandiai tanulmányúton tapasztaltokról. Először irigykedtünk a leideni központi múzeumi raktárban készült fotókat nézegetve, csak hogy Bathó Edit, aki szintén részt vett a hollandiai tanulmányúton, arra hívta fel a figyelmet, hogy a helytörténeti gyűjtemények helyzete a nagy múzeumokhoz képest Hollandiában is hátrányos. A kinti kollégák azonban nagy hangsúlyt fektetnek a raktározásra, a műtárgyvédelemre. E téma mindenki fantáziáját megmozgatta, több felajánlás is született, ki hogyan, milyen ötletekkel, információkkal segítené kollégái mindennapi munkáját.

A Pulszky Társaság kismúzeumi tagozatának első konferenciája végül nem okozott csalódást a szervezőknek. A folytatásra egy évet várni kell, de addigra eldőlhet az is, megvalósult-e a holland kollégák által javasolt és játékos formában már az első este megkezdett közös problémamegoldás. A választ megkapjuk 2001-ben a második konferencián, Pakson, ahová a Városi Múzeum az ország minden részéből várja a kis múzeumok munkatársait.

**The First Conference of the Section of Smaller Museums of Pulszky Society – Hungarian Museum Association
Százhalombatta – 23–24th November 2000**

The first conference organised for the members of the section of the so-called smaller museums inside the Pulszky Society, six months after the section was formed, served as a good way of surveying the need for the section, for the exchange of experience and for the articulation of common demands. The big number of participants from all over the country and the conference itself proved that smaller museums are ready to exchange experience, get to know each others' situations and problems and work together. The representatives of the Ministry of National Cultural Heritage emphasised the importance of the connection between the smaller museums and the local community and the role the museums have to play in the system of public education, furthermore they outlined the plans of the ministry for modernising the system of professional supervision. Museologists from Holland presented the situation of the Dutch smaller museums and talked about the significance of the co-operation of the museums. The second part of the two-day-long conference was about the questions and problems of organising exhibitions, preventive conservation, and keeping the relation with the visitors. The representatives of the smaller museums talked about their experiences and exchanged their thoughts on the said topics. The next conference, which will surely be as successful as this one proved to be, will be held in Paks in 2001.

Basilica grandis et famosa (Nagy és híres bazilika)

Mentényi Klára – Bartos György

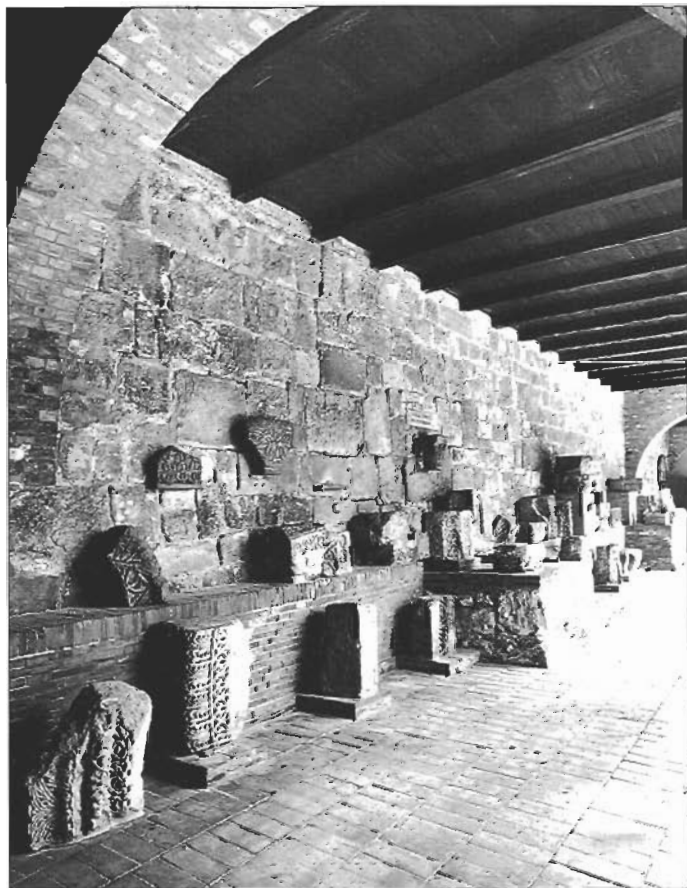
A Szent István király által alapított, s a középkor folyamán mindvégig kiemelkedő szerepet játszó, Nagyboldogasszony tiszteletére szentelt székesfehérvári prépostsági templom történetének – különböző szempontú – feltárásán sokan és igen régóta fáradoznak. Nélkülözhetetlen előzményekre tekinthetnek vissza a történeti forráskutatások és az antropológiai vizsgálatok. Az ásatások már a XIX. század közepén megkezdődtek, s elég tág körű a városban sok esetben másodlagos-harmadlagos helyről előkerült kőfaragványok szakirodalma is. Mégis, az a módszeres feldolgozó munka, amely jelen esetben magára az épületre koncentrálna, a párhuzamosan folyó régészeti feltárás (*Biczó Piroska*) eredményeire támaszkodva kíván a rendelkezésre álló, teljes kőanyaggal foglalkozni, csupán néhány éves múltra tekinthet vissza. A 2000. június 16-án Székesfehérváron, a Csók István Képtárban megnyílt és azóta is látogatható kiállítást éppen ezért elsősorban műhely jellegűnek szántuk, betekintést nyújtva egy olyan folyamatba, amelynek végcélja – jelen tudásunk szintjén – egy gondolatilag és összefüggéseiben minél teljesebb kép kialakítása.

Az 1995 óta a templom építészeti kérdéseit, illetve a faragványokat vizsgáló munkacsoport tagjai (betűrendben): Bartos György, Biczó Piroska, Bodó Balázs, Bozóki Lajos, Buzás Gergely, Hatházi Gábor, Lővei Pál, Mentényi Klára, Pap Szilárd, Szabó Zoltán, Székér György, Tóth Melinda.

Elsődleges feladatunknak tekintettük, hogy a Lux Géza által 1938-ban emelt kőtárapületből és a hozzá tartozó kerítésfalról, illetve mellőle a legértékesebb faragott töredékeket zárt helyre szállítsuk, ahol ideiglenesen, végleges otthonuk kialakításáig védelmet biztosíthatunk számukra. Erre azért volt szükség, mert az egykor megfelelő s szép környezetet is nyújtó, sajnos azonban állandóan nedves kőtárban ezek a fontos emlékek komoly fizikai károsodást szenvedtek. A kisebb méretű darabok közül pedig jó néhány el-eltűnedezett az évek során. 1996-tól a székesfehérvári Szent István Király Múzeum kiemelt programként kezelte és pályázatok útján valamint saját erőből is támogatta a kőanyag feldolgozását. A városban található különböző helyszíneken (a Romkertén kívül a múzeum köz-

ponti épületének pincéjében, az Országzászló téri épület bezárt kiállításában, ugyanitt a régészeti raktárban, az OMvH – Országos Műemlékvédelmi Hivatal – Arany János utcai székházában és megszüntetett kivitelezői telepén, sőt magángyűjteményben is őrzitek kisebb-nagyobb számú töredéket) számba és jegyzékbe vettünk minden egyes faragványt. Közülük megkíséreltük kiválogatni és egy épületbe, a már említett ideiglenes őrzési helyre összegyűjteni azokat a középkori eredetű darabokat, amelyek esetében nem zárható ki a királyi koronázó- és temetkezőhelyként működő prépostsági templomból való származtatás. A helyzetet bonyolította, hogy néhány igen fontos korai emléket jelenleg a Magyar Nemzeti Múzeum, illetve a Magyar Nemzeti Galéria őriz. Volt néhány olyan román kori töredék is, amelyeket a Magyar Építészeti Múzeum óbudai épületének udvarán találtunk meg, s innen szállítottunk vissza keletkezési helyére, Székesfehérvárra.

A munka kezdete óta folyamatos nehézséget jelent a faragott kövek lokalizálása. A régóta múzeumban lévő középkori faragványok jelentős részének lelőhelye ugyanis ismeretlen. Leginkább még a XIX. század óta a püspöki palota kertjében elhelyezett nagyszámú kőtöredék esetében kézenfekvő a feltételezés, hogy ezek minden bizonnyal az egykori Nagyboldogasszony templom részei lehettek. Nagyobb gondot okoz a tulajdonképpen a város teljes területéről, sőt még a környékről is (pl. Szabadegyháza) egészen napjainkig előkerülő, a török uralom időszakában városfalakba, bástyákba, fürdőkhöz, stb. másodlagosan, majd ezek bontása után harmadlagosan, különböző lakóházakba beépített építészeti és díszítőelemek származtatása. A prépostsági templomtól kívül ugyanis Székesfehérváron más egyházi építkezések is folytak, mégpedig leginkább a XII.

*A Lux-féle kőtár a prépostsági templom faragványaival 1995-ben
The lapidary by Géza Lux with the carvings from the provostal church. 1995*

században. Ezek közé tartozott például a belvárostól nyugatra elterülő ún. Szigetben álló johannita templom és kolostor, az ún. Budai külvárosban létesített Szent Miklós társaskáptalan épületei, valamint a déli külvárosban található Szent Márton plébánia-templom. Később a ferencesek és a domonkos rendi apácák is beköltöztek a külvárosokba, az ő folyamatos jelenlétükkel, valamint jó néhány kisebb kápolnával és más egyházi rendeltetésű épülettel is számolnunk kell akkor, amikor a napjainkra ugyancsak összekeveredett kőanyag elkülönítésével próbálkozunk. Biztosak leginkább csak a szóban forgó területéről származó faragványok esetében lehetünk, amelyek azonban – figyelembe véve a stílusukat vagy faragási technikájukat tekintve rokon darabokat – egész csoportokat kapcsolnak a Nagyboldogasszony-templomhoz és a mellette álló prépostsághoz. Itt jegyezzük meg, hogy sajnos az ásatásokból előkerült kőtöredékek azért köthetők igen nehezen valamely konkrét épületegységhez, mert a korábbi bolyga-

tások és feltárások miatt rendszerint már egy kevert rétegből származnak.

Az összegyűjtött és kiválogatott faragott építészeti- és díszítőelemekről (kb. 600 db) 1997–98-ban fotódokumentációt (Hack Róbert) és egyenkénti pontos rajzi felmérést (a kőanyag feldolgozását végző munkacsoport mellett a helyszíni rajzolásban részt vett Gerák Miklós és Nyikos László) készítettünk. 1999-ben folytattuk ezt a munkát, mert az újabb ásatásokból még kb. 800 db, javarészt kisebb méretű gótikus töredék került napvilágra. 2000-ben elvégeztük a budapesti múzeumokban kiállított darabok felmérését is (Markó Balázs). A dokumentálási munkálatokkal párhuzamosan kőszobrász-restaurátorok (Sütő József, Osgyáni Vilmos és Rákos Péter) vizes permittel megtisztították a szennyezett köfelületeket és elvégezték a szükséges konzerválási feladatokat.

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy az ily módon rendszerezett kőanyag csupán elenyésző töredéke annak a középkor folyamán legalább négy nagy átépítést megért, belső berendezésekkel gazdagon díszített, hatalmas méretű templomnak, amelynek megismerésére mi is – és valószínűleg a minket követő nemzedékek is – csupán törekedni tudunk. A 2000. év kiállítása ennek a megismerési folyamatnak egyik, eredményekben és mindenekelőtt tanulságaiban azonban igen fontos lépcsőjét jelenti. A Szent István Király Múzeum kezdeményezésére és közreműködésével létrejött kiállítás koncepciójának kidolgozásában nagy szerepet játszott *Hatházi Gábor*, a megvalósításban segítségünkre volt *Cserményi Vajk*.

A kiállítás épületébe azon a kapun keresztül léphetünk be, amely Tóth Sándor 1972-ben készült rajzi rekonstrukciója szerint a Nagyboldogasszony-templom XII. század közepén emelt nyugati kapuja volt. A rekonstrukcióban szereplő béli kapuval megegyező nagyságú és azt hűen követő másolat (rajz: *Pisich Ildikó*) fotóeljárással felnagyított képe – dacára a hiányzó harmadik dimenzióknak – az illúzió túl talán az egykori méretekről is elképzelést nyújthat.

A földszinti nagy előcsarnokban a prépostság intézményének és az épület sajátos funkcióinak a középkori történelemben és a királyi hatalom legitimitásában betöltött szerepére igyekeztünk utalni (*Biczó Piroska*, *Tóth Melinda*, *Lóvei Pál*). A Szent István király által saját sírtemplomaként alapított, majd századokon át királyaink koronázó- és temetkezőhelyeként szolgáló „bazilika” egyben a törvénykezés helye és a királyi kincstár őrzője is volt. A temetkezésekkel kapcsolatban az érdekesség kedvéért olyan térképet készítettünk, amelyen a nem Székesfehérváron, hanem máshol, más egyházakban eltemetett királyokat szintén feltüntettük. A bemutatott síremlékek közül érdemes felhívni a figyelmet a két részből álló, kemény mészkőből faragott kőlapra, amely-

nek hátoldala egykor járófelület lehetett. Enyhén domborodó felületét utólag szinte teljesen lefaragták, a hosszoldalak szegélyén fennmaradt palmettás díszítése alapján a XI. század végére datálható. Szintén említésre méltó, hogy ez alkalommal együtt láthatók a különböző gyűjteményekben őrzött, 1414-ben elhunyt Stibor vajda vörösmárvány síremlékének töredékei.

A kiállítóterben a földszintről az emeletre vezető lépcső első szakasza valójában a tágas belső helyiség reprezentatív lezárását adja, a középpontban elhelyezett íves hátfalú fülke szinte kínálja magát valamiféle központi gondolat vagy látványosság bemutatására. Mindnyájan egyetértettünk abban, hogy az egyedülálló és bizonyára káprázatos épület történetében – sajnos – éppen pusztulása volt a legmeghatározóbb esemény. Ebből a megfontolásból került ide a város 1601. évi ostromáról készült egyik korabeli metszet hatalmasra felnagyított részlete, amely a felrobbantott és lángokban álló templomot ábrázolja. „Azután történt, hogy látták levegőbe röpdülni a magyarok régi vallási emlékét...” (Nicolas de Montreux emlékirata a város 1601. évi ostromáról). Előtte, a látogató lábainál hever a faragványokra széthullott egykori műalkotás. Itt – egy sokféleképpen értelmezhető – festői rendetlenségben azokat a különböző korú töredékeket helyeztük el, amelyek művészettörténeti szempontból nem elhanyagolhatók ugyan, egyedi kiállításukra azonban most nem volt lehetőség.

Viszonylag sok, Székesfehérvárt bemutató metszet maradt ránk a XVI–XIX. századból. Ezek a prépostság és általában a városfejlődés kutatásában érdekesek lehetnek, még akkor is, ha tudjuk, hogy legtöbbje nélkülöz minden helyismeretet és történeti hűséget. Igyekeztünk ezért az emeletre vezető, hosszú lépcsőkar oldalán minél többet kiállítani belőlük.

Az emeletre érkeve az első, ami szembeötlő, egy nagyméretű és igen részletes alaprajz a templomról (*Szabó Zoltán*), amely minden feltárt és értékelhető részletet tartalmaz, gazdagon feliratozva. Mellette egy nagy tablón – valójában csak emlékeztetőként, hiszen a jelen kiállítás célja inkább az újabb eredmények láttatása volt – a korábbi kutatástörténet kapott helyet. Azt hisszük, ennek jelentőségét nem kell hangsúlyoznunk. A kezdeti tudományos érdeklődésen túl a XIX. századi ásatások (Érdy János – 1848, Henszlmann Imre – 1862, 1874, 1882), az 1936–38. évi Romkert-kialakítást megelőző kutatások (Lux Kálmán, Dercsényi Dezső) és Kralovánszky Alán 1965-ben megkezdett és több szakaszban egészen 1993-ban bekövetkezett haláláig folytatott régészeti feltárásai alapját képezik minden jelenlegi és jövőbeni feldolgozásnak.

A részletes régészeti ismertetés valójában erre az 1965-től induló és a mai napig tartó

időszakra vonatkozik, tehát magába foglalja az ásatásokat 1993 óta vezető *Biczó Piroska* eredményeit is. A téma könnyebb megközelítése érdekében ő választotta ki azokat az épületegységeket, ahol a tárgyalt évtizedekben újabb részletek kerültek elő, vagy ahol lényeges összefüggések tisztázása vált lehetségessé. Ilyen megfontolás alapján a következő címszavak kerültek a tablók fölé: a prépostsági templom nyugati homlokzata és nyugati építménye, a nyugati toronypár, a boltozatok külső támrendszere, a szentély lizénái, a templombelső, a templom déli oldala, a kevésbé kutatott részek. Az egyes szakaszokat az onnan előkerült néhány kőtöredék illusztrálja, s itt kapott helyet néhány érdekes régészeti lelet is.

A faragványok kiállításánál – és ez a román kor (*Mentényi Klára*, *Bartos György*) esetében még nyilvánvalóbb – két különböző szempont keveredik. Egyrészt szerettünk volna érzékeltetni egyféle topografikus rendet, amely az épület nyugati homlokzatától kelet felé, a szentély felé haladva mutat be bizonyos egyedi darabokat, csoportokat és szerkezeti egységeket. Ebben az értelemben kerültek a csupán részlegesen felépített, egyébként a kiállítás címlapképéül is szolgáló kapurekonstrukció elé azok a hozzá stílusukban közel álló faragványok, amelyek talán vele együtt egy homlokzathoz vagy egy előcsarnokhoz tartoztak. Az itt elhelyezett, egymással egyértelmű szerkezeti kapcsolatba nem hozható köelemek azonban nem sorolhatók be a kapuzat szigorú méretrendjébe. A kapuzat jelképes kialakításánál Tóth Sándor már említett és eredetiben is kiállított, 1972-ben készült rekonstrukciós rajzát vettük alapul.

A fenti szemponton túl a látványosság iránti igény vezérelt minket akkor is, amikor úgy képzeltük – és ebben nem csupán segítséget, hanem egyértelmű útmutatást jelentettek a kiállításrendező *Héjjas Pál* briliáns ötletei –, hogy a kapun áthaladó látogató mintegy a hajóban sétálva kétoldalt pillérfejezetek közé kerül, rálát egy középpontba állított vörösmárvány síremlékre, majd a gótikus lettner rekonstrukcióján túl, a terem legvégén a Mátyás-kori késő gótika maradványaival találkozhat. Így az illúziókeltés nem válik gátjává egyfajta időrend érvényesülésének.

Másrészt természetesen az egyes darabok stíluskapcsolataira történő utalás, bizonyos csoportok közelségének érzékeltetése és a nélkülözhetetlen kronológia ellentmond a térélmény keltésének. Így például a XII. század közepi kapuzat után láthatjuk csak a XI. századi faragványokat. A Szent István korára és a század végére, szentté avatásának idejére tehető, ez idáig minden ismert kőtöredék mellé azoknak az ugyanebből az időszakból származó daraboknak is kitettük a fotóját, amelyeket más múzeumokban őriznek, sőt – a teljesség kedvéért – a mauzóleumban őrzött szarkofág megjelenítésé-

hez is ragaszkodtunk. Így is szívbemarkolóan kevés az, ami a templomnak ebből a korai korszakából ránk maradt.

A zsúfoltabb román kori termet a nagyobb pillérfejezetek mögött több egységre osztottuk. Ily módon egymás mellé kerülhettek az esetleg nem az épületbelső, hanem a homlokzat vagy valamilyen más, nyitott tér falfeületeihez tartozó töredékek, az ikernyílásokból vagy ívsoros szerkezetekből származó, minden bizonnyal szabadon álló ún. kis-építészeti elemek, vagy azok az ikeroszlopok és lábazatok, amelyek esetében nem kizárt, hogy a régészetileg igazolt kerengőfolyosó maradványai lehettek.

A román kori faragványok egy jelentős csoportján azonos vagy nagyon hasonló díszítőmotívumok láthatók. Jellemző rájuk a kanyargó, köralakban visszahajló, tagolás nélküli indák, a belőlük kinövő, helyenként szőlőfürtökkel is gazdagított szőlőlevelek, a szőlőt csipegető állatfigurák és a néhol fogrovattá keskenyedő saktábladiszek. A XII. század második felére keltezhető, különböző funkciójú köelemekből álló együttes bizonyos darabjaiból egy ikerablak rekonstrukció-kísérletet (*Bartos György*) állítottunk ki. Ennek létrejötté a feldolgozás során előkerült újabb faragványok ismeretében vált lehetővé és jelen formájában elsősorban vitaanyagként szántuk. Egyértelmű, hogy az ilyen jellegű nyílásszerkezetek egy román kori templom számos pontján előfordulhatnak – a külső homlokzaton, a főhajó belső homlokzat-tagolásaként, a kerengőben –, a faragványok lelkőrkörülményei miatt mégis valószínűnek tartjuk, hogy ebben az esetben egy, az épület belsejében, önállóan felépített, zárt egység – berendezés – homlokzatát tagoló nyílásról lehet szó.

Az egységesen kék színű installáció ugyan csak az összefüggő belső tér érzetét kelti. Így szinte észrevétlenül, csupán más jellegű és stílusú kőanyagát tekintve különül el a középső szakaszban az Anjou-kor. A templomot sújtó 1318. és 1327. évi tűzvészről szóló híradások, továbbá a romterületen ma is megfigyelhető toldások a pillérlábazatokon, a támprendszer és a lefedés átalakítására utalnak. Egyelőre vitatott, hogy a szándékolt boltozatépítések közül melyik valósult meg, s az is, hogy a fennmaradt töredékek alapján az épület különböző részei fölé milyen típusú és formájú boltozatot terveztek. Azonosíthatók viszont egyes árkádív-elemek, a főhajó falpillér elemei és valószínűsíthető a mellékhajók boltozati darabjai.

Ezeket kívül az Anjou-kor bemutatására *Buzás Gergely* elsősorban négy nagyobb, egykor a belső teret díszítő egység ismertetésére vállalkozott. A rekonstrukciós rajzok elkészítésében és a terem berendezésében segítségére volt *Bodó Balázs*. A Szent Imre-kápolnához tartozó faragványok legtöbbje a boltozattól való. A töredékek lelőhelye közelében, a déli mellékhajóban voltak olyan ré-

gészeti maradványok, amelyek a bordákból kikövetkeztethető méretű és alaprajzú építményhez kapcsolhatók. E maradványok és a kőfaragványok alapján nyújtott poligonális alaprajzú tér rekonstruálható, amelyet két függőzárókőre boltozott, háromsüveges szakaszokból álló boltozat fedett. Homlokzatát feltehetőleg karéjos mérművekkel díszített árkádok és mérműves kőrácscsal tagolt falfeületek alkották, támpillérekkel.

Az egykori kórust nyugatról árkádos folyosószerű szentélyrekesztő – lettner – határolta. A XIV. század első felére datált szentélyrekesztő meglétét falmaradványai, alapozása, mintásan rakott padlója, valamint fennmaradt kőfaragvány-töredékei igazolják. Rekonstruálható nyolcszakaszos, keresztboltozatos tere, amely néhol tömör, máshol áttört hátfalra támaszkodott. Bejárata valószínűleg közepén nyílt. A homlokzat tagolásából eddig kevés töredék került elő, ezek alapján feltételezhető, hogy az árkádnílvások csúcsíveit áttört mérművek díszítették és meredek háromszögű oromzatok keretelték.

A XIV. században a templom északi mellékhajójában egy háromszemélyes sír fölé gazdagon faragott síremlék készült, amelynek számos apró töredékét Kralovanszky Alán tárta föl a sírgödörben 1969-ben. A kis vörös- és fehérmárvány darabok nagy része egy önálló vitrinben bemutatásra került. Az ismert faragványokból *Buzás Gergely* egy új rekonstrukciót készített. A feltételezhetően baldachinnal fedett fülkesír rekonstrukciója elsősorban az alsó részekre vonatkozik, az oromzatok és fiálék lezárásából ugyanis nem maradtak töredékek.

A kiállítótér tengelyébe állított „tumba” egy oldallap töredékét és a feltehetően I. Lajos királyt ábrázoló, már régóta ismert vörösmárvány sírkő érzéletes bemutatását kísérli meg. Az újabb ásatások a templom déli oldalán egy kápolnát tártak fel. Ezekből olyan kisméretű faragványok kerültek elő, amelyek minden bizonnyal ehhez az emlékhöz köthetők, s amelyek a teremben szintén megtekinthetők.

A hatalmas emeleti tér zárófala előtt egy keskeny szakaszt alakítottunk ki a Mátyás-kori építkezésekből származó faragványok számára. A román kori szentélytől keletre lévő falalapozásokban a kutatás, az írott forrásokból ismert, Mátyás király sírkápolnájával azonosítható épületrészt sejtí. Mivel ezen a területen, bár többször is feltárták, alaposan dokumentált ásatás még nem volt, a kápolnával vagy a szentélybővítéssel kapcsolatban számos nyitott kérdés marad.

A fennmaradt kevés számú szerkezeti elem pontosan nem lokalizálható, különösen azért, mert ugyanebben az időszakban épült a templom északi oldalán álló, Kálmáncsehi Domokos prépost által alapított kápolna is. A rendelkezésre álló kis helyen *Pap Szilárd* a kőanyag sokrétűségének illusztrálására különböző funkciójú faragványok közül muta-

tott be néhányat. Így például az egyetlen, hallólyag-motívummal díszített, csúcsíves ablakkőrácscot, címert ábrázoló darabokat, fiálé- és kúszólevél-töredékeket, gyémántmetszéses lábazati elemeket, boltozati záróköveket, stb. A legnagyobb méretű faragványok azok az osztott ablakokhoz és ajtókhöz tartozó elemek, amelyekre a bonyolult pálcátagos díszítés jellemző, és amelyek feltehetően nem a templomhoz, hanem az egykori prépostsági épületekhez tartoztak.

Végezetül hangsúlyozni szeretnénk, hogy a 2000-ben megnyílt kiállítás csupán egy még le nem zárt tudományos feldolgozás egyik közbülső fázisát jelenti. Elsődleges feladatunknak mégis a kőanyag jövőjének megnyugtató rendezését tekintjük. Meggyőződésünk, hogy szabad térben a továbbiakban nem tarthatók, megőrzésük csak száraz, zárt és védett helyen biztosított. Sorsukat a korábbi elképzelésekkel összhangban egy önálló múzeum létesítésével véljük megoldhatónak. Ez a tervezett múzeum nem csupán kőtár, hanem a páratlan értékű faragvány-anyag mellett az ásatások során előkerült leletek kiállítóhelyévé is válhatna, s a hagyományos eszközökön: fotókon, makettekkel – a ma rendelkezésre álló technika segítségével is igénybe véve – képes lenne a királyi koronázótemplom nemsokára ezer éves történetét a látogató elé tárni.

Lásd még – See also: Képmelléklet IV.

Basilica Grandis et Famosa (A Large and Famous Basilica)

The provostal church in honour of Virgin Mary in Székesfehérvár was founded by St. Stephen and since the Middle Ages it has played an important role in Hungarian history being a coronation and burial place of our kings and queens. Several research projects have been trying to find the remains of the church, to investigate them, and more recently, to present them to the public. The team investigating the carvings and the architecture of the church was set up in 1995. Its first and crucial task was to collect the stones from the museum building where they have been stored but because of humidity the precious remains were damaged there. The processing of the materials started in 1996 which was not easy because the finds were scattered in a lot of museums, stores, private collections. In the past few years the team arranged the documentation and restoration of the remains. In 2000 a new exhibition was opened in the St. Stephen Museum to give an insight into the history of the research. We can enter the exhibition through the reconstructed gates of the church. In the large vestibule the functions of the building and the provostal institution in the role of royal power and medieval history are introduced. The church was not only a burial place but also the place of jurisdiction and the keeper of the Royal Treasury. In the exhibition hall we can see engravings showing real or imaginary pictures from the history of the city. The archaeological excavations and investigations are introduced in another part together with the detailed ground-plan of the basilica. The carvings are presented in a kind of topographical order giving a spectacular view to the visitors. The exhibition of the museum is an intermediary stage in the unfinished scientific processing, with the primary objective to preserve the stones of the church and to establish a separate museum for them in the future.

„Ah hol vagy Magyarok tündöklő csillaga?” Szent István király a magyar irodalomban a kezdetektől a XVIII. század végéig

Ratzky Rita

Első királyunk alakja az ezer éves magyar irodalomban számos formában reinkarnálódott: krónikák és legendák, énekek, versek, drámák szólnak róla. Érdekes rá az anyag, hogy a nagyszámú magyar és külföldi ábrázolással és a nem túl sok relikviával együtt kiállításba rendezzük most, a millenniumi ünnepek vége felé járván.

Szent Istvánról való legrégebb ismereteink az ismeretlen szerzőktől származó, latin nyelvű legendákból – az ún. nagyobbik, az ún. kisebbik és a Hartvik püspök által írottól – származnak. A régebbi *Nagylegenda* a király alakjában inkább a szentté avatásra méltó jellemvonásokat hangsúlyozza, a *Kislegenda* az uralkodói érdemeit. A *Hartviklegenda* a kettő kompilációja, de új mozzanatokat is tartalmaz, például azt, hogy István halála előtt Mária oltalmába ajánlja az országot. A legenda szerint Vajk, a keresztelésben majd István nevet kapó gyermek születését isteni híradás előzte meg az édes-

Hans Sebald Behan: *Patrona Hungariae a három szent királlyal*. Fémgravés, 1530 körül.

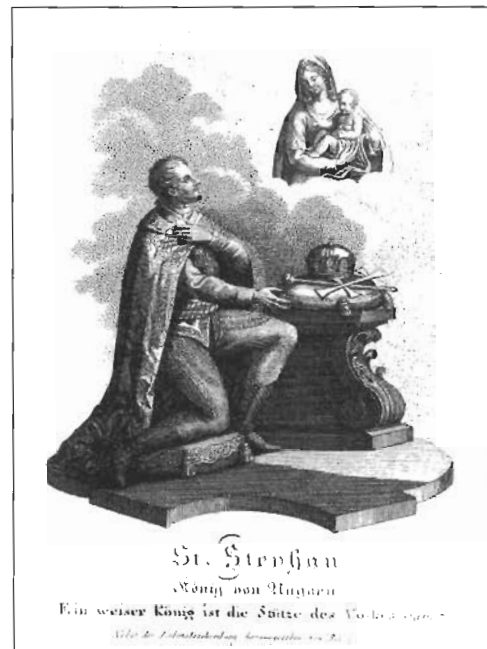
Paul Davidson gyűjteményéből

Hans Sebald Behan: *Patrona Hungariae with the three holy kings*. Wood engraving, circa 1530. From Paul Davidson's collection

anyának, Saroltának és az apának, Gézának álmom formájában, amelynek tartalmát a Karthausi Névtelentől hagyományozott történetből ismerhetjük. De a fáma szerint álmom jelezte II. Szilveszter pápának is, hogy koronát kell adnia egy távoli ország új uralkodójának. Ezeknek a műveknek a bemutatása (természetesen magyar fordításban is) az irodalmi forrásanyag kezdetét jelzi. Képzőművészeti illusztrációkkal tárjuk a látogatók elé az esztergomi fejedelemmé avatást, majd a székesfehérvári koronázást, amelynek egyik legfontosabb pillanata István eskütétele. A kiállítás – természetesen nem a teljesség igényével, hiszen a téma az irodalom – vállalja István király különböző ikonográfiai korszakainak felvázolását is. Kálti Márk *Képes Krónikája* mind az István-történet, mind az ábrázolás szempontjából fontos számunkra. Követjük a magyar korona és a Szent Jobb történetét egészen a XVIII. század végi hazaérkezéséig. Nem bizonyított, hogy a szűzies életű, korán elhunyt Imre herceghez szóló *Intelmeket* maga fogalmazta volna, talán egy papi személy állította össze külföldi fejedelem-tükrökből, ámbátor a király idegen nyelveken beszélő, művelt ember volt, végső soron ennek ellenkezője sem kizárható.

Vannak korszakok, amikor István király alakja többször és fényesen jelenik meg az irodalmi művekben, ilyen a középkor, a barokk és természetesen az első világháború utáni korszak, amely már nem része a bemutatásra kerülő időszaknak. I. Istvánról szóló középkori himnuszok – először latin, majd magyar nyelvűek is – igazából csak a XVII. századból maradtak reánk: Szent István verses története egy esztergomi Ágoston-rendi szerzetes tollából; a híres krónikák vonatkozó lapjai; a róla szóló prédikációk Temesvári Pelbárt és tanítványa, Laskai Osvát munkái; a Pozsonyból és Kolozsvárról való latin nyelvű drámák; jezsuita és piarista szerzetesek magyar nyelvű iskoladrámái. Ezek azok az irodalmi-történeti-teológiai művek, amelyek lapjain minden korban más-más interpretációban jelenik meg a nagy király. A XVII. és a XVIII. század István-

Sebastian Langer: *Szent István király koronafelajánlása*.

Rézgravés, 1790 körül. A szerző gyűjteményéből

Sebastian Langer: *King St. Stephen offering the crown*. Engraving, circa 1790.

From the author's collection

kultusza a régi magyar keresztény hit megvédésére, némiképpen a protestantizmus ellen való fellépésre is szolgált. Ám az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy protestáns szerzők is írtak Szent Istvánt kegyelettel említő műveket, mint például Farkas András *A zsidó és a magyar nemzetről* szóló verses műve 1538-ból vagy Listius László *A magyar királyokról* című rövid költeménye 1653-ból. A Szent Jobb és a korona hazahozatalának alkalmára számos szépirodalmi alkotás született, ezek közül nem maradhatott ki a bemutatandó anyagból Faludi Ferenc egyházi éneke, az Ányos Pál által közzétett *Énekek Könyvében* található ének, amelyet talán maga Ányos írt, vagy éppen Kazinczy Ferenc *Pályám emlékezetének* vonatkozó részlete. István képe a néphagyományban is sokáig élő volt, ez azonban már egy másik kiállítás témája lehetne.

Irodalmi, valamint képzőművészeti anyagunkat a fővárosi és vidéki, világi és egyházi gyűjtemények anyagaiból válogattuk. A Petőfi Irodalmi Múzeum Szent István kiállítása május 2-ától december 31-ig várja a látogatókat!

King St. Stephen in Hungarian Literature till the End of the 18th Century

The figure of our first king has been represented in several ways in Hungarian literature: chronicles, legends, songs, poems, dramas were written about his life and activity. This kind of literary heritage is so rich that it deserves an exhibition. At the Petőfi Literary Museum an exhibition will be organised to commemorate the effect St. Stephen had and has on Hungarian literature.

Üdv néked boldog Gizella királyné – Gizella királyné városa az Árpád-korban Kiállítás a veszprémi Laczkó Dezső Múzeumban

Rainer Pál

A kiállítást a magyar keresztény államalapítás ezredik évfordulójára készítettük. Annak ellenére, hogy általában még a nem szakemberek előtt is közismert: Veszprém Magyarország egyik legrégebbi városa, ahol Szent István király a második ezredforduló táján püspöki és megyésispáni székhelyet alapított – s e kettős szerepkör azóta is meghatározó –, a feladat mégsem bizonyult könnyűnek. Ugyanis egészen egyszerűen az ebből a korszakból származó, kiállítható, szép leletanyagunk igen csekély mennyiségű, nem beszélve arról, hogy ezek természetesen már állandó kiállításunkban láthatóak. Így azután, ezt e keveset próbáltuk meg úgy bemutatni, hogy lehetőleg többet mutasson, valahogy úgy, mint az a szegény ember, akinél ugyan csak vízbefőtt krumpli volt az ebéd, de ehhez is akkurátusan megterített.

E hiányosságokat áthidalandó – Regénye Judit régész kolléganőm ötletére – a 11x10,40 m méretű kiállítási teremben egy lekicsinyített és erősen rekonstruált román székesegyház belsejét imitáltuk (a templomot intencióink nyomán Szentes Veronika, Pannonterv tervezte). A három oszloppárral három hajóra osztott templom – képzeletünkben a veszprémi Szent Mihály püspöki székesegyház – félköríves záródású szentélyében egyszerű oltár mellett, az esztergomi királyi palota ásatásakor előkerült és jelenleg a Magyar Nemzeti Múzeum kiállításában rekonstruálva látható trónus alapján elkészült fa trónszéken (Palotás Attila asztalos munkája) Gizella királyné ülő alakját, mellet-

te pedig főpapi ornátusba öltözött püspök figuráját helyeztük el. A székesegyház alapítója ugyanis első királynénk volt. Innét eredeztethető az a szokás, hogy a templom kegyúrnői a későbbiekben is a mindenkori magyar királynék voltak. Oklevelek többször is említik a templomban állt trónusukat. A veszprémi püspökök pedig – néhány kivétellel – nagyjából a XIII. század végétől a királynéi kancellár tisztét is betöltötték. Rendszerint ők koronázták meg királynéinkat, a középkorban Székesfehérvárott, a Habsburg-korszakban általában Pozsonyban. Így e két alak a magyar királynék és a veszprémi püspökök szoros kapcsolatára is utal. Ezen kapcsolat tendenciózus eltűlése nyomán született meg a „Veszprém a királynék városa” kifejezés. Tudomásunk szerint azonban egyetlen királynék sem tartotta udvarát állandó jelleggel Veszprémben. Ennek sem okleveles, sem régészeti nyomai nincsenek.

A kiállításrendezőink által felépített templom belsejét minél egyszerűbb módon próbáltuk megjeleníteni. A quadereket festés imitálja, a szentély falát egy, a déli hajófalat két résablak töri át. A déli oldalon nyílik a bejárat is, felette a Veszprémi Püspökség XI. századi idézőpecsétjének (Magyar Nemzeti Múzeum) megnagyított Szent Mihály főangyal ábrázolását helyeztük el. Ezt az ábrázolást választottuk egyben a kiállítás jelvényéül is, amely rákerült a meghívóra, a kiállítást ismertető kiadványra és a megnyitó alkalmával osztogatott mézeskalácsra (Győri Eszter népi iparművész sütése, ütőfáit Mónus Béla faragó készítette). A bejárat belső oldalára egy Nemesvámoson talált XIII–XIV.

századi kő szenteltvíztartó került. A belső térben az oltár fölé függesztett egyszerű, nagyméretű fakereszt (Palotás Attila munkája) és az oltáron elhelyezett esztergált fa kehely (Gombás Tamás devecseri faragó alkotása) erősíti a templomi funkció érzetét. A templom nyugati oldala nyitott, s mintha csak a főbejáraton át kitekinténénk, nagyméretű, festett képen (Kulcsár Ágnes festőművész

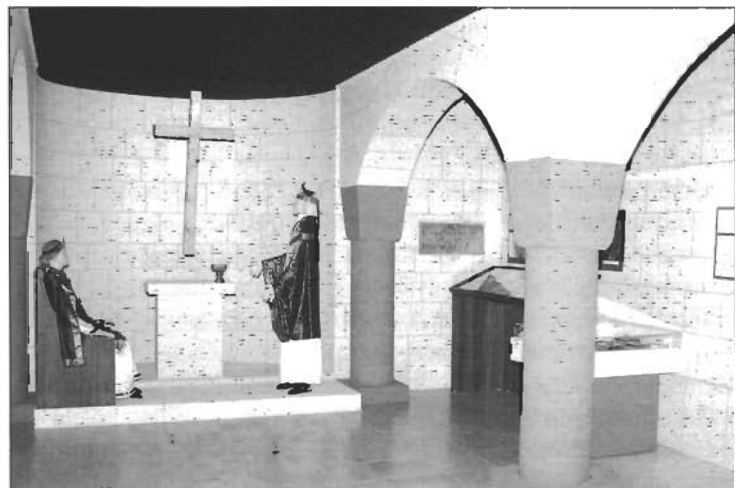
A Veszprémi Püspökség idéző pecsétje Szent Mihály főangyallal, XI. század (Magyar Nemzeti Múzeum)

The sigil of summons of the Veszprém Bishopric with the image of St. Michael archangel

munkája) mutatjuk be a várat egykor kerítő sáncot, fa őrtoronnyal és katonákkal, s távolabb a völgyben kanyargó Séd folyócskát és a veszprémvölgyi Szűz Mária görög ortodox apácakolostor fák között megbújó épülettömbjét. A kevéssé valószínű hagyomány szerint ebben, a Szent István királytól feltehetőleg Szent Imre herceg bizánci feleségének kísérete részére alapított zárdában készült az a miseruha, amelyet később átalakítva koronázó palástként használtak. A templom déli oldalán kívül, a rajzbeli sánc immár térben elhelyezve, kihegyezett cölöpsorral folytatódik egy darabon. Mellette gyalogos katona rekonstruált alakja áll, lándzsájának zászlaján és pajzsán az Árpádok címerének vörös-fehér sávjaival. Sisakja a Pécsen előkerült XI. századi sisakot formázza (a viseleti darabokat valamennyi figura esetében Egervári Márta textilrestaurátorunk, a kiegészítő darabokat – pajzs, sisak, ékszerek, stb. – restaurátor műhelyünk munkatársai készítették). A „templom” valódi templomi belsőre emlékeztető félhomályos, egyes napszakokban kifejezetten sötét térben helyeztük el a tulajdonképpeni kiállítást: 5 db üveges vitrint, bennük az eredeti műtárgyakat: kardot, pénzeket, pecséteket, egyházi kegytárgyakat, sírleleteket, kisebb emlékeket, továbbá egy régi mintára készített írópultot, üveggel letakart lapján néhány, az Árpád-kori Veszprémmel kapcsolatos oklevél színes fotóját (eredetijük a Veszprémi Érseki Levéltárban található), végül a templom falára felragasztott, egy-egy témakört összefoglaló szövegeket és a képeket, rekonstrukciós rajzokat. A világitást úgy helyeztük el, hogy a lámpák csak a vitrineket és képeket, szövegeket világítsák meg.

A rekonstruált székesegyház belseje, az oltárnál Gizella királyné és a veszprémi püspök alakjával

The interior of the reconstructed cathedral, at the altar the figures of Queen Gizella and the bishop of Veszprém

Bizánci aranylemezek apostolokkal (diadém vagy karperec tartozékai). XI. század (Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém)

Byzantine gold-foils with apostles (accessories of diadem or bracelet). 11th century

Fotók – Photos: Oszkó Zsuzsa

Kiállításunk témakörei: a veszprémi isapánság, Veszprém az Árpád-korban, különös tekintettel egyházi épületeire, Gizella királyné élete, a veszprémi püspökség.

A terem formájából adódóan, a templomon kívül még további tér állt rendelkezésünkre. A nyitást követően itt állítottuk ki a Magyar Nemzeti Múzeumtól kölcsönzött királyi kincseket: Péter ólombulláját, I. András idézőpecsétjének második ismert példányát (az első példány a veszprémi múzeumé, ez is látható a kiállításban). Salamon király dénárjának vas verőtövét. III. Béla király és felesége, Anna királyné székesfehérvári sírmellékleteit, az úgynevezett Margit-szigeti koronát, a kalocsai királyfej másolatát, a Zsigmond király nagyváradi sírjából előkerült koronát és az országalmát, s néhány további apróságot. Tekintettel arra, hogy ezek az országosan is jelentős műkincsek csak két hétig voltak kölcsön nálunk, a visszaszállításuk után keletkező űrt is be kellett tölteni. Ekkor helyükre négy darab XI–XIV. századi sírközmásolat került – I. András király tihanyi sírlapja, két zirci és egy felsődörcicei sírkő –,

amelyeket már idejében elkészítettünk (restaurátoraink, főként Koncz Pál és Farkas Attila munkái), és készenlébe helyezve várták a cserét.

Ugyanezen külső tér rövidebb falán helyeztük el Binder János Fülöp XVIII. század végén a magyar Szent Koronáról és a koronázási jelvényekről készült 5 darab nagyméretű rézmetszetét (megjelent: Koller Josephus: Ungariae Coronae commentarius, Quinque-Ecclesiis,

MDCC.) és Stornó Ferencnek 1868-ban a koronázási palást XVII. századi, Pannonhalmán őrzött másolatáról készült tusrajzát (Városi Múzeum, Sopron). Az alattuk lévő vitrinben 2000. június 15-ig a kéthelyi (volt Sopron vármegye, ma Mannersdorf, Burgenland) XIV. századi úti oltárt (Győri Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár) állítottuk ki.

Ugyancsak a külső térbe, a templom déli hajójával párhuzamos hosszanti falra kerültek a magyar királynék – egyúttal a veszprémi székesegyház kegyúrnői – képei (20 darab). Nagyobb részüket a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka adta kölcsön. Ezeket visszaadásuk után másolatokkal cseréltük ki. A templombejárat bal oldalán elhelyezett táblázatban a magyar királynék fontosabb életrajzi adatait foglaltuk össze.

A második emeleten megrendezett kiállításunkhoz kapcsolódva, a múzeum előcsarnokában Árpád-kori királyi és középkori királynéi pecsétjeink másolatait (a Magyar Országos Levéltár restaurátor műhelyének munkái) állítottuk ki, valamint néhány, a

magyar szentekkel kapcsolatos képet és műalkotást, így például egy Vöröstőről (Veszprém megye) származó, Szent István királyt ábrázoló XIX. századi üvegfestményt (Néprajzi Múzeum, Budapest), egy XIX. századi veszprémi céházszlót, Szent Imre herceg olajfestményét és Szent István kis fa szobrát (Partics István népi fafaragó mester munkája, Rezi).

A kiállítást Rainer Pál (szakmai rész) és Regénye Judit (szervezés, műszaki-technikai részletek, anyagbeszerzés) régészek rendezték. Támogatóink a Nemzeti Kulturális Alap, a Magyar Millennium Kormánybiztosi Hivatala, Veszprém Megye Önkormányzata és Veszprém Megyei Jogú Város voltak. A műtárgyak biztonságos őrzésében a Veszprémi Rendőrkapitányság volt segítségünkre.

A kiállításnak a megnyitóra megjelent a magyar – és valamivel később – a német nyelvű vezetője (műszaki szerkesztők: Bárdossy Pál, Búcsú-Martonosi Gizella, kivitelezés: Press Coop Nyomda, Veszprém). A kiállítást 2000. május 7-én – a Veszprémben néhány éve hagyományossá váló Gizella napon – Dávid Ibolya igazságügy-miniszter nyitotta meg, Nemeskürty István millenniumi kormánybiztos, továbbá egyházi, városi és megyei vezetők jelenlétében, s az 2001 végéig lesz látogatható.

The town of Queen Gizella during the period of the dynasty of Arpad

An exhibition was opened in the Dezső Laczkó Museum in Veszprém on the occasion of the 1000th anniversary of the foundation of the Hungarian state, about the history of Veszprém between the 10th and 13th centuries. In the greatest exhibition hall a reconstructed model of the Veszprém Episcopal church was built and in it, near the altar, the figure of Queen Gizella, wife of King St. Stephen can be seen, seated on a copy of the original royal throne. Queen Gizella was the founder of the church in Veszprém and later it became a tradition that the queens acted as patrons of the church. The exhibition, which presents the history of the comitatus of Veszprém and that of the episcopacy and the life of Queen Gizella, can be seen till 31 December 2001.

Európa közepe 1000 körül Egy kiállítás rendezésének tanulságai

Révész László

Napjainkban világszerte reneszánszukat élék a nagy, több ezer műtárgyat bemutató múzeumi ideiglenes-, illetve vándorkiállítások. A Magyar Nemzeti Múzeum életében kiemelkedő fontosságú esemény volt, hogy 2000. augusztus 20. és november 16. között első helyszíniként bemutathatta az *Európa*

közepe 1000 körül című, német, cseh, lengyel, magyar és szlovák együttműködéssel megvalósított tárlatot. E nagyszabású kiállítások egy része évfordulós rendezvény, valamely nagyjelentőségű történelmi esemény(sor) vagy személyiség bemutatására helyezi a fő hangsúlyt. A tematikus kiállítások a történelem vagy kultúrtörténet egy-egy korszakának, irányzatainak a lehető legteljesebb ábrázolását tekintik céljuknak.

Természetesen e két kategória nem választható el mereven egymástól. Éppen az „Európa közepe...” kiállítás is tekinthető éppúgy évfordulós tárlatnak – ugyanis létrehozását a keresztény cseh, lengyel és magyar állam megalapításának közel egyidejű 1000. évfordulója, valamint a német császári udvarnak a hajdani római birodalom megújítását célzó, III. Ottóhoz (983–1002) és környezetéhez kapcsolódó törekvése indokol-

ta –, mint tematikus összeállításnak, hiszen egy meghatározott földrajzi térség adott időhatárokon belüli gazdaság-, társadalom- és kultúrtörténetét mutatja be.

Az ilyen nagy vállalkozások jelentős része kultúrpolitikai megfontolásokból valósul meg, kormányközi egyezmények alapján, amelyek alapját olykor az adott téma kiváló kutatóinak javaslatai képezik. Az említett tárlaton kívül jó példa erre a közelmúltban Brüsszelben megrendezett *Hungaria Regia* kiállítás az Európália rendezvénysorozatának keretein belül, vagy éppen a most szerveződő *Bajor-magyar kapcsolatok 1000 éve* (Passau-Budapest), illetve a *Hungaria Christiana* (Vatikán) rendezvényei. Nem szabad ugyanakkor figyelmen kívül hagyni azt a tényt sem, hogy napjainkban főként Nyugat-Európában hallatlan mértékben fellendült a kulturális turizmus. Európa nagy múzeumi mindent elkövetnek azért, hogy jelentős közönséget vonzó, igényes tárlatokkal csábítsák be a látogatókat, amelyek ennek következtében komoly bevételt is jelentenek a szervező intézmény számára. Magyarország e folyamatba jelenleg még inkább csak egyedi műtárgyak kölcsönzésével, ritkábban teljes kiállítások vándoroltatásával (*Bronzezeit in Ungarn – a középső bronzkori tell-kulturák emlékei*, *A Magyar Nemzeti Múzeum őskori aranykincsei*, *A honfoglaló magyarság*) tud bekapcsolódni. E tárlatok megszervezése és kivitelezése ugyanis komoly anyagi ráfordítást igényel, amelynek többnyire híján vagyunk, így ritkaságszámba megy, ha egy-egy közönségsikerre esélyes külföldi kiállítást magunk is fogadni tudunk. Éppen ezért volt jelentős esemény a Magyar Nemzeti Múzeum (de talán a magyar muzeológia) életében is az *Európa közepe 1000 körül* című kiállítás budapesti bemutatása. Tanulságainak összegezése segíthet abban, hogy a szervezése és megvalósítása során elkövetett hibákat a későbbiek során elkerüljük.

Egy ilyen méretű tárlat létrehozása általában két-három éves szakmai előkészítést igényel. (Ennek fényében értékelendő az a tény, hogy pl. az Európália központi kiállítását alig néhány hónap alatt kellett tető alá hoznunk, ennek ellenére a fogadtatás alapján nem vallottunk vele szégyent.) Ez az idő az *Európa közepe...* kiállítás előkészületeihez rendelkezésre állt. A szervezést és a koncepció kidolgozását a mannheimi Reissmuseum végezte, a szervező bizottságba pedig meghívták a résztvevő államok néhány neves kutatóját és az érintett nagy intézmények vezetőit. Ez a grémium volt hivatott a döntésre valamennyi stratégiai kérdés tekintetében. Magyarországot e testületben Marosi Ernő akadémikus (MTA Művészettörténeti Kutatócsoport), Kovács Tibor főigazgató (MNM) és Bálint Csanád igazgató (MTA Régészeti Intézete) képviselte. A résztvevő országokban ugyanakkor létrejöttek azok a

Részlet a kiállításból – Detail of the exhibition
Fotó – Photo: Dabasi András

nemzeti előkészítő bizottságok, melyek tagjait a kulturális miniszter kérte fel, s feladatuk értelemszerűen az volt, hogy koordinálják az adott országban végzendő előkészületeket (kiállítandó műtárgyak kiválasztása, a katalógus és a tanulmánykötet szerkesztése, szerzők felkérése, a kiállítás kivitelezésével kapcsolatos teendők stb.). A magyar előkészítő bizottság elnöke Marosi Ernő volt, a budapesti bemutató lebonyolításával kapcsolatos teendőket pedig a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársai végezték e sorok írójának vezetésével.

Ez a modell elvileg működőképes is lehetne, hiányosságai azonban egy sor olyan rejtett aknát takartak, amelyek a munkálatok előrehaladtával sorra fel is robbantak. Kezdjük egy alapkérdéssel. Ha egy nemzetközi program megvalósítására kormányközi megállapodás révén és kormányzati erőforrások felhasználásával kerül sor, akkor elengedhetetlenül szükséges, hogy az adott szaktárca képviselői is folyamatosan részt vegyenek mind a nemzetközi, mind a nemzeti előkészítő testület munkájában. Kormányváltás vagy tárcán belüli személyi változások esetén – ilyenre menet közben több érintett országban sor került – ugyanis rendszerint már rég nincs a posztján az a minisztériumi vezető, aki az adott programot (és annak finanszírozását!) eredetileg felvállalta. A gyakorlati kivitelezéssel megbízott intézmény pedig azzal szembesül, hogy a szükséges anyagiakat úgy kell kikönyörögnie a szaktárcától, mintha a programra kizárólag saját ötlete, nem pedig a tárca utasítása alapján kerülne sor. Többek között ezért is elengedhetetlen az olyan részletes szerződés kidolgozása, amely a lehető legaprólékosabban tartalmazza valamennyi résztvevő feladatait és kötelezettségeit.

A nemzetközi előkészítő bizottság a kiállítás koncepciójának kialakítását végzi. Esetünkben a német fél ezt már az induláskor

prezentálta, s annak szerkezetében alapvető változás nem is történt. Ez már csak azért is sajnálatos, mert így az egész tárlat kissé sajátos felhangot kapott. A szervezők ugyanis (nagyon helyesen!) nagy hangsúlyt fektettek annak a bemutatására, hogy milyen eszmei, művelődéstörténeti előzményei voltak az Ottó-kori renovatio-törekvéseknek, s milyen gazdasági, társadalmi és hiedelemvilágbeli gyökerekből táplálkozott a X. század második felében – XI. század elején létrejött cseh, lengyel és magyar állam. Utóbbiak bemutatása azonban a német területek vonatkozásában teljes mértékben elmaradt. A látogatókban így csak az a kép marad meg, hogy a Német-Római Császárság kizárólag mint legfőbb szervező erő, a keresztény kultúra letéteményese és terjesztője trónolt a kvázi általa létrehozott szatellit-államok felett. Valami hasonlót sulykol a kiállítás plakátja is. Persze e nézetnek komoly valóságtartalma van, de „megért volna egy misét” annak az ábrázolása is, hogy miként jutottak el bő kétszáz év alatt a német területek ehhez a birodalmi állapothoz egy olyan szintről, ami sok vonatkozásában alig különbözött a X. századi cseh, lengyel és magyar állapotoktól. Ebben az összefüggésben különösen nekünk, magyaroknak fontos lett volna az észak-itáliai és az osztrák térség is, amely érthetetlen módon teljesen kimaradt a tárlatból. Több változáson ment át a kiállítás által felölelt időhatárok koncepciója is. A korábbi szigorú elveket, melyek szerint a programnak az első ezredforduló körüli néhány évtizedre kellett volna koncentrálnia, nem sikerült betartani. Ez az elv szükségszerűen már a cseh, lengyel, magyar előzmények bemutatása során sérült, legerőteljesebben azonban Nagymorávia bemutatása (IX. század!) kapcsán nyilvánult meg. Ezen államalakulat értelmezésében amúgy is komoly viták folynak a (cseh)szlovák és a magyar kutatók kö-

zött, így az előbbieket álláspontjának exponálása nem biztos, hogy szerencsés egy nemzetközi kiállításon. Különösen érvényes ez a kiállítási katalógus tanulmánykötetére: Nyitárával és az ún. nyitriai hercegséggel három önálló tanulmány is foglalkozik (valamennyi szlovák szerző tollából!), mint valamiféle, a magyar állam többi területeitől karakterisztikusan elkülönülő, egészen a XI. század végéig különállását megőrző formációval!

Szerencsére sikerült kiiktatni az eredeti koncepcióból azt az elképzelést, amely a honfoglaló magyarokat legjellemzőbb módon a lódobogással és a harcosok ördögi „huj-huj” üvöltéseivel kívánta szemléltetni. Külföldön a magyarságot illetően évezredek beidegződöttségű hamis toposzok élnek máig is. (Jellemző volt az Európá-programra is, hogy a belga kollégák azt szerették volna bemutatni, amit ők képzelnek rólunk, s nem arra voltak kíváncsiak, hogy mi hogyan szeretnénk bemutatkozni a belga közönségnek. Ez a törekvésük – a magyar szakemberek kellő mértékű hazai támogatottságának hiányában – többé-kevésbé sikerrel is járt. Ahogy az előkészületeket látom, hasonló vesztély a bajor–magyar kiállítás kapcsán is fennáll.) Elsőrendű feladata éppen ezért a magyar kutatóknak (és kiállításrendezőknak), hogy népünk korai történetét a modern kutatási eredményeknek megfelelően, lehetőség szerint árnyaltabban mutassák be. Külföldi partnereink ugyanis a maguk érdekeit és álláspontját kőkeményen védik. Az ő számukra valódi partnerré csak hasonló állásponttal válhatunk, az érdekérvényesítés terén tehát ugyancsak van még tanulnivalónk. Bizonyára ennek tudható be ugyanis, hogy a cseh, lengyel, szlovák előkészítő bizottságokkal, múzeumi szakemberekkel semmi kapcsolatunk nem volt. Még ma, a kiállítás budapesti lebontása után sem tudom, hogy kik lettek volna az ottani partnereim! Mindez egészen elképesztő szituációkat eredményezett. 2000 februárjában Mannheimbe kellett utaznom, hogy immár véglegesen tisztázzuk a német partnerekkel, hogy a kiállítás mely vitrinjébe milyen magyarországi tárgyak kerülnek. Haladtunk témáról témára, vitrinről vitrinre, de úgy, hogy fogalmam sem volt arról, hogy a többi ország mit ajánlott fel ugyanoda. Az ő listáikat ugyanis a központi iroda (egyébként rendkívül barátságos) munkatársai többszöri kérés ellenére sem voltak hajlandók megmutatni! Finoman szólva érdekes módja volt ez a kiállításrendezésnek. Ugrás a sötétbe. Erre vezethető vissza az is, hogy a tervezett második állomáson, a Krakóban történő bemutatás – legalábbis egyelőre – elmaradt, s ma sem tudjuk pontosan, hogy ennek mi volt az oka.

A Németországban követett szisztéma az, hogy a nagy kiállítások előkészítő bizottságát rendszerint komoly felkészültségű kutatóintézeti vagy egyetemi kutatók al-

kotják, a gyakorlati kivitelezést pedig alkalmasan szervezett csapatra bízzák (ők az Ausstellungsmacherek). Ezt a szisztémát nem lenne szabad megpróbálni lefordítani magyar viszonyokra, hiszen nálunk más a tudományos szervezetek felépítése. A múzeumainkban ugyanis (s ez különösen érvényes az országos múzeumokra) olyan *kutatók* dolgoznak, akik cseppet sem mellékesen értenek a tárgyakhoz, s a kiállításrendezéshez is. Sajnos, az *Európa közepe...* kiállítás szervezésének három esztendejéből két és fél nagyon értékes év ment el arra, hogy a szervezők a kiállítási katalógus *tanulmánykötetének* a szerzőiről és felépítéséről vitatkoztak, s háttérbe szorult az a probléma, hogy mindezek mögött mégis csak egy tárgyakból álló kiállítás lesz. Éppen ezért nem lenne haszontalan, ha a múzeumi szakemberek megfelelő súllyal szerepet kapnának a jövőben a programok előkészítésben. Hiszen alapvető fontosságú annak az ismerete, milyen témákat lehet egyáltalán tárgyasult formában bemutatni, mi és mennyi a bemutatható kiállítási anyag, az milyen állapotban van, hol található, lehet-e számítani a kölcsönzésre, egyáltalán mi az, ami a látogató számára élményt jelent, s mi az, aminek a bemutatása eleve reménytelen vállalkozás. Mindez persze (különösen az évfordulók mostanihoz hasonló sűrűsödése esetén) hatalmas megterhelést jelent a múzeumi szakemberek maroknyi hozzáértő csoportja számára. Érdemes lenne talán nálunk is kipróbálni azt a szisztémát, hogy egy-egy nagyszabású program végrehajtására annak az időtartamára szerződött csoportot hozunk létre. Országos múzeumok esetében pedig feltétlenül szükséges egy olyan néhány fő alkotta team felállítása (nem feltétlenül muzeológusokból), amely a tengernyi adminisztratív és egyéb szervezési, műszaki és reklámfeladatot ellátja, illetve koordinálja. Ennek a csírája a Nemzeti Múzeumban már létrejött.

A kiállítást persze nem elég megszervezni, hanem a nagyközönség számára el is kell adni. A Magyar Nemzeti Múzeum még soha egyetlen más kiállítása kapcsán nem végzett akkora reklámtevékenységet, mint az *Európa közepe...* tárlat népszerűsítésére. A plakátok, óriásposzterek, TV- és rádióreklámok egy-egy komoly kiállításnak ma már elengedhetetlen részei, erre a pénzt nem szabad sajnálni. Mindenekelőtt szükséges egy közérthető, figyelemfelkeltő és csalogató cím. Sajnálattal kell megállapítanunk, hogy az *Európa közepe 1000 körül* cím (az *Europas Mitte um 1000* szó szerint lefordított változata) nem ilyen volt. A németek irányította szervezőbizottság mereven ragaszkodott a magyar nagyközönség számára semleges, semmitmondó címhez. Az általunk a magyarországi bemutatóra javasolt

Közép-Európa Szent István korában elnevezés alighanem lényegesen löbb látogatót megmozgatott volna.

A kiállítás eladhatóságához annak látványa is hozzá tartozik. Rendkívül fontos a multimédia alkalmazása, annak azonban látványosnak, de egyszerűnek és jól kezelhetőnek kell lennie. Budapesten az élvonalbeli nyugati cégtől szállított projektorok már az első nap csődöt mondtak. A méregdrága (Németországból szállított) vitrinek sok pénzért teljesen rendezhetetlenek voltak, ugyanis a hátlapjukra semmit nem engedtek felerősíteni. Hasonlóképpen jártunk a világítással is: a műtárgyak pontvilágítással való kiemelése lehetetlen volt, az előírt 50 lux fényerő pedig homályban hagyta az értékes kódexeket, okleveleket és azok magyarító szövegeit. Mindez a német belsőépítészek számunkra készen kapott produktumát minősíti, de ezt nem lehet minden egyes látogatónak elmagyarázni, a kritikákat óhatatlanul a kiállításnak helyet adó Nemzeti Múzeumnak címezték. Tisztelet illeti azokat a kitűnő magyar kiállításrendezőket, restaurátorokat, akik ebből a hozott, kissé merev és túlépített alapanyagból a lehető legtöbbet kihozták.

Mindezzel elérkeztünk az utolsó ponthoz. Mi, magyarok, hajlamosak vagyunk saját felkészültségünket, szakértelmünket leértékelni. Nem kellene. Ki kell sajnós mondanunk, hogy a kiállítás szervezésében maguknak vezető szerepet követelő német kollégáink erejét, képességeit e grandiózus program levezénylése meghaladta. Számos nemzetközi kiállítás tapasztalatával a hátam mögött (talán nem tűnik nagyképszerűségnek) azt kell mondanom: kollégáim e feladatot önállóan gördülékenyebben és sikeresebben meg tudták volna oldani. Óhatatlanul felvetődik így a kérdés: akkor hát értelmetlen volt e tárlatot Magyarországon bemutatni? Nem volt értelmetlen. A hibák ellenére is, e kiállítás segítségével a korszak múkincseinek olyan együttese vált a magyar nagyközönség számára láthatóvá, amelyért külön-külön sok ezer kilométert kellene Európa-szerte utazni. Az igazán hasznos az lenne, ha egy-egy magyar múzeum, legalább évente-kétévente saját maga is tudna hasonló jelentőségű tárlatot fogadni vagy szervezni. Ennek persze ma még komoly anyagi akadályai vannak. A tendencia azonban világos, az elől kitérni nem szabad és nem is kell. Bízom benne, rövidesen elérkezik az az idő, amikor hasonló szituációban a magyar rendezőknek sem zsákban futva kell majd versenyezniük. A nagy nemzetközi programokhoz pedig igenis csatlakozni kell – de saját autonómiánk lehető legteljesebb megőrzésével. Ennek segítségével, mire számunkra is megadatik a lehetőség, tapasztalt és felkészült szakemberek állnak majd a magyar múzeumügy rendelkezésére.

The Centre of Europe around 1000 (The lessons of organising an exhibition)

The exhibition „The Centre of Europe around 1000” was a very important event for the Hungarian National Museum: it was the first stage of a touring exhibition which was a co-operation of German, Czech, Polish and Hungarian participants, introducing the economic, social and cultural history of this region and celebrating a series of great anniversaries. While organising and realising the programme, several questions and problems were coming up, yielding some useful consequences and thoughts for the future. The concept was worked out in Germany and the representatives of the other countries were invited to the organising committee, which was to decide in every strategic matter. Preparations were co-ordinated by national

committees. A major problem was finance as those officials who took up the support of the project have changed and it took a lot of time and effort to solve the question of subsidies. Another problem was that the concept of the exhibition was a decided matter without the opportunity for the other parties to have a word in relation to their fields which resulted in a kind of partiality. The concept of the time limits was another delicate issue as the initial principles to cover the decades around the turn of the Millennium were not respected. Luckily enough the still existing stereotypes about the Hungarian invaders could be kept out, but seemingly Hungarian experts have to present history in a more tinged and up-to-date manner. A serious drawback of the organisation was the lack of direct contact with the other committees so it was very difficult to give a coherent outlook to the exhibition.

The German system of organisation was to stand up a committee for preparations from researchers while the implementation was assigned to an occasional team while in Hungary both tasks were carried out by museologists. It could be more advantageous to follow the system of hired staff for large-scale projects and to employ a team which carries out administrative, organisational, technical and publicity tasks. It became obvious that advertisement is indispensable to draw people's attention to the project (TV, posters, an attracting title etc.). Modern techniques, multimedia and any devices to increase enjoyableness have to play a role in a modern exhibition. Apart from the organisational and conceptual imperfections the exhibition was successful and it can serve as a model for any similar programmes either as national or international initiatives.

Lorántffy Zsuzsannára emlékezett Sárospatak

Tamás Edit

400 esztendeje született Erdély fejedelemeasszonya, Lorántffy Zsuzsanna. Emlékezete az elmúlt 50 esztendőben talán egy kicsit megkopott, azonban szeretett városában, Sárospatakon töretlenül élt.

A Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma sokoldalú megemlékezést tervezett 2000-re. A leglátványosabb a nemzetközi összefogással megvalósult időszaki kiállítás. Az erdélyi kölcsönzések gondolatával 1997-ben kerestük meg az Erdélyi Múzeum Egyesületet, a kolozsvári Erdélyi Református Egyházkerületet és az Erdélyi Nemzeti Történeti Múzeumot. Ugyancsak felvettük a kapcsolatot a nagyszebeni Bruckenthal Múzeummal, a fogarasi, gyulafehérvári, marosvásárhelyi múzeumokkal, a Teleki Tékával és számos egyházközséggel Marosvásárhelytől Győrővásárhelyen át Nagyvárad-Olasziig. Az erdélyi magyar múzeumok, közgyűjtemények, egyházak összefogásával Sárospatakon megvalósuló kiállítás gondolata egyetértésre talált. Kiválaszthattuk azokat a tárgyakat, amelyek közvetlenül kapcsolódnak Lorántffy Zsuzsannához és Erdély XVII. századi történetéhez. Köszönet illeti segítőkész kollégáinkat: Benkő Samut, az Erdélyi Múzeum-Egyesület elnökét, Kiss András nyugalmazott levéltárost, Szőke Annamáriát, a kolozsvári múzeum igazgatóját, Sipos Gábort, az erdélyi református egyházkerület levéltárosát, Bónis Johannát, a marosvásárhelyi múzeum történész-muzeológusát, Veres-Kovács Attila nagyvárad-olaszi nagytiszteletű urat, Olga Serbanescu nagyszebeni történész-muzeológust.

A múzeumok világában nemcsak nálunk, Erdélyben is megszokott a csere gondolata. Másként van azonban az egyházak féltve őrzött kincseivel. Így külön köszönet illeti

azokat az erdélyi magyar református gyülekezeteket, amelyek az I. Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsanna által adományozott, az üldöztetések évtizedeiben is féltve őrzött, legértékesebb kincseiket (öreg Graduálé, Rákóczi kehely, Lorántffy-terítő) kölcsönözték. És itt vannak a hazai gyűjtemények kincsei is, melyeket a Hadtörténeti Múzeum, a Hansági Múzeum, az Iparművészeti Múzeum, a Magyar Nemzeti Múzeum, a Munkácsy Mihály Múzeum, a Néprajzi Múzeum, a Magyar Országos Levéltár, az Országos Széchényi Könyvtár, a Római Katolikus Egyházi Gyűjtemény, a Tiszántúli Református Kollégium Múzeuma, a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei bocsátott rendelkezésünkre. Valahogy mindenkinek megdobogtatta a szívét az a gondolat, hogy a nagy fejedelemeasszony együtt sohasem látott tárgyai most egy kiállításon, Sárospatakon tisztelegjenek a 400. születésnap alkalmából.

A megnyitó egész napos Lorántffy-ünnep lett. Hálaadó istentisztelet a református templomban, koszorúzás a szobornál, emlékünnepegy a Vártemplomban. A Rákóczi Múzeumban a megjelenteket Kovács Tibor, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója köszöntötte, majd Tőkés László Királyhágómelléki református püspök nyitotta meg a kiállítást. Megismerkedtünk a Lorántffy Albummal, benne a Péter Katalin által írt életrajzzal, a képekkel illusztrált katalógussal (Tamás Edit és Váradi László munkája). A Magyar Nemzeti Bank által kibocsátott Lorántffy emlékérmét Radó Ákos főosztály-

vezető mutatta be. A megnyitót megtisztelte jelenlétével Kelemen Hunor, a román kormány kulturális államtitkára is, jelezve, hogy minisztériuma fontosnak érezte az erdélyi múzeumok kölcsönzését és az ottani kollégák ebben végzett munkáját.

Nemcsak a múzeumi szakma és a református egyház tiszteltt ebben az esztendőben Lorántffy Zsuzsanna emléke előtt. A hazai és a határon túli tudományos élet jeles képviselőit is újabb kutatásokra és összegző munkákra ösztönözte az évforduló. 1999 tavaszán kerestük meg a hazai, felvidéki, erdélyi történészeket, művészettörténészeket, régészeket, egyháztörténészeket, irodalomtörténészeket, pedagógiatörténészeket, néprajzosokat. Sokan sokféleképpen közelítették meg XVII. századi történelmünk eseményeit, a nagyszebeni és családja életét, a támogatások, adományok, építkezések által reánk hagyott örökséget. Az új kutatási eredményekkel a 2000. október 5–7. között rendezett *Erdély és Patak fejedelemeasszonya, Lorántffy Zsuzsanna* címmel rendezett kon-

XVII. századi hálószoba-belső
18th century bedroom interior
Fotó – Photo: Váradi László

ferencián ismerkedhettek meg az érdeklődők. Megrendezésére a Rákóczi Múzeum, a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, az Erdélyi Múzeum-Egyesület és a Magyar Comenius Társaság fogott össze. Az elhangzott negyvenkét előadás a rendezvényre megjelent *Erdély és Patak fejedelemasszonya, Lorántffy Zsuzsanna I-II.* című kötetben olvasható. A múltra emlékezett, de a jövőnek is szól a sárospataki megemlékezések sora. Ezt szimbolizálja a Lorántffy címerében szereplő hársfa, az örökkévalóság fájának ültetése is.

A kiállítás előkészítése során megvalósult nemzetközi összefogás fontosságát azzal is hangsúlyozni kívánjuk, hogy közöljük két erdélyi kollégánknak ezzel kapcsolatos írását.

Szöke Annamária (Erdélyi Nemzeti Történelmi Múzeum, Kolozsvár):

Erdély történelmének számos fontos, akár sorsdöntő mozzanata a Rákócziakhoz fűződik. Nagy örömünkre szolgált tehát a sárospataki Rákóczi Múzeum felkérése a Lorántffy Zsuzsanna emlékkiállításán való részvételre. A kolozsvári Erdélyi Nemzeti Történelmi Múzeum gyűjteményeiben sajnos nincs sem Lorántffy Zsuzsannához, sem I. Rákóczi Györgyhez közvetlenül kötődő emlék, viszont a XVII. századi Erdély történelme, annak minden vetületében, gazdagon ilusztrált. Ebből az anyagból választottuk ki a javasolt témának legmegfelelőbb tizennégy tárgyat.

Az emlékkiállítást bejárva néhány, a jövőbeni együttműködésünk szempontjából is elgondolkodtató észrevétel született. Habán kályhacsempéink akár Sárospatakon is készülhettek volna, ónkannáinkon akár valamelyik felső-magyarországi kannagyártó mester jegye is lehetne. Hímzéseink esetében viszont más a helyzet. Habár ezek is szervesen illeszkednek a kiállítás anyagába, mégis könnyen elhatárolható, jellegzetes csoportot alkotnak. Reneszánsz darabok, de az erdélyi virágos reneszánsz jegyében fogantak: az „általános” reneszánsz formakincs itt sajátos megfogalmazásban, kromatikával és technikai megoldásokkal jelenik meg. A reneszánsz eme erdélyi „hajtságának” erőteljessége talán a műhelymunka nyeregtagarókon mérhető fel a legjobban. Köztudott, hogy a műhelymunkák ornamentikája – eltérően az úrihímzésektől – hangsúlyosan összeurópai. Ám a XVII. század közepéről való, Barcsay Ákos fejedelemnek tulajdonított értékes nyeregtagarón a virágtő tipikus erdélyi változata pompázik: törékeny, „V” alakú levélpárokkal vaskosított, rézsútos felső oldalágak, csigásan ívelő alsó elágazások kíséretében. A hímzőmester ezt ötvözte – tökéletesen művészi ízléssel és mesterségbeli tudással – harmonikus egészé az európai mintakönyvekből ismert díszítményekkel (például a szegélyminta akantuszvirága).

A Lorántffy Zsuzsanna emlékkiállítás rézionk sokszínűségének csupán egy kis epizódját villantja fel, ám így is meggyőzően bizonyítja, hogy a hasonló rendezvények mindig nagy közönségsikerre számíthatnak. Ennek tudatában kezdtük meg szorosabb együttműködésünket a magyarországi múzeumokkal (Hadtörténelmi Múzeum – 1848-as emlékkiállítás, Magyar Nemzeti Múzeum – Szilágysomlyó), amely remélhetőleg, még számos sikeres, közös múzeumi eseménnyel fogja gazdagítani mindkét fél tevékenységét.

Bónis Johanna (Marosvásárhelyi Történelmi Múzeum):

Amikor 1999 októberében tudomásomra jutott, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum, személyesen Kovács Tibor főigazgató úr egy, a millennium évében – 2000 augusztusában – megrendezésre kerülő Lorántffy Zsuzsanna emlékkiállítás kivitelezéséhez az erdélyi egyházak és számos erdélyi kulturális intézmény mellett a Marosvásárhelyi Történelmi Múzeum együttműködésére is számít, majd elolvastam a sárospataki Rákóczi Múzeum munkatársai által összeállított forgatókönyv-vázlatot, a téma nagyszerűsége és a szakmai együttműködés nyújtotta lehetőségek első örömteli felismerésén túl, egy percig sem hittem, hogy jelenlétünk a tervezett kiállításon valósággá válhat.

Tíz évvel a rendszerváltás után számos erdélyi múzeum vezetésében él tovább a régi beidegződés: idegenkednek a kitekintéstől, bizalmatlan féltékenységgel őrzik gyűjteményeiket az „idegen szemektől”. Szerencsére a helyi félelmeket ellensúlyozták az európai oldott és nyugatban barátságos, kezdeményező közeledések, a helyi merevséget oldja a fentről kinyilvánított és integrációs törekvéseket támogató politikai akarat.

Így kerülhetett sor erre az együttműködésre, így lehet alkotó eleme egy nagyszabású emlékkiállításnak két, Erdélyből származó, s a Marosvásárhelyi Történelmi Múzeum gyűjteményében őrzött XVII. századi levél.

Időrendben az első 1632. március 3-án, Bonyhán keltezett. Írója a fejedelemasszony testvérhúga, Lorántffy Kata. A Küküllő vármegyei kapitány, Allia Sámuel ifjú hitvese, aki gazdasága apró gondjait föltehetőleg ugyanazzal a szigorú, odaadó és cselekvő lelkiismeretességgel látta el, amilyennel a „nagyasszony” Erdély szellemi értékeit gondozta, levelében virágmagvakért mond köszönetet Dániel Deákné Köpeczi Annának.

A nagypolitika felé irányítja a figyelmet a gyűjteményünkől kiválasztott második levél: Rákóczi Zsigmond Fogarásról, 1649. február 2-án keltezett utasítása. Címzettje, az alig három hónappal korábban megboldogult I. Rákóczi György fejedelem hűséges híve, Jármí Ferenc, akit Szalárdy János szerint: „...mint jó törvényértő és mezőre is egy jó alkalmatos és kemény ember s a regécváriak meghodoltatásával is nevezetes lévén...”

Ibrányi Mihály halálával, váradi kapitánnyá nevez ki az ifjú fejedelem, II. Rákóczi György.

A sárospataki Lorántffy Zsuzsanna emlékkiállításán szereplő két dokumentum 1968-ban, a Kemény-hagyaték részeként került a Marosvásárhelyi Történelmi Múzeum tulajdonába. A mintegy 162 darabból álló, zömmel XVII–XVIII. századi emlék, csakúgy, mint a Sárospatakon látható két levél, eddig teljességgel közöletlen, egyetlen darabja sem került eddig még kiállításra.

Bármennyire is csekély a marosvásárhelyi múzeum hozzájárulása e kiállítás szám szerint vett anyagához, a dokumentumai által nyújtott tudományos információ sem túl jelentős, jelenlétük mégis nyereség.

Nyereség a szervezőknek, hiszen e levelek színesebbé, gazdagabbá teszik a kiállítás anyagát, új, eddig ismeretlen adatokkal egészítve ki annak témakörét: a XVII. századi Erdély és Északkelet-Magyarország történetét, ezen belül Patak és Erdély nagyasszonyának, Lorántffy Zsuzsannának meghatározó szerepét. Nyereség a Marosvásárhelyi Történelmi Múzeumnak, amely első ízben mutatkozik be anyaországi kiállításon, de legfőképp nyereség a gyűjtemény őrzőjének, a muzeológusnak, akinek végre lehetősége nyílik az évtizedek óta gyűjtögetett, féltve őrzött emlékek bemutatására, közkinccsé tételére.

Köszönet érte a kiállítás rendezőinek. Emberpróbáló feladat volt, de ugyanakkor izgalmas kísérlet és közszolgálati küldetés teljesítése is, mert a szakmai tudás mellett jókora kitartásra volt szükség ahhoz, hogy felkutasák a tárgyi emlékeket, a közgyűjteményekben máig ismeretlenül lappangó, vagy egyházaknál féltve őrzött műtárgyakat arról a hatalmas területről, melyre egykor a Rákócziak hatalma, befolyása kiterjedt, összefogják egy egységes egészbe és felmutassák a látogatóknak: íme ez volt, ilyen volt a Rákócziak kora.

Lehet, a szervezőknek izgalmas kísérlet volt ez a kiállítás, azonban üzenete számomra ennél sokkal több: történelmi emlékeink iránti közös felelősségünk, az eddig megőrzött, máig közöletlen értékeink megismeretetésének parancsa, s a szellemi értékek országghatárokat nem ismerő egyetemessége.

Commemorating Zsuzsanna Lorántffy in Sárospatak

Zsuzsanna Lorántffy, the legendary princess of Transylvania was born 400 years ago and the Rákóczi Museum in Sárospatak commemorated the anniversary with several festive events in 2000. The most significant one was the temporary exhibition on the life of the princess. Many museums and churches from Romania took part in the work and many Hungarian museums and various archives offered their help as well. The exhibition gives a detailed picture of 17th century Transylvania and north-eastern Hungary, the cultural and economic achievements, the diversity and richness of the whole region and the influence Zsuzsanna Lorántffy had over cultural and educational affairs as well as over political ones.

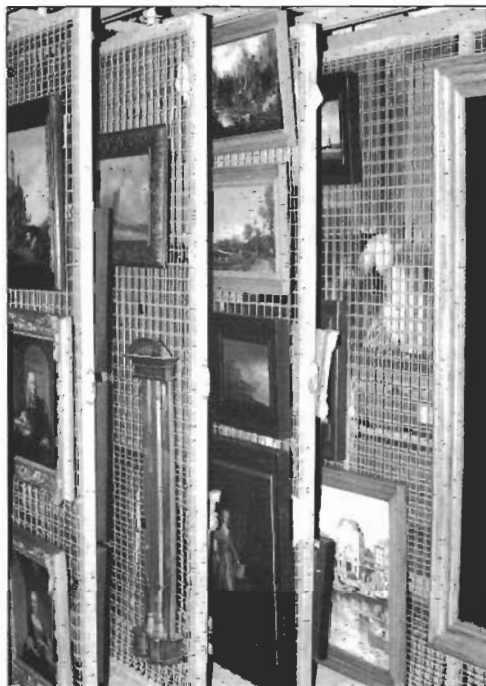
Tanulmányúton Hollandiában

H. Bathó Edit

A Holland Külügyminisztérium, valamint az Oktatásügyi és Kulturális Minisztérium nemzetközi csereprogramja keretében (Matra projekt), a Holland Múzeumok Társasága meghívására, a Pulszky Társaság – Magyar Múzeumi Egyesület támogatásával, a magyar kismúzeumok képviselőjében, 2000. november 5–12. között négyen utaztunk ki a „múzeumok országába”, Hollandiába. A kis csoportot Bánkúti Károly biológus (Gyöngyös, Mátra Múzeum), Gócsáné Móró Csilla történész, múzeumigazgató (Tápiószéle, Blaskovich Múzeum), Hortiné dr. Bathó Edit néprajzos, múzeumigazgató (Jászberény, Jász Múzeum), Lakatosné Pammer Gabriella restaurátor (Százhalombatta, Matrica Múzeum) alkotta. Utazásunk célja a holland múzeumok működésének, de főként raktározási rendszerének, nyilvántartásának, gyűjteménykezelésének és a közönségkapcsolatok szervezésének megismerése volt. A helyi szervezők, Astrid Weij, Joke Kievit és Mart van der Sterre igen gazdag, minden szakágra kiterjedő, rendkívül alapos programot állítottak össze számunkra.

Utunk első állomása Rembrandt szülővárosa, Leiden volt, ahol öt napot töltöttünk. Programunkat a Holland Gyűjtemények Intézetében (Institut Collection Nederland) kezdtük, ahol megismerkedtünk az intézmény sajátos működésével. Dél-Hollandiának mintegy 230 működő múzeuma van, amelyek rendelkeznek ugyan némi raktározási lehetőséggel és raktárkészlettel, de kiállításaihoz a különböző tárgyakat az ICN-től kölcsönzik. Az ICN tehát voltaképpen egy hatalmas központi gyűjteményi raktár, számtalan önálló részleggel, de itt találjuk a múzeumi szaktanácsadókat is, akik rendszeresen látogatják és ellenőrzik a fennhatóságuk alá tartozó múzeumokat, javaslatokat tesznek, tanácsokat adnak, de emellett közreműködnek az egyes feladatok koordinálásában, valamint a munka elvégzéséhez szükséges pénzösszeg előteremtésében is. A holland állam nagy gondot fordít múzeumaira és a gyűjtemények megfelelő elhelyezésére, raktározására, így valamennyi múzeumi kiállítóhely és raktár klímatisztított és UV-fénytől mentes. Néhány évvel ezelőtt indították el a Deltaplan műtárgymegőrzési programot, amely lassan a befejezéséhez közeledik. A kiállítások és a raktárhelyiségek megfelelő hőmérsékleté-

nek, fényviszonyainak kialakításáról Rob Crevecoeur, az ICN munkatársa tartott csoportunknak igen hasznos előadást, amelyet később gyakorlati bemutatóval is kiegészített. A gyakorlat helyszíne, a város leghíresebb múzeuma, a Stedelijk Múzeum vagy népszerűbb nevén a Lakenhal volt, amely 1640 táján épült a leideni posztóscéh házána. A különböző gyűjtemény-együttesek szakszerű tárolására kitűnő megoldásokat láttunk az ICN raktáraiban, a delfti Museum Het Princenhofban (Hercegi udvar Múzeuma), továbbá a Museum Nusanterában (Indonéz Múzeum). Valamennyi tárgy restaurálva, konzerválva kerül a raktár polcaira, ahol

*Festményraktár az ICN-ben, Leiden
Storing paintings in the ICN, Leiden
Fotó – Photo: H. Bathó Edit*

tágasan, áttekinthetően helyezik el őket. Minden tárgy számítógépen nyilvántartott és könnyen megtalálható.

A következő látogatásunk a leideni Régészeti Múzeumba (Rijksmuseum van Oudheden) vezetett, ahol csoportunkat Tacke Kuipers úr, a közönség és kiállítás kapcsolatok osztályának munkatársa kalauzolta. A 182 éves múzeum 15 osztállyal rendelkezik, az anyaguk 80 százalékban egyiptomi, a többi görög és római. Évente körülbelül százezer látogatójuk van, amelyből harmincezer diák. Kiállításaikban előszeretettel alkalmaznak műtárgy-másolatokat és multi-

médiás megoldásokat, amelyek igen látványosak és közönségcsalogatók. Nagy hangsúlyt fektetnek a gyermekekkel való foglalkozásra, s számukra gyakran külön kiállításokat is készítenek. Ilyen, gyermekek részére készült kiállítást mi is láthattunk a múzeumban. A római kort a közismert rajzfilm figurákon (Asterix, Obelix és társai) keresztül mutatják be, rendkívül látványos installációs, grafikai és multimédiás megoldásokkal, valamint számtalan gyakorlati foglalkoztatóval.

A nagy múzeumok mellett lehetőségünk nyílt alapítványok és egyesületek által működtetett múzeumok megtekintésére is. Nagy élmény volt számunkra a delfti Paul Teter van Elven Múzeum, amely eredetileg magánmúzeum volt, de jelenleg egy alapítvány működteti. A XVI. században épült lakóházban működő intézmény hatalmas porcelán és viselet gyűjteménnyel rendelkezik. Ami számunkra talán a legnagyobb meglepetést jelentette, az az intézmény működése volt. A múzeumnak ugyanis egyetlen főállású alkalmazottja sincsen, valamennyi ott dolgozó személy, beleértve az igazgatót is, önkéntes és munkájáért semmilyen pénzbeli jutást nem kap. Mint ahogyan megtudtuk, ez a működési megoldás elég általános Hollandiában és főként a kismúzeumokban alkalmazzák. Az önkéntesként közreműködők főként nyugdíjasok, de szép számmal vannak olyanok is, akik valamilyen főállásban dolgoznak, s munka után tesznek eleget múzeumi kötelezettségeiknek. Természetesen ezek az önkéntesek csupán látogatók fogadásával, kiállítás őrzésével, raktárrendezéssel, regisztrációval foglalkoznak, restauráláshoz, kiállítás készítéshez és egyéb szakszolgálatokhoz segítséget kérnek és kapnak az ICN-től. Hasonló módon működik a Katwijks Múzeum is, amelyet egy helyi egyesület gondoz. A 125 önkéntessel dolgozó múzeumnak hatalmas könyvtára és dokumentációs tára van, amely kiváló lehetőséget nyújt a genealógiai kutatásokhoz. A működési költségekhez anyagi támogatást a várostól, valamint pályázatok és adományok révén kapnak. Mindemellett maguk próbálnak egyéb bevételhez jutni, elsősorban a kiadványok, képeslapok, metszetek árusítása, illetve egy igen sajátos megoldás útján. A múzeum munkatársai rekonstruálják és megvarrják a régi népviselet ruhadarabjait, amelyeket a helybeliek a különböző ünnepekre és rendezvényekre pénzért kikölcsönöznek.

Az alapítványi és egyesületi múzeumok mellett óriási kontrasztot jelentett a leideni Naturalis (Nature Historical Museum), amely megoldásaival inkább már a XXI. század múzeumát jeleníti meg. Régi épülete egy XVII. században épült ún. pestis-ház volt, amelyhez három évvel ezelőtt, hatalmas költséggel egy új épületet toldottak. Az új szárny már eredetileg múzeumnak épült, ami még Hollandiában is igen ritka. A múzeumban Astrid Hertog művészettörténész, marketing menedzser kalauzolt bennünket, akitől megtudtuk, hogy az 1920-ban létrehozott zoológiai és paleontológiai gyűjteményük ma már 10 millió darabot számlál. Az 1998-ban megnyílt új épületet eredetileg 150 ezer látogatóra tervezték, de ennek ellenére évente kb. 350 ezer látogatójuk van. A gyűjtemények egy kilenc emeletes, henger alakú, a legkorszerűbb biztonsági berendezésekkel ellátott raktárházban található, ahová csak néhány, engedéllyel rendelkező munkatárs juthat be.

Vendéglátóink jóvoltából két egész napot tölthettünk Amszterdamban is. November 11-én rendezték meg az ún. Múzeumok éj-

szakáját. A program lényege az volt, hogy az adott napon egy 25 guldenes belépőjegy megvásárlásával, 19 órától hajnal 1 óráig mintegy 40 múzeumot kereshettek fel a látogatók. A múzeumok erre az alkalomra természetesen különféle látványos műsorokkal is készültek: fotózás korhű ruhákban, divatbemutató, rock-koncert, táncest, stb. A Rijksmuseum hatalmas kiállítócsarnokai-
ban például több százan táncoltak, miközben mások a németalföldi festők műremekeiben vagy az egyházi kincsekben gyönyörködtek.

A Hollandiában eltöltött hét nap rendkívül hasznos és tanulságos volt számunkra. Jó volt látni, milyen helyet foglalnak el az ország értékrendjében a múzeumok és mennyit áldoznak rájuk. Nagy érdeklődéssel ismerkedtünk a korszerű kiállítási, gyűjtemény megőrzési, valamint nyilvántartási rendszerekkel, amelyekből talán egynéhány a magyar múzeumokban is megvalósítható lenne. A holland példák a távoli jövőt villantották fel számunkra, és bízom benne, hogy egyszer majd mi is ebbe az irányba tartunk.

A Field-trip in Holland

Thanks to the exchange programme of the Dutch Ministry of Foreign Affairs and the Ministry of Education and Culture (MATRA project) and that of the invitation of the Netherlands Museum Association, in November 2000, four museologists visited The Netherlands representing the so-called smaller museums in Hungary. The aim of the trip was to examine the work of Dutch museums, especially the system of storing, registration and public relations. As the first phase of the trip, the Hungarian museologists spent four days in Leiden, where the programme started with a visit to the Institute of Dutch Collections (Institute Collection Nederlands). There are about 300 museums working in South-Holland, all having some space for storing but when organising exhibitions they borrow objects from the ICN, which is in fact a great collection centre with several separate sections (collection store-rooms, restorers' workshops), but the museum consultants, who often visit, help and supervise museums, can be found there as well. The next visit was paid at the Museum of Archaeology (Rijksmuseum van Oudheden), which can boast of a hundred thousand museum visit a year. Programmes and special exhibitions for children play an important role in the activity of the museum. Besides the bigger museums the Hungarian delegation had the chance to get to know smaller institutions as well. These museums are mainly supported by foundations and associations. The Paul Tetar van Elven Museum in Delft served as a good example. After Leiden the Hungarian museologists spent two days in Amsterdam and as a perfect end to the trip could take part in the programme "Night of the Museums". On that particular night, for 25 guilders between 7 p.m. and 1 a.m. one could visit about 40 museums and see the spectacular shows presented.

Az osztrák múzeumok helyzete a harmadik évezred fordulóján

Günther Dembski

Az elmúlt évek sok ausztriai múzeum számára jelentős változásokat hoztak, melyeket néhányan örömmel, míg mások fenntartással fogadtak.

Ha az ausztriai múzeumokról beszélünk, tudnunk kell, hogy az országban több mint 1500 ilyen intézmény van. A „múzeum” kifejezés nincs törvényileg védve, magánszemélyek, nem muzeális intézmények (például nosztalgia sugárzó vendégfogadók) használhatják és használják is ezt a kifejezést. Bizonyítja ezt a „Sörmúzeum” vagy a „Gulyás-múzeum” elnevezésű vendéglő. Több, a múzeumokat és főképp gyűjteményeiket érintő szabályozást az osztrák műemléki törvényben fektettek le. 1998-ban részletes törvény született az ausztriai múzeumokról, mitán kivonták ezeket az addig érvényes kutatásszervezési törvény alól. Ez az 1998. augusztus 14-én megjelent „Szövetségi törvény a szövetségi múzeumok jogállásáról, felállításáról, szervezetéről és fenntartásáról (szövetségi múzeumi törvény).” Elsősorban a 2/1 §-ban szabályozták a múzeumok helyzetét és feladatait. A törvény kiváltó okára és céljaira még visszatérek.

A már említett több mint 1500 ausztriai múzeumot a következőképpen lehet felosz-

tani: szövetségi (9), tartományi (9), kerületi, helyi, valamint egyesületek, magánszemélyek által fenntartott múzeumok és természetesen a sokszor igen jelentős gyűjteményekkel rendelkező kolostorok, egyházi alapítványok által fenntartott múzeumok. Fizetett főállású múzeumi szakemberek csak a szövetségi, tartományi és néhány kerületi múzeumban, valamint egyesületi vagy magánmúzeumban dolgoznak. Az ausztriai múzeumok nagy része így önkénteseket toboroz, akik általában nem rendelkeznek megfelelő képesítéssel, de ugyanakkor idealizmus és lelkesedés jellemzi ezeket a fizetés nélkül tevékenykedő munkatársakat.

Éppen ezeknek a kis múzeumoknak van szükségük szabályozásra és pénzügyi, valamint szakmai támogatásra, melyet egyrészt a Szövetségi Hivatal (Oktatási, Tudományos és Kulturális Minisztérium), másrészt – sokkal gyakrabban – az adott tartomány kulturális részlegétől kapnak, illetve kaphatnak meg bizonyos feltételekkel. Stájerországban (most kb. 230 múzeum található) a legtöbb hasonló tennivalót a MUSIS nevű egyesület intézi, ahol közvetlenül foglalkoznak restaurátorok, tervezők, leltározási szakemberek közvetítésével, és ahol támogatásokat is elosztanak. Alsó-Ausztriában, ahol 730 múzeum működik, hasonló a rendszer. Ott egy munkacsoport felelős a pénzügyi és szemé-

lyi támogatásokért. Felső-Ausztria 280 múzeumot támogat és mind pénzügyi, mind személyi segítséget próbál megadni. Amennyire ez a behatárolt költségvetésből lehetséges. Karintia tartományi törvényben határozta el az ún. „Museumsgütesiegel” bevezetését. A múzeumok törekedhetnek ennek a minőségi ismertetőjegynek az elnyerésére, melyről egy bizottság dönt a helyszínen, attól függően, hogy a szükséges alapkövetelményeknek (leltározás, tárolás, bemutatás, hozzáférhetőség stb.) megfelelnek-e? A múzeum ezután részesülhet támogatásokban. Salzburgban a tartományi kormányon belül működő hivatal maga dönt a hozzá tartozó 90 múzeum támogatásáról és ennek mértékéről. Tirolhoz kb. 100 múzeum tartozik Észak-Tirolban és majdnem 70 a ma Olaszországhoz tartozó Dél-Tirolban. Jórészt csak a leltározás fejlesztésére, biztonságfejlesztésre és továbbképzésre korlátozzák a támogatást, valamint a Múzeumi Díj bevezetésével néhány kis múzeum juthat létfontosságú támogatáshoz. Vorarlbergben, a legkisebb és legnyugatibb tartományban, éppúgy mint Tirolban és más tartományban, a Kulturális Osztály irányítja a támogatásokat, bár a kb. 45 múzeum számára relatíve kis költségvetés áll rendelkezésre. Hasonló megoldást alkalmaznak az igen kevés múzeummal rendelkező Burgenlandban is. Csak a

bécsi múzeumokban találunk másfajta felépítést, ahol a múzeumok számos kirendeltsége mellett a bécsi kerületi és egyesületi múzeumoknak és a fővárosban működő egyéb kismúzeumoknak is Bécs városához kell fordulniuk pénzügyi támogatásért.

Összefoglalóan megállapítható, hogy főleg a tartományok azok, amelyek a közvetlen pénzügyi támogatáson túl az évenként megrendezendő múzeumi napok és konferenciák által lehetőséget adnak a továbbképzésre és az eszmecserére, főleg kis múzeumokban dolgozók számára. Olyan kezdeményezést hívtak tehát életre, melyet nem lehet eléggé dicsérni, és amely legtöbbször az egyetlen ellenszolgáltatás a számtalan szabad óráért, melyet ezek az emberek a múzeumok szolgálatában töltenek.

Az osztrák múzeumi helyzet rövid áttekintése után azokkal az okokkal szeretnék foglalkozni, amelyek a – főleg a nagyobb – múzeumok vezetésében bekövetkezett változásokhoz vezettek. Sok esetben egyértelműen látható az az irányzat, amely a főállású és fizetett munkatársakat alkalmazó múzeumok elkülönítésére törekszik. A csúcson a szövetségi múzeumok állnak, mintegy 1200 munkatárssal. A bevezetőben már említett Szövetségi Múzeumi Törvény megteremti annak lehetőségét, hogy az állami gyűjtemények magánigazgatás alá kerüljenek. A kiindulási pontot a múzeumoknak felajánlott és már évek óta jól működő ún. *részleges jogképesség* jelentette. Ez lehetővé tette, hogy a múzeumok megtartsanak a saját költségvetésükben olyan bevételeket, melyeket különleges szolgáltatásokért kaptak. Ezeket a bevételeket tehát nem kellett elszámolniuk az államnak (mint például a belépők árát), hanem szabadon felhasználhatták saját céljaikra a minisztérium beleszólása nélkül, természetesen a magángazdaságra érvényes pénzügyi ellenőrzés mellett. Ezzel a múzeumok érdekelték lettek a teljesítmény növelésében, ami az esetek többségében igen pozitív, sőt néhol meglepően jó hatással járt. Ezért és más, főleg európai uniós országok (elsősorban Hollandia) példája nyomán megszületett a döntés, amely szerint minden múzeum a magánszektorba kerül, és mindezt a Szövetségi Múzeumi Törvény szabályozza.

1999. január 1-jével a legnagyobb bevételű intézmény, a Kunsthistorisches Museum (KHM) került át a fent említett kategóriába. 2000. január 1-jével az Osztrák Galéria és az Iparművészeti Múzeum. 2001. január 1-jétől pedig az összes többi múzeum, kivéve a Természettudományi Múzeumot, melynek gazdálkodását csak 2003. január 1-jétől alakítják majd át. Ezt követően a múzeumok létének bázisa az állam pénzügyi támogatása, amelynek alapja a múzeum által 1997-ben a költségvetésből kapott és saját maga által kigazdálkodott összeg 60%-a. Ezt az összeget, a KHM esetében 350 millió schillinget,

az elkövetkezendő öt évre garantálták, de az összeg emelésére nincs mód a határidő lejárta előtt. Ez azt jelenti, hogy a múzeumnak saját bevételeivel (belépőjegyek, kölcsönzés, bevételek üzletekből, éttermekből, reprodukciókból, könyveladásból stb.) kell kiegyenlítenie a költségvetés hiányzó részét. A KHM-ben két év alatt kiderült, hogy a személyi költségek előre nem látható módon emelkedtek, míg a bevételek, legalábbis egyes időszakokban, a látogatószám csökkenése miatt visszaestek. Ez mindenképp azt eredményezi, hogy a múzeumok méginkább teljesítmény- és sikerorientáltak lesznek, hogy túléljék azt az időszakot, ami az új támogatási összeg (amely mindenképpen magasabb kell legyen az eddigieknél) leosztásáig hátra van.

E kevesek által előre látott negatív fejlemény következményeként két kisebb, kevesebb bevétellel rendelkező múzeum fennmaradása nem volt biztosított a szakemberek szerint. Ezek egy, 2000 őszén elfogadott törvény alapján egy nagyobb múzeum gondozásába kerülnek át. A Néprajzi Múzeum és az Osztrák Színházmúzeum a KHM Tudományos Intézetébe tagoldódik önálló intézményként, de az igazgatást, elszámolást, marketinget és PR tevékenységet közösen folytatják, a megtakarításokból pedig mindhárman részesülnek.

A múzeumok gyűjteményei továbbra is szövetségi (tartományi) tulajdonban maradnak, az üzemeltetők „használhatják” őket, miközben természetesen felelősek fenntartásukért, a kutatásáért és gyarapításáért (ezt már a magánvállalként szerzett bevételekből tehetik). A múzeumok épületei is a múzeumok tudományos intézeteinek a kezelésébe kerülnek. Ezek felelősek az épületek állagának megóvásáért, a javításokért. Az állam csak néhány előre nem látható kivételes esetben ad plusz pénzügyi támogatást. Az épületen belüli és magán az épületen szükséges éves javítási munkálatok pénzügyi fedezetét tartalmazza a minisztériumi alapösszeg.

Az ausztriai múzeumok eddigi tapasztalatai két érdekes nézőpontot vetnek fel. Az egyik, a pozitív vonatkozás a növekvő teljesítmény-centrikusság és a kevésbé bürokratikus gazdasági ügyintézés, ami kutatási és kiállítási lehetőségeket hoz magával. A munkatársak szoros együttműködése is eredményesebb munkához vezet. Számos beruházás olcsóbban kivitelezhető külső cégek megbízásával.

Az eddig fellelhető negatív aspektus az egyre tarthatatlanabb szűkös pénzügyi helyzet, ami oda vezet, hogy fontos posztokon próbálnak takarékoskodni, vagyis nem töltenek be tudományos és igazgatási munkaköröket. Egyre nagyobb úr tátong az emelkedő kiadások és a csökkenő bevételek között, ami az új beszerzések visszaszorításában is

megmutatkozik. Tehát csak remélhetjük, hogy az első öt éves határidő lejárta után az állami múzeumokra vonatkozó új támogatási összegek tárgyalásakor ezeket a pénzügyi hiányokat figyelembe veszik és az elkövetkezendő években megszüntetik.

A szövetségi elképzelésekhez hasonló irányzatot néhány tartományban is megfigyelhetünk. 1999-ben a Karintiai Tartományi Múzeum is magánjogi státust nyert. Az ennek alapját képező 1998. július 9-i tartományi törvény főképp rugalmasabb költségvetésében (a támogatási összeget évenként tárgyalják meg) tér el – véleményem szerint nagyon is pozitívan – az állami törvénytől. A Vorarlbergi és az alsó-ausztriai tartományi múzeumok ugyancsak magánjogi kezelésben állnak, valamint Bécs város múzeumainak kiválását is hamarosan törvény rendezi.

E sorok írója, a politikai háttér és megfontolások ismeretében, nem tud szabadulni attól a gondolatától, hogy a szövetségi, illetve tartományi kezelésben lévő intézmények és múzeumok kiválása – amelyek csak kis részét képezik a magánosított közszférának, az államnak továbbra is majdnem ugyanannyiba kerülnek – lényegében csak arra szolgál, hogy szépítsék az osztrák közhivatalokban dolgozók foglalkoztatottsági helyzetéről az Európai Közösség számára megadott adatokat.

(Fordította: Bősze Izabella)

The Situation of the Museums in Austria on the turn of the Millennium

In Austria there are about 1500 museums. They belong to the following categories: besides the nine federal and nine provincial museums there are some regional and local museums and many others, which are supported by churches, societies, foundations or private persons. Of all the institutions mentioned above only the federal and provincial, and some local or private museums can employ full time museum professionals. Most of the so-called small museums rely on the enthusiasm of part time employees or volunteers. These are the institutions, where financial regulations, and the help of museum consultants are needed the most. In 1998 a highly detailed museum act (Federal Museum Act) was ratified, which allowed that collections supported by the state up till then, could be taken under private control. From then the basis of the existence of the said museums has been the financial support of the state, which only covers 60% of the museums' expenses. And though the support has been granted for five years, the remaining 40% must be covered by the museums' own income (e.g. admission fees, commercial activities, amenities). The collections of the museums will remain in federal ownership, just like the buildings, but it will be the responsibility of the management to take care of the constant acquisition, storing and research. In some provinces the example of federal museums have been followed, already a provincial museum is under private control. Though the writer of the article thinks the situation has changed for the better, only time can tell, how it will effect the situation of smaller museums.

A Néprajzi Múzeum gyűjteményei

Szilágyi Miklós

Ha a recenzens az első mondatban kijelenti: ezt a terjedelme okán is tiszteletet parancsoló, tartalma miatt pedig aligha megkerülhető, tehát nélkülözhetetlenül fontos kézikönyvet ott szeretné tudni minden muzeológus könyvespolcán, illik indokolnia is, hogy miért ez a magas hőfokú elismerés.

Nem azért elsősorban, mert kiválóan használható a Néprajzi Múzeum történetének és jelenlegi állapotának „adattáraként”. Hiszen – a tárgyi- és dokumentumgyűjtemények mennyiségi mutatóin és összetételükre vonatkozó megannyi információn túl – fellelhető benne pl. a múzeum vezetőinek és a gyűjtemények kezelőinek neve, a kiállítások és a kiadványok címe a kezdetektől máig. A bármennyire pontos „adattárakért” (ez esetben: apró részleteiben csupán annyira megbízható adattömegért, amennyire a mindenkori adminisztráció az volt) egyébként sem szokás lelkesedni: elegendő regisztrálnia a recenzensnek, hogy – övezze a majdani felhasználók hálája a kötet létrehozóit – most már szerencsénkre van hová nyúlni, ha „tudni nem érdemes, de olykor mégiscsak szükséges” adataira lesz néhanapján szükségünk.

És nem is azért, mert a jövőben elegendő lenne ezt a kötetet felütni, ha valaki – etnográfus vagy más múzeumi szakág művelője – forrásként szeretné használni a Néprajzi Múzeum gyűjteményeit a maga tárgytörténeti kutatásaihoz. Aki egyes tárgyakról, tárgycsoportokról remél információkat, továbbra is várnia kell a leíró tárgykatalógusokra, melyekből az elmúlt években megjelent már néhány (pl. a szűrfélékről, az ékszerekről, az üvegékepekről, a székekről) – hátha egyszer az a műtárgycsoport is sorra kerül, melyre kinek-kinek a maga tanulmányánál éppen szüksége lenne. Ez a kötet ugyanis – noha sok, s nem feltétlenül csak a valamilyen szempontból fontos tárgy adatai is fellelhetőek a gyűjteményismertetésekben – elsősorban nem konkrét tárgyakra vonatkozó adatokat-adatsorokat, inkább „háttér-információkat” kínál azoknak, akik a múzeumi gyűjteményeket forrásnak tekintik. Segít egyértelművé tenni, hogy milyen, hosszú távon is állandó, illetve koronként megannyi részletében megváltozott elméleti és módszertani (olykor csupán praktikus-gyakorlatias) megfontolások végső eredményeként kínálja fel a XX–XXI. század fordulóján a végleges-

sen a múltba túnt paraszti életszervezés tanulmányozásának nélkülözhetetlen forrása-ként a Néprajzi Múzeum éppen ezt a tárgy- és dokumentum-készletet s éppen ilyen összetételben. S amit felkínál, vajon önértékű műtárgyként/műkincsként, avagy a mindennapi életviszonyok összefüggésrendjét leképező tárgy-együttesekként: funkcionális eszköz-csoportokként, eszköz-családokként ajánlja-e a kutatók (és tanulságos látvánnyá szervezve a múzeumlátogatók) figyelmébe. Illetve – más megközelítésben – arra is figyelmeztetheti a figyelmes olvasót, hogy mely tárgyak és tárgycsoportok nem kereshetőek az egyes gyűjteményekben, jól-lehet a néprajzi tárgygyűjtések idején (azaz: a XIX. század végén és a XX. században) – mint civilizációs vívmányok, innovációk – vitathatatlanul beletartoztak a *paraszti* tárgykészletbe – tehát gyűjteménytárgyakká is lehettek volna.

Ezek az utolsó mondatok azt állítják, hogy a Néprajzi Múzeum – és alighanem bármely más múzeum – gyűjteményének forrásértékéhez, tudományos hasznosíthatóságához jelentősen – vállalhatom a túlzónak tetsző fogalmazást is: alapvetően, meghatározóan – hozzájárul, ha pontosan ismerjük azokat a gondolati készleteket, melyek egy évszázadnál is hosszabb idő alatt létrehoztak egy forrásgyűjteményt. E példaadón nagyszabású vállalkozás eredménye, a „nélkülözhetetlenül fontos” kézikönyv is elsősorban ezért: a tudománytörténet/kutatástörténet kivételes fontosságára figyelmeztetés és a számbavehetetlenül sok konkrét rész-eredmény miatt ajánlható minden muzeológus figyelmébe. Azzal a felhívással megtoldva, hogy ki-ki amennyire tudja, építse tovább mindazt, amit a magyar néprajzi muzeológia régmúltjából és közelmúltjából a *legaktuálisabb napi feladatok s a jövő muzeológiája miatt* tudni érdemes.

E „tudni érdemes” és továbbgondolandó kutatástörténeti tanulságok közül, íme néhány:

– Számomra fényesen igazolja a kötet (egészében félreérthetetlenül, bár egyes részleteiben hiányosan, bizonytalanul, bártortalanul), hogy a Néprajzi Múzeum gyűjteményei *nemcsak* – talán így is mondható: elsősorban nem – a magyar népi/paraszti (s mert igen jelentős volt mindenkor a múzeumban a nem-magyar anyag is: az Európán kívüli társadalmak törzsi/népi) műveltségnek tárgyakban megtestesülő története és XIX–XX. századi állapota vizsgálatához kí-

A NÉPRAJZI MÚZEUM GYŰJTEMÉNYEI

nálkodik fel evidens forrással. Ahhoz is, hogy a kutatók – koronként változóan – vajon miként is vélekedtek az etnográfia/etnológia feladatairól és a tárgy-kiválasztás lehetőségeiről. Ritkán fogalmazták meg, hogy miként vélekednek, a mindennapi gyakorlatuk azonban – a kötet bizonyítja – hallatlanul beszédes. Ez pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy az elmúlt száz évben a múzeumot tárgyakkal is gazdagító legjelesebb etnográfusoknak az életművét éppúgy nem értelmezhetjük, mint a szakág ritkán méltatott szorgalmas művelőinek tisztos szakmai teljesítményét, ha nem elemezzük behatóan a tárgygyűjtésben, a tárgyak „életéről” valló információk feljegyzésében és az archiválás módjában megnyilvánuló felkészültségüket és a körülményekkel alkudozó sziszifuszi erőfeszítéseiket.

– Azt is igazolják persze ezek az aprólékosan részletező gyűjteménytörténetek, hogy a múzeum tudós munkatársai – a kezdetektől mindmáig – sokkal nagyobb mértékben számítottak mind az anyagi érdekből, mind érdek nélkül a „népi kultúráért” rajongók (a műkereskedők, a műgyűjtők, a vidéki múzeumok amatőr-félatör munkatársai) közreműködésére a műtárggyarapításban, mint eddig gondoltuk. Etnográfusként teljeséggel ismeretlen nevek sokaságát emlegetik „gyűjtőként” az egykorú dokumentációra alapozó feldolgozások szerzői, s alig-alig adnak választ rá, hogy kik is voltak valójában és mi volt a tényleges szerepük. Hiszen kezelhette a „gyűjtőt” az amúgy jól felkészült, de kissé kényelmes vagy a kiküldetési költiséggel takarékoskodni kénytelen muzeológus-

gus „médiumpént”, aki, miután közölték vele a beszerzendő tárgyak minden paraméterét, addig járt utána, amíg meg nem találta. Takarhat viszont a „gyűjtő” megjelölés ócskás-szemléletű házaló műkereskedőt is, aki tudott valamit arról, hogy miminden érdekelheti a múzeumot, ilyesmit kínált tehát, a muzeológus pedig ebből a *nem-szakmai* – de: vajon milyen? – értékrend alapján előválogatott tárgykészletből választott. Alkalmassint ezeknek (meg a laikus és lelkes, de kereskedőként sem szakképzett) „gyűjtőknek” a még fel nem mért, a gyűjteményismertetésekből azonban felsejlő hatása – más szóval: a nem szigorúan szakmai szempontok folyamatos érvényesülése – is segített olyanná formálni az egyes gyűjteményeket, amilyenek.

– És kiolvashatók egyes gyűjteményismertetésekből (bár nem mindegyikből) a honi etnográfia – gyanítom: a teljes magyar muzeológia – soha nem tudatosított, mégis folyamatosan jelen levő dilemmái, melyek szintén formálták az egyes gyűjtemény-egy-

ségek összetételét, ezzel együtt forrásértékét. Ilyenek pl.: a.) azonos típusú tárgyból vajon elegendő-e egy-egy reprezentatív jellemzőt múzeumba menteni, vagy nagyobb a tudományos haszna, ha *sorozatot* gyűjtünk, mert csak így válik nyilvánvalóvá, hogy a változatok között korántsem „elhanyagolhatóan jelentéktelenek” a formai és a használati különbségek; b.) bár a kutatások kezdetén is nyilvánvaló volt, hogy az ún. népművészeti tárgyak csakis változatokban létezhetnek, ebben az értelemben „megismételhetetlenül egyszeri műalkotások”, nem volt tehát kérdéses az ilyen tárgyakból *sorozatok* megőrzésének szükségessége, vajon csak utólag derült-e ki vagy jeles eleink eleve tudták, a nem reprezentációs célra készült, nem-díszített tárgyak múzeumba mentett sorozatairól: ezek is, nemcsak a díszítettek a művészi igényű tárgyformálás beszédes példái; c.) vajon elméleti megfontolások után, avagy az elháríthatatlan nehézségeket kényszerűen tudomásul véve békéltek-e meg a muzeológusok régente, s békélnek-e meg

manapság is azzal, hogy bizonyos tárgyakat-tárgycsoportokat, mert kis méretűek, könnyű gyarapítani, előbb-utóbb sok szempontból értelmezhető forrásgyűjtemény-egységé fejleszteni, másokról viszont, mert nagyok, s mert amióta múzeum van, krónikus a helyszűke, a „reprezentatív jellemző” darabok után jobb lemondani?

Nem folytatom. Ilyen és hasonló, a múzeumi kutatástörténetet a jövő szolgálatára rendelő tanulságokat bárki találhat ebben a terjedelme okán is tiszteletet parancsoló könyvben. Mely akkor tárul fel igazán az olvasónak, ha vállalja az elmélyült tanulmányozást, a továbbgondolást. Ha ezt nem vállalja, használja a Néprajzi Múzeum múltja és jelene „adattáraként” – akkor is ott a helye minden muzeológus könyvespolcán.

A Néprajzi Múzeum gyűjteményei. Főszerkesztő: Fejős Zoltán, szerkesztők: Árva Judit, Gyarmati János, Szűcs Alexandra. Néprajzi Múzeum, Budapest, 2000. 1058 p.

A márciusi ifjak nemzedéke

Nagy Ildikó

Újabb értékes kötetel gyarapodott a Magyar Nemzeti Múzeum kiadványainak sora. Nemrégiben jelent meg Körmöczi Katalin szerkesztésében a múzeum számos munkatársa, illetve néhány más kutató közreműködésével *A márciusi ifjak nemzedéke* című munka.

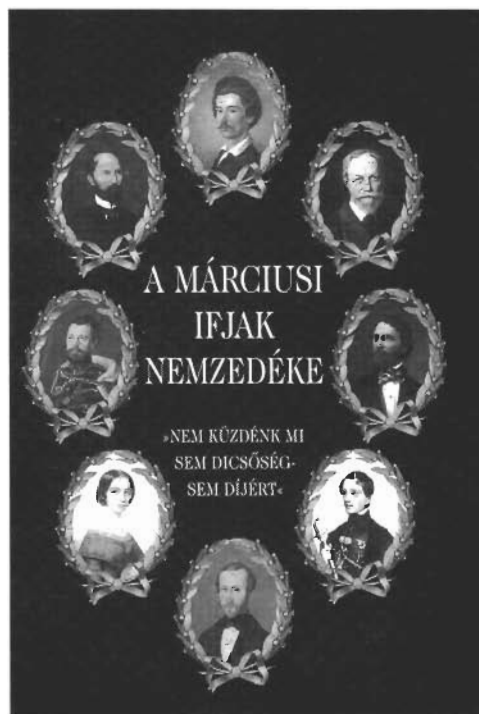
Márciusi ifjak alatt a közvélemény elsősorban azokat a húszas éveik elején járó fiatalokat érti, akik fontos szerepet játszottak az 1848. március 15-i „törvényes forradalom” kirobbanásában és annak eseményeiben. Kevésbé ismert, hogy Petőfi Sándoron, Jókai Móron, Vasvári Pálon, Irinyi Józsefen kívül kik is tartoztak a csoportosuláshoz, milyen eszmék, törekvések fűzték össze őket, hogyan alakult a résztvevők további sorsa. Körmöczi Katalin és munkatársai arra vállalkoztak, hogy a márciusi ifjak köréhez tartozó, a szerveződésben kulcsszerepet játszó huszonhat személyiség portréját, pályaképét közreadják, a múzeum korábbi kiadványaihoz hasonlóan a hozzájuk kapcsolódó relikviák katalógusával együtt.

A csoport előzményeiről, kialakulásáról, az 1848-49-es eseményekben játszott szerepéről, utóéletéről Körmöczi Katalin készített gondos bevezető tanulmányt. A márciusi ifjak vezéralakjai közül Vasvári Pál életútját Hermann Róbert dolgozta fel a tőle meg-

szokott alapossággal. Petőfi Sándor politikai portréját Kalla Zsuzsa és Ratzky Rita készítette el, s ugyancsak Ratzky írt az ifjakhoz kötődő négy hölgyről. Jókai Mór pályaképét az író kiváló ismerője, Fábri Anna vázolta fel. Értékes tanulmányok születtek a csoportosulás más ismert és kevésbé ismert tagjairól: Vajda Jánosról, Lauka Gusztávról (Kovács Ida), Irányi Dánielről (E. Csorba Csilla), az Egressy fivérekről

(Radnóti Klára), a három későbbi orvosról: Hamary Dánielről (Mohos Márta), Oroszhegyi Józsefről (Müllerné Lovas Krisztina), Korányi Frigyesről (Kapronczay Károly), valamint Irinyi Józsefről, Sükei Károlyról, Bozzai Pálról (Aczél Eszter), Degré Alajosról, Kléh Istvánról (Basics Beatrix), Vidacs Jánosról, Garay Jánosról (Kiss Erika), Lisznyai Kálmánról (Szilágyi Márton), Bulyovszky Gyuláról, Nyári Albert báróról (Müllerné Lovas Krisztina), Pálffy Albertről (Z. Kovács Zoltán), Birányi Ákosról (Zakar Péter), Bérczy Károlyról (Völgyesi Orsolya), Vas Gerebenről (Császtvay Tünde) és Dobsa Lajosról (Süli Attila). A felsorolásból is kitűnik, hogy a kötet az eddigieknél sokkal részletesebb képet ad egy olyan nemzedékről, melynek tagjai egy sorsdöntő korszakban történelemformáló szerepet játszottak, de 1849 után sorsuk a legkülönbözőképpen alakult.

A kötet végén a további kutatásokat segítő, az egykorú forrásokat, emlékiratokat, feldolgozásokat, kéziratári és levéltári forrásokat egyaránt tartalmazó részletes bibliográfia található. A relikvia és az ikonográfiai katalógus összeállításában közreműködtek még: Baji Etelka, Balajthy Katalin, Haider Edit, Héri Veronika, Kalla Zsuzsa, Kovács Anna, Lovas Csilla, Mohos Márta, Nyerges Gabriella, Orgona Angelika, Tompos Lilla, Rózsa György. Külön kiemelendő a kötet gazdag képanyaga, esztétikus kiállítása.

Szlovákiai népszerűsítő múzeumi folyóiratok

Kustár Rozália

A Magyar Múzeumok testvérújságának tekinthető *Múzeum* című kiadvány Szlovákiában 1985 óta jelenik meg a Szlovák Nemzeti Múzeum (Slovenské národné múzeum) gondozásában, az utóbbi időben a Pro Slovakia Alapítvány támogatásával, mely majdhogynem az egyetlen, a kultúra és művelődésszervezés céljából létrejött szlovákiai közalapítvány. A folyóirat alcíme szerint főleg múzeumok és galériák dolgozóit szólítja meg, nekik kíván negyedévenként megjelenve szervezeti, tudományos és egyéb információkkal szolgálni, de mint a Magyar Múzeumok, ez a lap is szélesebb olvasókörzést vonz magához. A színes borítón belül fekete-fehér oldalakat rejt, gazdag fotóanyaggal illusztrálva. Tematikailag minden olyan dologra, eseményre és információra nyitott, mely valamennyire összefonódott a múzeumok ügyével.

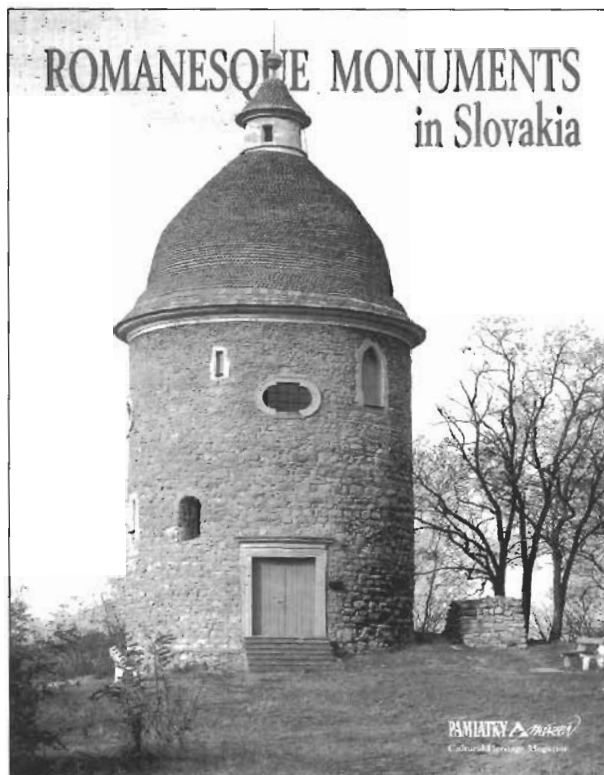
Az utolsó három év számaint lapozgatva széles szerkezeti váz bontakozik ki. Példaként szabadon utalnék néhány cikkre, mely a folyóiratban megjelent. Rövid tanulmányok olvashatóak pl. a népi ékszerekről (*Beuová*, 1999/4), a bronzkori viselet emlékeiről Dévény várában (*Plachá–Paulík*, 2000/3) vagy például a bányalámpákról (*Magula*, 2000/1), melyeket irodalmi utalásokkal is elláttak a

szerzők. Külön rovat foglalkozik a gyűjteménykezeléssel, műtárgyvédelemmel, az új szerzemények ismertetésével, a közgyűjtemények bemutatásával (pl. 1998–1999-ben 5 részből álló cikksorozat jelent meg *Quo vadis Slovenské národné múzeum* címmel Strelková Jarmila tollából). Az információk között helyett kapnak a konferenciákra, múzeumpedagógiai rendezvényekre szóló felhívások, beszámolók, az új múzeumi adatbázisok ismertetése is. A számvetés és diskurzus rovatban 1999–2000-ben több cikk közölt az ökomuzeológia kérdésköréről. A könyv- és folyóirat-szemlében főleg a legújabb szlovákiai művészettörténeti, néprajzi és régészeti irodalmat ismertetik. Sok neves muzeológus életének, munkásságának bemutatását is felvállalta a lap. 1998 óta mellékleteként jelenik meg a szlovákiai múzeumok szövetségének hírlevele (*Spravodajca Zvzu múzeí na Slovensku*). Folyamatosan tudósítanak munkájukról. A múzeumok érdekképviselete, propagálása mellett szakmai szemináriumokat is szervez, és sok nemzetközi múzeumi szervezettel vette fel a kapcsolatot (2000/1). Az 1999/4. számban megtalálhatjuk az összes tagintézmény pontos címét.

Bár tudom, a legtöbb magyar olvasó nemigen boldogul a szlovák szövegekkel, mindenkinek merem a folyóirat lapozgatását ajánlani, mert a tanulmányok, muzeológiai áttekintések és kiállítások ismertetéseinek angol nyelvű kivonatát is mellékelik a szerkesztők.

*

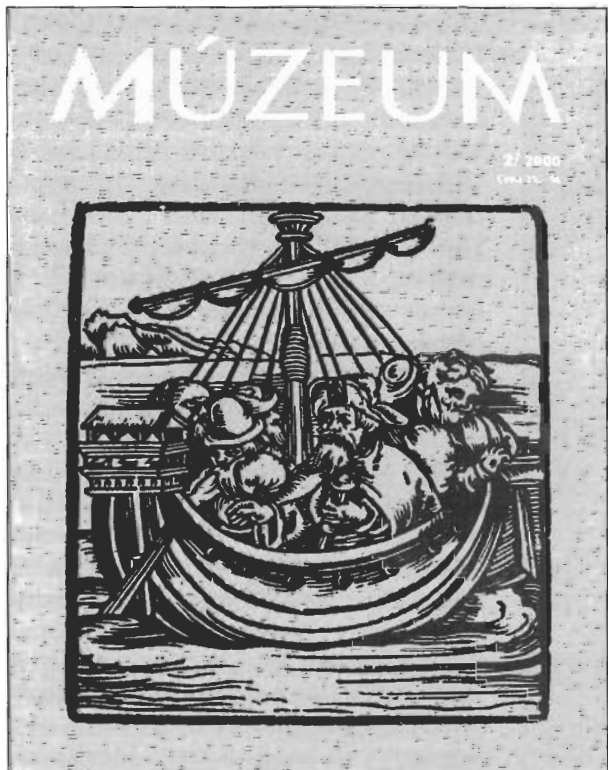
A *Pamiatky a múzeá*, Emlékek és múzeumok, alcíme szerint „kulturális örökség revüje” 1952 óta jelenik meg rendszeresen, a *Múzeum* című folyóirattal ellentétben havonta, a Szlovák Nemzeti Múzeum és a Pozsonyi Műemlékvédelmi Hivatal (*Pamiatkovy ústav v Bratislave*) közös kiadványaként. E lap intenzívebben célozza meg a nagyközönséget. Ezért is több benne a rövid tanulmány, mely egy-egy kulturális emléket, alko-

tást vagy műemléket mutat be, kivétele magasabb színvonalú, színes fényképek sokaságával. Állandó értéknek tekinthetőek tematikus különszámok, melyek egy-egy aktuális eseményhez, évfordulóhoz, rendezvényhez vagy kiállításához igazodva jelennek meg. Ilyen pl. a Szlovákia római kori, román vagy barokk emlékeit, építészetét bemutató füzet, mely átfogó tájékoztatást ad, és jó kiindulási alapot jelent a további elmélyüléshez. Ebből a lapból sem hiányzik a kiállításokat, aktuális eseményeket és külföldi múzeumokat bemutató rovat. Minden szám tartalmaz német és angol nyelvű rezümét, a tematikus különszámok pedig eredendően három nyelven jelennek meg teljes terjedelemben.

Fontos e lapok ismerete azért is, mert sok kutató ezeken a fórumokon ad először számot közérthető formában kutatási, ásatási eredményeiről, míg a szaklapban való megjelenésig sokszor évek telnek el.

Elismeréssel kell szólni arról, hogy az ismertett folyóiratok nem csupán a múzeumokban és előfizetés útján szerezhetőek be, hanem a jobb könyvesboltok polcain is találkozhat velük a kultúra iránt érdeklődő. Nem túlzás az a kijelentés, hogy e színvonalas lapok is sok látogatót vonzanak a múzeumokba, és azon fórumok közé tartoznak, melyek hangsúlyozzák és népszerűsítik a kulturális örökség megővésének ügyét és jelentőségét.

MUSEUMVISIE – 2000/4.

Deme Péter

A holland folyóirat téli száma ismét több érdekes írást közöl. Elsőként Jan Sas szerkesztő faggatja az Amszterdami Történeti Múzeumban (Amsterdams Historisch Museum) végzett látogatói vizsgálatról a múzeum és a közvéleménykutató cég munkatársait. A múzeum már az új várostörténeti kiállítás előkészítése során kikérte látogatói véleményét, a terv egyes részeit is bemutatva. Az általuk kifejtettek alapján egyes részeket megtartottak az eredetileg tervezett formában, másokat kihagytak, kiegészítettek vagy lényegesen átalakítottak. Hasonló vizsgálatot végeztek egy divattal foglalkozó időszakos kiállítás előtt is, ezúttal azonban elsősorban a lehetséges látogatói rétegeket igyekeztek meghatározni és az ő körükből választani a megkérdezetteket. A konklúzió szerint még egyáltalán nem általános jellemzője a holland múzeumok kiállítási tevékenységének, hogy már az előkészítés folyamán törekednek a leendő látogatók reakcióinak megismerésére.

Terjedelmes interjú készült a kulturális örökségért felelős Inspectie Cultuurbezit vezetőjével, Charlotte van Rappard-dal. A téma a németek által a második világháború során Hollandiából elrabolt, elhurcolt művészeti értékek visszaszerzésének folyamata, tanulságai. A témakörért felelős Bureau Herkomst Gezocht folyamatosan készíti jelentéseit a restitúció állásáról, hamarosan saját honlapja lesz, a 2002 végén megjelenő összefoglaló pedig a négyezernél több műtárgy kutatási adatait is közzéteszi majd. A visszakapott anyagok száma egyelőre csekély ugyan, az iroda tevékenysége azonban ugyanakkor segíti a holland múzeumi szövetség bizonyos projektjeit és hozzájárul a felelősség és a tudatosság erősítéséhez a múzeumokban és a műkereskedelemben egyaránt.

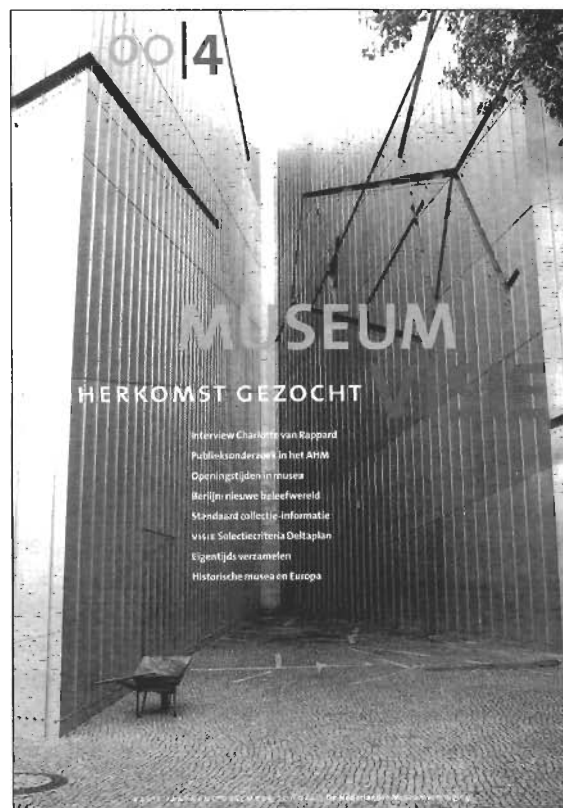
Három kulturális szociológiával foglalkozó szakember a múzeumok nyitva tartási szokásait vizsgálja írásában. Megállapítják, hogy miközben a boltok és bevásárlóközpontok többsége az elmúlt években folyamatosan növelte a nyitva tartási időt, a múzeumok évtizedek óta ugyanazokban az órákban tartanak nyitva. A látogatóik által legkedveltebbnek jelzett időszakokban (vasárnap délelőtt és hétfő délután) zárva tartanak, nyitva állnak viszont olyankor, amikor alig van érdeklődés, például hétköznapokon kora dél-

előtt. Az Észak-Hollandia 26 múzeumában végzett kutatás szerint a látogatók általában hosszabb nyitva tartást szeretnének. Bár a vizsgálat kifejezetten kis vagy közepes múzeumokra korlátozódott, tapasztalatai az ország valamennyi intézményében megfontolásra érdemesek.

A holland múzeumi szövetség látogatókkal és bemutatással foglalkozó bizottsága 2000 októberében „Új, újabb, legújabb” cím alatt látogatást szervezett Berlinbe. A bizottság elnöke, Judikje Kiers és társszerzője, Jan Sas beszámolója azzal indokolta ezt, hogy a német (régi-új) főváros Közép-Európa kozmopolita központja, vagy az lesz. Márkamilliókat költenek bontásra, renoválásra, építésre. Tíz évvel a Fal leomlása után már látszik az eredmény az egyesített, új és leendő múzeumokban is. A kulcsszavak a városban, amely ismét Londonnal és Párizssal kíván vetekedni: tapasztalatszerzés, egyesülés, emlékezés.

A Holland Gyűjteményi Intézet (Instituut Collectie Nederland) két munkatársa, Tessa Luger és Frank Bergevoet, a Mondriaan Alapítvány igazgatója, Melle Daamen, valamint Marianna de Rijke utrechti szakember a gyűjtemények szelekciós kritériumairól értekezik a Visie című rovatban. Ismeretes, hogy a Kulturális Minisztérium 1990-ben indította el a Delta Plan-t, a holland kulturális (épített, múzeumi, levéltári és régészeti) örökség megőrzése érdekében. A kormányzat jelentős összeget biztosított ehhez, a kritériumokat pedig az országos múzeumok bevonásával alakították ki. A Delta Plan 2000-ben véget ért. Noha a múzeumok gazdag tapasztalatokat szereztek a szelektálási kritériumok terén, ezek mai alkalmazhatóságát nem igazán értékelték. A szerzők fontosnak tartják a kritériumok kritikai áttekintését és az arról folytatandó vitát, vajon ma is alkalmasak-e még a gyűjteményi anyagok besorolására. Néhány konkrét példán azt is bebizonyítják, hogy egyes esetekben már nem nyújtanak elegendő segítséget.

A jelenkor anyagának gyűjtése témakörben írt cikket Mayke Groffen, a Rotterdami Történeti Múzeum modern városi kultúrával foglalkozó kurátora. A kortárs, szinte mai napi anyag gyűjtése csak az utóbbi időben indult meg igazán. Középpontjában a háztartás, a lakásbútorzat és a szabadidő áll. Ebben a gyűjtőmunkában nem szabad félni a

véletlentől és a szerencsétől, tanácsos azonban rendszeresen és folyamatosan (húszharminc év után) újra átvizsgálni és szelektálni a begyűjtött anyagot.

Rövid beszámolót olvashatunk az egyszerű struktúrával és egész Európára kiterjedő partnerkapcsolatokkal rendelkező „virtuális szervezet”, az Európai Múzeumi Információs Intézet (EMII) által kialakított Európai Sztenderd Térképről, melynek célja a múzeumokban őrzött kulturális örökség feltérképezése, digitalizálása. A szerzők ecsetelik a Hollandiában folyó gyűjtőmunka akadályait és nehézségeit is.

2000 májusában a Történeti Múzeumok Nemzetközi Egyesülete jelentős konferenciát rendezett Luxembourg városában, amely időben egybeesett a városi múzeumok harmadik szimpóziumával. A megvitatott témák között volt: „Határok nélküli világ”, „Mit őrizzünk meg?”, „Múzeumok és kiállítások finanszírozása”, „Egy európai történelem felé”. Ez utóbbihoz kapcsolódva mutatták be az Euroclio projektet, a történeti múzeumok kezdeményezését egy, az Interneten kialakítandó virtuális kiállításra, melynek célja az, hogy segítsenek kialakítani a „látogatók” európai azonosságtudatát. Minderről Peter Grimm, a Rotterdami Történeti Múzeum munkatársa számol be a holland szakmai folyóirat hasábjain.

Solymos Ede 75 éves

Solymos Ede 1999-ben megjelent írásában, melynek az *Egy néprajzos naplójából* címet adta, történeteket mesél el egyik – néprajzos kifejezéssel élve – „adatközlőjével” való találkozásairól. Ebből idézek: „*Máskor ráolvasó tudományáról beszélt. – Maga ehhez is ért? – kérdeztem. – Ja, ha maga is annyit tudna, mint én, akkor nem ilyen kis múzeumista lenne, hanem világoptikus! ...Azóta is igyekeztem minél több tudást szerezni, de csak megmaradtam ilyen kis múzeumistának.*”

Ede bácsi megmaradt „kis múzeumistának”. Itt él közöttünk, de szerénysége miatt mégis oly keveset tudunk róla. Ezért következzék egy száraz – egyéniségétől oly idegen –, rövid életrajz.

Solymos Ede 1926. január 30-án született Kalocsán. Középiskolai tanulmányait szülővárosa nagy hírű jezsuita gimnáziumában végezte, s itt is érettségizett 1944-ben. Egyetemi tanulmányait Budapesten, 1945-ben kezdte földrajz-történelem szakos bölcsész-hallgatóként a Pázmány Péter Tudományegyetemen, s harmadik szaknak felvette a néprajzot. 1948-ban, az egyetemi reform bevezetésekor a néprajz-ósrégészet-muzeológia szakot választotta. „Önkéntes díjtalan gyakornokként” a Néprajzi Múzeumban dolgozott 1948-tól. 1950. június 15-én a bajai Türr István Múzeumba került, s ez év novemberében – Takáts Endre távozása után – átvette az intézmény vezetését is. Aspiránsi ösztöndíjjal Budapesten tanult 1954–1957 között. Kandidátusi disszertációját (*Dunai halászat*) 1960-ban védte meg, s nyerte el a kandidátusi címet. A bajai múzeumba került vissza 1957. február 1-jén, s augusztustól ismét az intézmény igazgatója, bár vezetői ambíciói soha nem voltak. Mégis nyugdíjazásáig, 1986-ig töltötte be ezen tisztséget.

A bajai múzeum néprajzi gyűjteménye kb. 400 darabból állt, amikor azt Solymos Ede átvette, s szakszerű munkájának köszönhetően 8500-ra szaporodott. Ezen belül kiemelkedik a halászati anyag (750 db), mely a gyűjtemény legkidolgozottabb része. Felgyűjtötte a bajai és Baja környéki területekről a dunai halászat teljes eszközkészletét, a halászok életmódjával kapcsolatos tárgyakat, valamint a halkereskedelemhez, vízimolnársághoz kapcsolódó anyagokat. A tárgyak tudományos feldolgozását is elvégezte, így a bajai múzeumot a nemzetközi kutatásba is bekapcsolta. A népi halászat elismert szaktekintélye itthon és külföldön egyaránt.

A népi halászat mellett másik jelentős gyűjtési területe a bajai kismesterségek.

Készül a halászlé. Solymos Ede és felesége
Fish-soup is being prepared. Ede Solymos and his wife

Mintegy 3000 beletárolt tárgyból áll a kismesterség-gyűjtemény, mely az egyes műhelyek teljes vagy részleges anyagát tartalmazza (pl. ötvös, fazekas, téglakészítő, mézesbábos, kalapos, szücs stb.). Minden, még felelhető hagyományos tárgyféleséget igyekezett összegyűjteni: a gazdálkodás eszközeitől a festett bútorokon át a szőttesekig, a népviselet egyes elemeitől a teljes öltözetig, ami különösen jelentős e több nemzetiség által lakott területen. Gyűjtőútjain kb. 20 ezer fényképfelvételt, több ezer oldalnyi feljegyzést készített. Munkáját nagyban segítette és támogatta felesége, Göldner Márta.

A bajai múzeum kiállításait is ő rendezte 1984-ig, de azok „kivitelezője” is volt, tervezte az installációt, létrázott, festett. Nemcsak a helyi múzeumban, de más intézményben, illetve külföldön is (Ausztria, Jugoszlávia) rendezett kiállításokat. Több ízben vett részt nemzetközi konferenciákon Angliában, Ausztriában, Lengyelországban, Csehországban. 1974-ben neki köszönhetően Baja adott otthont a Nemzetközi Halászati Konferenciának.

Baja híres szülötteinek (Jelky András, Mészáros Lázár, Türr István, Telcs Ede) életútjával is foglalkozott. Neki köszönhető, hogy Mészáros Lázár sírját megtalálták Angliában, s sokat tett azért, hogy 1991-ben hawaii haza, Bajára érkezhettek.

A Solymos Ede munkásságát bemutató, 1994-ben megjelent bibliográfia szerint 1992-ig 416 tanulmánya, cikke jelent meg, s a Magyar Néprajzi Lexikon 38 szócikkét írta.

Vezetése alatt vált a bajai múzeum valóban múzeummá. A múzeum 64 éves fennállásából 30 az ő igazgatása alatt telt el, országosan és nemzetközileg is elismert tuda-

mányos tevékenysége nagyban meghatározta a múzeum jellemző arculatát.

Eddig az életrajz, a munkásság. Nekünk, bajai múzeumosoknak Ede bácsi sokkal több. A mindennapokban számtalanszor rohanunk ma is hozzá, rendszerint a következő mondandó-kezdéssel: „Ede bácsi! Tetszik emlékezni arra, hogy 50 évvel ezelőtt...”, vagy: „Ede bácsi! Behozták a múzeumba ezt a tárgyat, nem tetszik tudni, mi ez?” – És Ede bácsi mindig mosolyogva fogadja a „zaklatást”, mindig készségesen jön megnézni a tárgyat, s mindig jóindulatúan, segítőkészen, soha nem elnéző mosollyal vagy lenézően hallgatja a fiatalok kérdéseit. Hatalmas tudás birtokosa a népi halászatról, Bajáról, egész Észak-Bácskáról, s ezt készségesen szórja szét közöttünk.

Senkivel nem találkoztam még, aki élőszóban oly élvezetesen tudott volna előadni, írásban ugyanakkor legtudományosabb témát is lebilincselő, olvasmányos stílusban le tudta volna írni, mint Solymos Ede. Olvassátok csak el, kedves múzeumisták a *Solymos Ede munkássága* c. kis könyvecskét – megjelent 1994-ben –, mit mesél bajai múzeumi emlékei mellett az ötvenes-hatvanas-hetvenes évek múzeumi életéről, a MMOK-ról, a megyei szervezet létrejöttéről, ma már a néprajz klasszikusainak számító emberekkel való találkozásairól, melyekben soha nem Ő a főszereplő. Rendkívül fontos múzeumtörténeti, de ugyanakkor kordokumentum is. Higgyétek el, kedves múzeumisták, s higgyék el tisztelt Olvasók, igen élvezetes olvasmány egy korról s az emberről. Mert Solymos Ede legkiválóbb emberi tulajdonsága az, hogy ember. Az Isten éltesse Ede bácsi! A többi, valóban kis múzeumista nevében tisztelettel köszönti

Merk Zsuzsa

Ede Solymos is 75 years old

Ethnographer Ede Solymos was born on the 30th of January 1926 in the town of Kalocsa. After finishing university he started working for the Ethnographical Museum in Budapest, from 1950 he became director of the museum in Baja and except for a period between 1954–1957 he worked as director till 1986. He reorganized the work of the museum in Baja, initiated the formation of new collections, introduced modern ways of museum administration and was leader of the work of collecting. His work was focused on the research on the fishery of the region as well as the material remains of the local craftsmanship. Furthermore, Solymos made researches on the oeuvres of famous personages born in Baja. It was his work which made it possible to find in England the grave of Lázár Mészáros, the Minister of War during the 1848–1849 war of independence.

Endrei Walter, 1921–2000

Jeszenszky Sándor

Súlyos veszteség érte a tudományos életet: életének 80. évében eltávozott közülünk a technikatörténet polihisztorja, Endrei Walter. Polihisztor volt, hiszen ismeretei nem korlátozódtak egyetlen tudományra. Egyformán otthonos volt a történettudomány, a tudomány- és technikatörténet, az irodalom és a művészet területén. Meghatározó szerepe volt abban, hogy a hazai technikatörténeti tevékenység a tudományos munka színvonalára emelkedett.

Tanulmányai is sokoldalúak voltak. 1943–47 között a Pázmány Péter Tudományegyetem hallgatója volt, de közben textilgyárakban technikusként is dolgozott. Ekkor kezdődött kapcsolata a textiliparral. Mindennapi munkája mellett érdeklődése a textilgyártás története felé fordult, amelynek európai tekintélyű kutatója lett. Ebből a témakörből választotta kandidátusi (1966) és akadémiai doktori (1979) értekezésének tárgyát, különösen a középkori technika kutatásában ért el kiemelkedő eredményeket.

Munkásságának vezérelve volt, hogy a kutatás csakis hiteles forrásadatokon alapulhat. Szenvedélyesen gyűjtötte a technikatörténet írott és tárgyi emlékeit, a régi könyvektől az ősember szerszámaiig vagy a bélyeges tégláig. Kutatott hazai és külföldi levéltárakban, visszanyúlva a valóban megbízható információkig. Ebben segítségére volt kitűnő nyelvtudása. Nem csupán a hétköznapi értelemben vett németet, angolt, franciát és a középkori iratok olvasásához elengedhetetlen latint ismerte, megértett számos egyéb nyelvet is, de el tudott olvasni középkori német nyelven írt műszaki szövegeket is!

A „tisza forrásból” elve vezette szellemes ismeretterjesztő könyve, a *Műszaki mendedmondák* megírásakor is. Ebben szellemes, szórakoztató módon állítja pellengérré a tetszetős, de alaptalan technikatörténeti meséket. Könyvével utat mutatott a technikatörténet tudományos és ismeretterjesztő műveinek írásához.

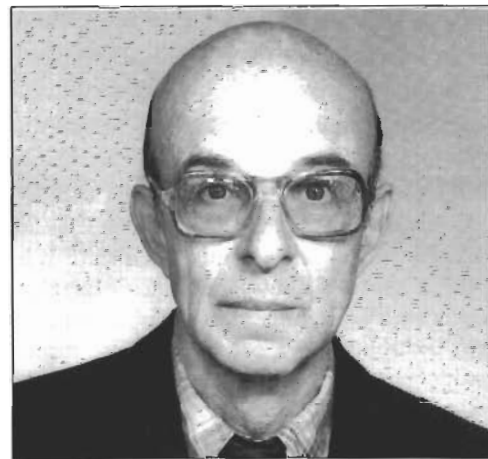
Publikációi eleinte a textilipar aktuális problémáira irányultak, mint például *Textilipari áruismeret* vagy *Pamutszövetek hibái* című munkái, de rövidesen megjelentek történeti művei is, köztük a korszakos jelentőségű *A középkori technika forradalma* című könyve. Ez a mű jelzi, hogy munkássága nem korlátozódott a textiltechnikára. Olyan

általános problémákkal is foglalkozott, mint a programozás eredete, az innovációk sorsa Magyarországon. Néhány könyvének címe minden méltatásnál jobban érzékelteti sokoldalú, színes egyéniségét: *Játék és szórakozás a régi Európában*, *A Parasztkalendárium*. Még tudományos igényű krimi is írt Rudolf Diesel rejtélyes halálának általa feltételezett okáról.

Tudását készségesen adta át mindenkinek, munkatársainak, diákjainak, hivatásos vagy amatőr kutatóknak, de akár a televízió városvédő műsorának is. 1981-től bekapcsolódott az ELTE Általános Technika Tanszékén a technikatörténet tantárgy oktatásába, majd címzetes professzorként nem csak a diákokat tanította, hanem egyetemi oktatókat, főiskolai tanárokat képzett ki. Az ELTE *Technikatörténet I. és II.* jegyzetei, amelynek társszerzője, a felsőfokú oktatás alapművei. Fontos szerepe volt az MTA Tudomány- és Technikatörténeti Komplex Bizottságának létrehozásában, amelynek több cikluson keresztül, egészen halála évéig elnöke volt. Ugyancsak az ő kezdeményezésére alakult meg az ELTE keretében az MTA Technikatörténeti Kutatásokat Koordináló Központja, amelynek tudományos irányítója volt. Itt számítógépes technikatörténeti adatbankot létesített, az első ilyen jellegű adatbankot az országban.

Az összegyűjtött ismereteket és a textiliparral kapcsolatban fellelhető emlékeket, muzeális tárgyakat kezdettől a nemzeti kulturális örökség szerves részének tekintette, ennek jegyében kezdeményezte *textilmúzeum* létrehozását. Meghatározó módon közreműködött az anyagok összegyűjtésében és a kiállítások megtervezésében, amelynek eredményeként 1985-ben megnyílt a múzeum a Gogol utcában, 2000 m²-es alapterületen.

Sajnos az első textilmúzeum 1992-ben a privatizáció áldozata lett. Az épület eladták, a múzeum elvesztette működési lehetőségét, a kiállítási anyag raktárakba került. Endrei professzor azonban vállalta a küzdelmet, a múzeum újabb, másodszori létrehozását. Fáradhatatlanul járt hivataltól hivatalig, végül egyenesen az Országgyűlés elé juttatta az ügyet, ami végül is meghozta az eredményt: a magyar textilipar egykori fellelegvárában, az Óbudai Goldberger gyár műemlék épületében, amelyben két évszázaddal ezelőtt az alapító lakása, irodája és műhelye volt, 1998-ban kisebb alapterületen ugyan, de legalább olyan magas színvonalon

újra megnyílt a textilmúzeum. Kijelenthetjük, hogy az ő töretlen munkálkodása nélkül ma nem létezne ez a múzeum, amelynek élete utolsó napjáig szellemi irányítója volt.

1998-ban a Magyar Tudományos Akadémia elnöksége életművének elismeréséül a Laureatus Academiae címet adományozta, az Eötvös József koszorúval tüntették ki. 1999-ben Kós Károly Díjat kapott településeink védelme érdekében végzett munkájáért. 2000. januárjában Kodály Zoltán Közlemélyedési Díjjal, 2000. augusztus 20-án Széchényi Ferenc Díjjal jutalmazták.

Kedves, jó humorú ember volt, mindenkinek segített, mindenki szerette. Minden értékes tudást megbecsült. Ugyanolyan érdeklődéssel hallgatta egy elsőéves diák előadását, mint egy világhírű professzorét, ha abból új ismereteket szerezhetett. Nem a tekintélyt, hanem a tudást tisztelte, a tisztességtelenséget és embertelenséget viszont nem viselte el. Jelmondata ez volt: intolerantiam non tolero.

Walter Endrei, 1921–2000

At the age of 80 Walter Endrei, the polyhistor of technology history died. He was a real versatile man, since he was quite remarkable at various fields of science, like history, technology history, literature or even art. Between 1943 and 1947 he pursued studies at the Péter Pázmány University in Budapest and worked for textile factories as a technician at the same time. As a technician he became interested in the history of the textile industry. Later, even the subject of his doctoral dissertation (1979) was chosen from that particular field. He readily shared his knowledge with everybody: with his colleagues, with those interested or with his students. From 1981 he gave lectures at the Eötvös Loránd University in Budapest and later, as a titular professor he even educated lecturers. He was one of the initiators to establish a textile museum, which was opened in 1985 and after the building of the museum had been sold in 1992 he worked hard to secure a new building. His efforts were crowned with success when in 1998, as a worthy symbol of his lifelong achievement, the museum was opened again.

Kritika az elefántcsonttoronyból

Tisztelt Basics Beatrix!

A Magyar Múzeumok 2000. évi 3. számában jelent meg kritikája a keszthelyi Balatoni Múzeumról és kiállításairól. Nagyon sajnálom, hogy a múzeum megtekintése után nem talált lehetőséget arra, hogy találkozzunk, így döntően jogos kritikai megjegyzéseire magyarázatot adhattam volna, apróbb tévedéseit pedig korrigálhattam volna. Válaszomnak azért adtam ezt a címet, mert elolvasva bírálatait, az az érzésem támadt, írója nem ismeri a magyar vidéki múzeumok helyzetét, különben jogos kifogásai mellé odaírta volna ennek okait is.

Kezdjük az épülettel: „*az enyészeti jelei csaknem két évtized elmúltával jól láthatók, az épületbelsőben még inkább, mint a külsőn*”. Tévedni tetszett, az épületbelsőben valóban kopott és púpos a padlószőnyeg, porosak és fakók a falak, hisz a felújítás óta mindössze arra volt lehetőségünk, hogy a földszinti teremort – éppen a pipakiállításra készülve – kifestessük, de a súlyos gondok az épület-külsőn jelentkeznek. Valamennyi nyílászáróról perog le a festék, és ha rövid időn belül nem újítják fel, többszörös költségért, sok-sok millióért kell majd kicserélni az egyedileg gyártott ajtókat, ablakokat. Ezt évek óta jelezzük fenntartóknak, a Zala megyei önkormányzatnak, ahol pontosan tudják, mi lenne a tennivaló, de sajnos nincs erre pénzük. A zalaegerszegi Göcseji és a nagykanizsai Thury György múzeum helyzete még rosszabb volt, ezért lehetőségei szerint azok felújításáról gondoskodott a megye. A keszthelyi felújításra nem tudom, mikor kerülhet sor. Idén már másodszor nyújtott be pályázatot a megyei önkormányzat címzett támogatásra, sajnos eddig sikertelenül. A rendszerváltás óta valamennyi kultuskormányzat mostohagyermekként kezeli a múzeumügyet. A megye költségvetési helyzetének ismeretében én nagyon pozitívnak tartom, hogy nálunk fel sem merült az, amit a Békés megyei közgyűlés már megtett!

Azt írja, hogy „*viszonylag kevés pénzzel, de odafigyeléssel és jó ízléssel könnyen lehetne változtatni*”, de éppen a viszonylag kevés pénzzel van a baj. Az említett székek, voltaképp vasvázás, műbőrborítású padok még az előző, 1967-es állandó kiállításra készültek. Azóta sem volt pénzünk lecserélésükre, mert ennek költsége is milliós nagyságrendű, mi pedig a szó szoros értelmében filléres gondokkal küszködünk, mindent meg kell

tennünk, hogy szigorú takarékoskodással a fűtés-, világítás- vagy éppen telefonszámlákat ki tudjuk egyenlíteni. Az állandó kiállítás „rossz megvilágítása” a műtárgyvédelmi szempontokon túl ugyancsak a pénztelenségben leli magyarázatát. Ahogy jut rá pénzünk, lépésről lépésre korszerűsítjük a világítást, ma már csak az ékszer-viselet rész van hátra. Persze az lett volna az ideális, ha ezt egyszerre megtehettük volna.

Nem kaptunk dicséretet az Első Magyar Látványtár bemutatkozásának módjáért sem. Ízlések és pofonok különbözőek, tartja a mondás. Nos én nem bántam meg, hogy szabad kezet adtam Vörösváry Ákos úrnak, a Látványtár tulajdonosának a rendezésben. Úgy vélem, azért hívják Vörösváry úr gyűjteményét látványtárnak és nem múzeumnak, mert nem hagyományos módon prezentálja az értékes műtárgyakat. A korban, stílusban és minőségben egymástól távol álló tárgyakból igazi látvány született, amely egészen más asszociációkat és emóciókat ébreszt a látogatóban, mint egy hagyományos múzeumi tárlat. Azt jól vette észre a kollegina, hogy a terem állandó berendezéséhez tartozó, Festetics gróft ábrázoló festményt tudatosan hagyjuk a helyén, része volt a kiállításnak. Kifogásolja, hogy a kiállításnak nem volt hírverése. Nos ha tudja, hogy mennyibe kerül egy igazi figyelemfelkeltő, színes plakát nyomtatása, és különösen kiragasztatása, vagy olvasottabb napilapjainkban egy hirdetés, fel sem vetette volna ezt. Egyébként éppen kerek 1000 meghívót küldtünk szét, természetesen az írott és az elektronikus médianak is, és nagyon jó volt a tárlat sajtóvisszhangja. Érdemes lett volna bepillantania a vendégkönyvbe.

Erős túlzás az a megjegyzése is, hogy az előcsarnok „*boxaiban elhelyezett festmények a hetvenes évek képcsarnoki munkáinak legrosszabbjaival vetekszenek*”. Mi még nem kényszerültünk „turkálók” szervezésére, mint számos művelődési központ ország-szerte, de úgy próbálunk többletbevételhez jutni, hogy egy magángalériának adjuk bérbe az előcsarnokot.

De térjünk rá látogatásának céljára, a pipakiállításra. A pontos címe, mivel erre csak utalás történik a cikkben: *A magyar pipa története – a magyar történelem a pipákon*. Ridovics Anna érdemei elvülhetetlenek, mint ahogy Haider Edit nevét is meg kellett volna említenie (ők írták a forgatókönyvet). De a kiállítás ötlete nem tőlük származik, hanem itt Keszthelyen született meg, amikor dr. Osskó Írnák a neves pipagyűjtő és szakértő nálunk járt. Ő járta végig a magyar múzeumokat és szedte listába a kiállításra érdemes pipákat. A MNM munkatársai csak később kapcsolódtak be a munkába. Mint gyakorlott kiállítás-szervező és rendező bizonyára tudja, hogy 40 múzeumtól, illetve magángyűjtőtől összeszedni az anyagot még egy országos vagy megyei múzeumnak is komoly vállalkozás. Nem tudom van-e olyan magyar városi múzeum, amely ekkora fába vágta a fejszét? Kifogásolja, hogy függönnyel takartuk el az ablakkal rendelkező falakat. Szívesen ajánlottam volna, hogy nézzen a függöny mögé. Mi nagyon büszkék vagyunk arra, hogy az öntöttvas radiátorokat és a valóban csúf lemeztakarókat, ill. a központi fűtés falakat behálózó csöveit sikerült eltakarnunk, és a termeket „felöltöztetnünk”. Azt nem tudom, hogy milyen „*műtárgyvédelmi megfontolásból*” kellett volna

elkerülni a műtárgyak belógatását a függönyre, hisz kolléganője, Járó Márta a nyitás előtt éppen ilyen szempontból tekintette át a legaprólékosabban a kiállítást, és nem emelt kifogást e megoldás ellen.

Szívesen elmondtam volna Önnek, hogy a Magyar Millennium Kormánybiztosának pályázatán nyert támogatás a költségek 1/3-át fedezte, a hiányzó összeget a megyétől, a várostól, vállalkozóktól, szponzoroktól sikerült nem kevés energiával „összekalapozni”. Így sem futotta új installációra. Bánkuti Albinak tartozunk hálával, aki egy csódbement magán fegyver kiállítás olcsón megvásárolt vitrinjeit úgy átvarázsolta, mintha azok ide lettek volna tervezve. A kiállítás kivitelezése

is az ő irányításával valósult meg. A katalógus készése engem is nagyon bosszantott, de a Magyar Nemzeti Múzeummal kötött megállapodás értelmében a Balatoni Múzeum volt a felelős a kiállítás megvalósításáért, míg az MNM a katalógus megjelentetéséért. Végül július végén a magyar nyelvű, augusztusban pedig az angol nyelvű katalógus is elhagyta a nyomdát.

Lehet, hogy túlzóak az elvárásaim, de úgy vélem egy városi múzeum lehetőségeit meghaladó fáradozásaink és igyekezetünk talán megérdemelt volna némi dicséretet is!

Tisztelettel,

Dr. Müller Róbert
a Balatoni Múzeum igazgatója

Criticism from the Ivory Tower

The writer of the article, the director of Balatoni Múzeum in Keszthely reflects on the review about the museum and its temporary exhibition, published in the previous edition of "Hungarian Museums". He agrees with some of the remarks made by the reviewer but thinks it interesting that another museologist with a lot of experience knows very little about the conditions and hardships museums in the country have to cope with. Otherwise the reviewer could have answered the questions about the state of the building, the temporary exhibition or the PR work herself. According to the director, the work of the museum and the exhibition deserves a better understanding.

Üzenet az elefántcsonttoronyból

Úgy gondolom nem feltétlenül szükséges, hogy egy múzeum és/vagy kiállítás ismertetése dicséret vagy szidás legyen. Az ismerető elmondja, leírja benyomásait, véleményét. Ha ezek rosszak, úgy az nem feltétlenül az ő hibája.

A múzeumügy helyzetét sajnos jól ismerem – huszonegyedik éve dolgozom ugyanabban a múzeumban. Éppen ezért írtam, mert továbbra is úgy érzem, a pénz mellett – s annak hiányában is – sok más lehetőség kínálkozik egy múzeum és kiállítása(i) von-

zóvá és színvonalassá tételére. Ezt ismét saját szakmai gyakorlatomból tudom. Ez volt a kiindulópontja és lényege írásomnak, és sajnos, úgy érzem, éppen ezt nem vette észre reagálásából ítélve dr. Müller Róbert múzeumigazgató úr. Nagyon sajnálom.

Végül pedig szívesen látom „elefántcsonttoronyomban”; egy olyan hetvenezer műtárgyat őrző európai hírű gyűjteményben, amelynek éves költségvetése körülbelül megegyezik egy kezdő banktisztviselő egyhavi fizetésével, mindazonáltal Szombat-

helytől Ceglédig, Triesztől Kiotóig kölcsönöz műtárgyakat és rendez kiállításokat – egyebek közt.

Tisztelettel,

Dr. Basics Beatrix
a Magyar Nemzeti Múzeum
Történelmi Képcsarnokának vezetője

Message from the Ivory Tower

The reviewer's opinion about the purpose of a review differs from that of the director of Balatoni Museum. A review is not about praising or condemning but it is the personal impression of the reviewer. If the impression is not good it might not be the reviewer's fault.

A Pulszky Társaság hírei

*A „kismúzeumi” tagozat rendezvénye
(2000. november 23–24.)*

A Százhalombattán tartott kétnapos tanácskozásról részletes beszámoló olvasható e számunk 40–41. oldalán.

Elnökségi ülés

(2000. december 13.)

Az elnökség áttekintette a választmányi ülés témáit, majd úgy döntött, hogy az 1998-as közgyűlés határozata alapján a Környei Attila halála következtében megüresedett választmányi helyre az akkor „pótagként” legtöbb szavazatot kapott Petercsák Tivadart hívja be. Jóváhagyta a testületi ülések időpontját 2001 első félévére. Az Európai Múzeumi Szervezetek Hálózata (NEMO) közgyűléséről adott beszámoló után az elnökség elfogadta azt a javaslatot, hogy 2002-ben Magyarországon, a PT szervezésében legyen a NEMO éves közgyűlése.

Választmányi ülés

(2000. december 13.)

A testület megvitatta és tudomásul vette a közművelődési, a műtárgyvédelmi, a menedzsment és a kismúzeumi tagozat tevékenységéről és terveiről, valamint a fiatal muzeológusok tagozata megalakulásáról és elképzeléseiről, továbbá a magyar múzeumügy 2002-ben esedékes 200 éves évfordulójával kapcsolatban tervezett programok előkészítéséről adott rövid beszámolókat. Tudomásul vette Deme Péter összefoglalóját a társaság tevékenységéről. Úgy döntött, hogy a soron következő közgyűlést 2001. március 2–3-ára Kecelre hívja össze. Tudomásul vette a vezető testületek 2001 első félévére vonatkozó programtervét, valamint a testület kiegészítését Petercsák Tivadarral.

Évfordulós megemlékezés

(2000. december 13.)

Az elnökség meghívásának eleget téve a választmány és a PT több alapító tagja vett

részt a társaság hivatalos megalakulásának 10. évfordulója alkalmából tartott baráti találkozón, emlékezve az első évek tevékenységére.

Elnökségi ülés

(2001. január 11.)

Az elnökség Matskási István elnök tájékoztatása és Deme Péter ügyvezető elnök kiegészítése után megvitatta és jóváhagyta a pénzügyi helyzet stabilizálása érdekében kidolgozott intézkedési tervet, megjelölve az egyes feladatokért felelős elnökségi tagokat.

A testület jóváhagyta a választmány elé terjesztendő beszámolót és munkatervet. Úgy foglalt állást, hogy – a korábbi tervektől eltérően – a közgyűlés egynapos legyen és Budapesten tartsuk. Tudomásul vette Cseri Miklós alelnök tájékoztatását a Nemzeti Kulturális Alapprogram múzeumi kollégiuma új összetételéről, valamint Viga Gyula alelnök információit a múzeumtörténeti lexikon előkészítésének állásáról.

*A szerkesztő bizottság ülése**(2001. január 23.)*

Matskási István, a PT elnöke, mint a *Magyar Múzeumok* felelős kiadója összehívta az új összetételű szerkesztő bizottság első ülést. Selmeczi Kovács Attila főszerkesztő tájékoztatást adott a folyóirat idei számainak koncepciójáról, az első szám tartalmáról, a szerkesztőség működéséről és összetételében tervezett változásokról. A bizottság hangsúlyozta a takarékoság és a bevételek növelésének fontosságát, tagjai felajánlották ezzel kapcsolatos közreműködésüket. A továbbiakban a testület üléseit Pintér János elnök hívja össze.

*Elnökségi ülés**(2001. február 8.)*

Az elnökség megállapította, hogy a választmányi ülés előkészítése megfelelő módon

megtörtént, a vitára bocsátott anyagokat a tagok postán megkapták. A testület úgy határozott, hogy a közgyűlésen, melynek levezető elnöki tisztével Bodó Sándort bízta meg, a kötelező napirendeken túl előadást kérünk Ecsedy István helyettes államtitkártól.

*Választmányi ülés**(2001. február 8.)*

A testület a közgyűlési beszámoló és a munkaterv tervezetét kisebb változtatásokkal elfogadta. A pénzügyi beszámoló kapcsán a kiadási rész átdolgozását kérte az ügyvezető elnöktől és az Ellenőrző Bizottság elnökétől. Elfogadta a választmány az elnökség javaslatát a közgyűlés helyének és időpontjának módosítására (Hadtörténeti Múzeum, 2001. március 2.), a napirendre és a 2001. évi tagdíjakra vonatkozóan. Javasolta, hogy a közgyűlés döntsön a 2002. évi tagdíjak mér-

tékéről is. A testület köszönettel fogadta Őrsi Julianna kezdeményezését, hogy a kismúzeumi tagozat idén szeptemberben Türkevén tartson tanácskozást.

*Az ifjúsági tagozat rendezvénye**(2001. február 19.)*

A Magyar Nemzeti Múzeumban tartott összejövetelen Deme Péter ügyvezető elnök köszöntötte a megjelenteket, majd Sári Zsolt ügyvivő vezetésével megvitatták a tagozat 2001. évi programjának tervét. A résztvevők ezt követően meglátogatták a Történeti Fényképtárat és a Legújabb kori Főosztály raktárait, meghallgatták Varga Judit és Baják László szakmai tájékoztatóját, majd megtekintették és elemezték az állandó történeti kiállítás újkori és legújabb kori részét, valamint a „Fénnyel írott történelem” című időszaki kiállítást.

Szerzőink:

Asztalos István dr. (1935)
történész
nyugalmazott múzeumigazgató
Petőfi Múzeum
Aszód

Bartos György (1958)
művészettörténész
Állami Műemlékhelyreállítási és
Restaurálási Központ
Budapest

Basics Beatrix dr. (1956)
művészettörténész
főosztályvezető
Magyar Nemzeti Múzeum
Budapest

H. Bathó Edit dr. (1956)
etnográfus
múzeumigazgató
Jász Múzeum,
Jászberény

Biczó Piroska (1949)
régész
muzeológus
Magyar Nemzeti Múzeum
Budapest

Csaplár Ferenc (1940)
irodalomtörténész
igazgató
Kassák Múzeum
Budapest

Dembski, Günther
történész
a Münzkabinet vezetője
Kunsthistorisches Museum
Bécs

Deme Péter dr. (1950)
történész
főosztályvezető
Magyar Nemzeti Múzeum
Budapest

Demeter Zsófia dr. (1950)
történész
kandidátus
tudományos főmunkatárs
Szent István Király Múzeum
Székesfehérvár

Éry Kinga dr. (1932)
antropológus
kandidátus
nyugalmazott tudományos
főmunkatárs
Budapest

Farkas Gábor dr. (1931)
levéltáros
a történettudományok doktora
c. igazgató
Székesfehérvár Város Levéltára

Fülöp Gyula dr. (1953)
régész
megyei múzeumigazgató
Szent István Király Múzeum
Székesfehérvár

Holló Szilvia Andrea dr. (1964)
történész
tudományos titkár
Budapesti Történeti Múzeum

Jeszenszky Sándor dr. (1935)
villamosmérnök
igazgató
Magyar Elektrotechnikai Múzeum
Budapest

Kustár Rozália (1974)
régész, etnográfus
muzeológus
Viski Károly Múzeum
Kalocsa

Lukács László dr. (1950)
etnográfus
kandidátus
osztályvezető
Szent István Király Múzeum
Székesfehérvár

Mentényi Klára (1955)
művészettörténész
Állami Műemlékhelyreállítási és
Restaurálási Központ
Budapest

Merk Zsuzsa (1956)
történész
igazgató
Türr István Múzeum
Baja

Müller Róbert dr. (1944)
régész, kandidátus
igazgató
Balatoni Múzeum
Keszthely

Nagy Ildikó dr. (1961)
történész
adjunktus
Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
Piliscsaba

Oltai Péter (1944)
okleveles építészmérnök
Állami Műemlékrestaurálási és
Helyreállítási Központ
Budapest

Rainer Pál (1957)
régész, történész
muzeológus
Laczkó Dezső Múzeum
Veszprém

Ratzky Rita dr. (1952)
irodalomtörténész
főigazgató
Petőfi Irodalmi Múzeum
Budapest

Révész László dr. (1960)
régész
kandidátus
főosztályvezető
Magyar Nemzeti Múzeum
Budapest

Sasvári Edit (1962)
művészettörténész
muzeológus
Szent István Király Múzeum
Székesfehérvár

Siklósi Gyula dr. (1949)
régész
a történettudományok kandidátusa
tudományos főmunkatárs
MTA Régészeti Intézete
Budapest

Szabó Zoltán (1960)
okleveles építészmérnök
Szakra Kkt.
Budakeszi

Szacsavay Éva dr. (1945)
etnográfus
főtanácsos
Néprajzi Múzeum
Budapest

Szigeti Gyula (1947)
okl. építészmérnök
műemlékvédelmi szakmérnök
Székesfehérvár

Szilágyi Miklós dr. (1939)
etnográfus
a néprajztudomány doktora
igazgatóhelyettes
MTA Néprajzi Kutatóintézet
Budapest

Tamás Edit dr. (1968)
történész
főmuzeológus
Magyar Nemzeti Múzeum
Rákóczi Múzeuma
Sárospatak

Varga Kálmán (1953)
történész
tudományos igazgató-helyettes
Műemlékek Állami Gondnoksága
Budapest

Stílusok, korok, porcelánban elbeszélve 20 éves a Hollóházi Porcelánmúzeum

A Hollóházi Porcelánmúzeumot 1981-ben, a hollóházi kerámiagyártás kezdetének 150. évfordulóján nyitották meg azzal a céllal, hogy bemutassák mindazt az iparművészeti értéket, ami a gyár több mint 200 éves történelme során teremtődött.

A mai porcelángyár helyén 1777-ben alapított üveghuta kezdetleges, mégis szép vonalú poharai, palackjai, üvegedényei nyitják a tárlatot. A manufaktúra termelésében az igények változásával 1831-től az üvegedényeket a kőedények gyártása váltotta fel. A múzeum első emeletén gazdag kollekción mutatja be az egykor innen kikerült termékeket: az egyszerű virágmintás használati edényektől a szépművi kályhacsempékig.

A tulajdonképpeni porcelánkészítés az ország villamosításával nagy mennyiségben szükségessé vált villamos szigetelők gyártásával kezdődött Hollóházán 1948-1957 között. Az ipari porcelánok iránt az ötvenes évek végére megcsappant kereslet. A gyártókapacitás kihasználásának igénye érlelte meg a használati porcelángyártás beindításának feltételeit. A kiállítás nagyobbik részét az 1957 óta készült porcelánok: edények és dísz tárgyak gyűjteménye foglalja el, mely a gyár mai, országhatárokon túl is híres porcelánválasztékának fejlődését mutatja be, felvonultatva a porcelán-szakma különböző stílusirányzatait, egyedi művészeti alkotásokat és a Hollóházi Márkaboltokból jólismert, sorozatgyártású termékeket. Különleges látványosságot nyújtanak a Forma-1 trófeák – az első magyarországi futamok nagydíjait ugyanis Hollóházán készítették – és itt található az egyetlen, nyilvánosan megtekinthető gyűjteményes kiállítás Szász Endre világhírű grafikus és festőművész porcelán műalkotásaiból.

**MAGYAR
MÚZEUMOK**

